

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

David Hume

İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma

Biblos

İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma

18

Bölüm

Ücretsiz

David Hume

İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma

Çeviren: Münevver Özgen

Biblos

Kitabın özgün adı:

An Enquiry Concerning Human Understanding

Yazar: David Hume

Çevirmen: Münevver Özgen

Türkçesini gözden geçiren: Levent Özşar

ISBN 978-605-5960-10-0

Biblos Kitabevi, Copyright © 2014

Bütün hakları saklıdır.

Basım Yeri: Özal Matbaası/İstanbul

Sertifika No: 12024

2014

Biblos Kitabevi Yayınları

Altıparmak Cad. No: 86 BURSA

Tel: 224 - 223 71 95

bibloskitap@gmail.com

Yayıncı Sertifika No: 17637

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İçindekiler

Çevirmenin Notu.....	5
I. Bölüm	
Felsefenin Farklı Türleri Üzerine.....	7
II. Bölüm	
İdeaların Kökeni Üzerine.....	21
III. Bölüm	
İdeaların Çağrışımı Üzerine.....	28
IV. Bölüm	
Anlama Yetisinin İşlemleri Konusunda Skeptik Kuşkular ...	39
I. Parça	39
II. Parça.....	47
V. Bölüm	
Bu Kuşkular Konusunda Skeptik Çözüm.....	56
I. Parça	56
II. Parça.....	65
VI. Bölüm	
Olasılık Üzerine.....	75
VII. Bölüm	
Zorunlu Bağlantı İdeası Üzerine	79
I. Parça	79
II. Parça.....	94
VIII. Bölüm	
Özgürlük ve Zorunluluk Üzerine.....	102
I. Parça	102
II. Parça.....	120
IX. Bölüm	
Hayvanların Akıl Yürütme Yetisi Üzerine.....	129

X. Bölüm	
Mucizeler Üzerine	135
I. Parça	135
II. Parça	143
XI. Bölüm	
Özel Bir Kayra ve Gelecekteki Bir Durum Üzerine.....	166
XII. Bölüm	
Akademik ya da Kuşkucu Felsefe Üzerine.....	186
I. Parça	186
II. Parça	193
III. Parça	200

Çevirmenin Notu

"An Enquiry Concerning Human Understanding" (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma), Hume'un *"Essays Moral, Political and Literary"* başlığıyla iki cilt olarak yayımlanan kitabının ikinci cildinde yer almaktadır. *Essays* ilkin 1741 sonlarında basıldı, ikinci cildi aynı başlıkla 1742'de çıktı. Hume, birçok kez yayımlanan *Essays*'i yaşamı boyunca değiştirdi ve sürekli eklemeler yaptı. Çeviride farklı basımlarda yapılan değişiklikler dipnotlarda belirtilmiştir. Filozofun toplu yapıtları diyebileceğimiz *Essays*, T.H. Green ile T.H. Grose'un editörlüğünde *"The Philosophical Works Of David Hume"* adıyla yayımlandı (London: Longmans, Gree and Co., 1874-75; 1882, 1889, 1898, 1907 ve 1912'de yeniden basımları yapıldı.). *"The Philosophical Works Of David Hume"* en son düzeltmeleri Hume tarafından yapılan 1777 basımına dayanmaktadır. Elinizdeki çeviri 1889 basımını temel aldı; *"An Enquiry Concerning Human Understanding"* 1889 basımının dördüncü cildinde bulunmaktadır.

Münevver Özgen
2014
Bursa

I. Bölüm

Felsefenin Farklı Türleri Üzerine

Töre felsefesi ya da insan doğasının bilimi, iki değişik biçimde ele alınabilir; bunların her birinin kendine özgü bir değeri vardır ve insanlığın eğlenmesine, eğitime ve düzeltilmesine katkıda bulunabilirler. Biri, insanı daha çok eylem için doğmuş sayar; buna göre insan değerlendirilmelerinde beğeniden ve duygudan etkilenir, bu nesnelerin görünüşte taşıdığı değere ve kendilerini sundukları ışığa göre, bir nesneyi kovalayıp bir başkasından kaçınır. Erdem bütün nesnelerin en değerlisi diye kabul edildiği için, bu tür filozoflar, onu en tatlı renklere boyar; şiir ve güzel konuşmadan her türlü yardımı alarak konularını kolay, belirgin bir biçimde işler; bu niteliğiyle de erdem, imgelemi hoşnut etmeye ve duygulanımlar uyandırmaya en uygun biçime getirilir. Onlar günlük yaşamdan en çarpıcı gözlemleri ve örnek durumları seçerler; birbirinin tersi kişilikleri uygun bir karşıtlık içine yerleştirirler, bizi ün ve mutluluk görünüşleri aracılığıyla erdemin yollarına girmek için ayartarak, bu yollarda attığımız adımları en sağlam davranış kuralları ve en ışıltılı örneklerle yönlendirirler. Bize erdemle erdemsizlik arasındaki farkı *duyururlar*; bizde duygular ortaya çıkarır, onları düzenlerler; böylece ancak kalplerimizi doğruluk, dürüstlük ve gerçek onur sevgisine yöneltebildiklerinde tüm çabaların amacına tam olarak eriştiklerini düşünürler.

Öteki filozof türü, insanı etkin bir varlık olarak düşünmektense akıl yürütme yetisi olan bir varlık olarak

düşünür, insan davranışlarını işleyip geliştirmekten çok onun anlama yetisine biçim vermeye uğraşır. Onlar insan doğasını kuramsal bir konu olarak görür ve anlama yetimizi düzenleyen, bizde duygular uyandıran ve belirli bir nesne, eylem ya da davranışı onaylamamızı ya da kınamamızı sağlayan ilkeleri bulmak için insan doğasını kılı kırk yaran bir irdemeyle incelerler. Onlar felsefenin, törel akıl yürütme ve eleştirinin temelini hâlâ tartışılmaz biçimde saptamamışken ve bu ayrımların kaynağını belirleyememişken doğruluk ile yanlışlık, erdem ile erdemsizlik, güzellik ile çirkinlik konusunda konuşup durmasını bu alanda yazılan tüm yapıtlar için bir yüzkarası sayarlar. Bu zorlu işe girerken güçlükler onları yıldırmaz; tersine tek tek örneklerden genel ilkelere ilerleye ilerleye daha genel ilkelere ulaşmak için araştırmalarını sürdürürler ve başlangıç ilkelerine ulaşmadan hoşnut olup durmazlar. Her bilimde insanca merakın tümü bu başlangıç ilkeleriyle sınırlanmalıdır. Kuramları ortalama okuyucular için soyut, hatta anlaşılmasız gibi görünse de onlar bilginlerle bilgelerin onayını almayı amaç edinirler ve gelecek kuşağın eğitime katkıda bulunabilecek bazı gizli doğrulukları ortaya çıkarabilirlerse kendilerini yaşamları boyunca verdikleri emeklerin karşılığını almış sayarlar.

İnsanların çoğunluğunun kolay ve belirgin felsefeyi kesin ve anlaşılması güç felsefeye her zaman yeğleyeceği, yalnızca hoş olduğu için değil, aynı zamanda diğerinden daha yararlı olduğu için de kolay ve belirgin felsefenin pek çok kişi tarafından salık verileceği kesindir. O, insan yaşamını daha çok etkiler; kalp ve duygulanımlara biçim verir ve insanları harekete geçiren bu ilkeleri ele alarak insanların davranışlarını düzeltir, onları betimlediği yetkinlik örneğine daha çok yaklaştırır. Ters-

ne, işe girişemeyen ve eyleme başlayamayan bir düşünce biçimi üzerine kurulan anlaşılması güç felsefe, felsefeci gölgeden ayrılıp gün ışığına çıktığında yok olur ve onun ilkeleri davranışımız üzerindeki etkisini kolayca sürdüremez. Kalbimizin duyguları, tutkularımızın çalkantısı, duygulanımlarımızın coşkunuğu onun tüm sonuçlarını darmadağın ederek derin filozofu düpedüz ayak takımından biri düzeyine düşürür.

Ayrıca, doğruyu söylemek gerekirse, görünüşe göre en haklı olduğu kadar en sürekli ünü de kolay felsefe kazandırır ve soyut düşünürler kendi çağlarının kaprisi ve bilgisizliğinden ötürü yalnızca geçici bir ünün tadını çıkarırlar; ama daha adil bir kuşakta ünlerini sürdüremezler. Derin bir filozofun ince akıl yürütmelerinde yanlışlık yapması kolaydır, sonuca ilerlerken yaptığı bir yanlış zorunlu olarak bir başkasını doğurur ve bu yanlış sonucun olağan dışı görünüşü ya da popüler görüşe aykırılığı, onun kabul edilmesini engellemez. Ama yalnızca insanın sağduyusunu daha güzel ve daha çekici renklerle tasarlamayı amaçlayan bir filozof, olur da yanılırsa daha öteye gitmez; tersine sağduyuya ve usun doğal duygularına yeniden başvurarak doğru yola geri döner ve kendisini tehlikeli yanılsamalardan korur. Cicero'nun ünü şu anda yayılmaktadır; oysa Aristoteles'in ki bütünüyle çürüyüp gitmiştir. La Bruyere denizleri aşan ününü şimdi de korumaktadır: Ama Malebranche'ın ünü kendi ulusu ve kendi çağıyla sınırlanmıştır. Ve Locke¹ tamamıyla unutulduğunda Addison gene

¹ [E ve F basımlarında şu not eklenmiştir: Bununla gerçekten büyük bir filozof, adil ve alçakgönüllü bir düşünür olan Bay Locke'un başarılarını küçümsemek amaçlanmaz. Gösterilmek üzere yazılan bu not, kitabın önsözünde felsefenin en başarılı gelmiş

severek okunacaktır.

Katıksız bir filozof dünyada az kabul gören bir kişidir; çünkü genelde onun toplum yararı ya da mutluluğuna katkıda bulunmadığı düşünülür; o, insanlarla iletişimden uzak yaşar, onların anlayışlarından eşit derecede uzak ilkelerle ve kavramlarla sarılıp sarmalanmıştır. Öte yandan büsbütün bilgisiz biri, daha da çok küçümsenir; bilimlerin gelişip serpildiği bir çağ ya da ulusta, bu soylu eğlencelerin tadına hiç varmamış olmak dar kafalılığın en kesin göstergesi sayılır. Kitaplar, arkadaşlık ve iş bakımından aynı ölçüde yetenek ve beğeniye sahip olmak, edebiyattan doğan anlayış ve inceliği söyleşide sürdürmek ve işte, uğraşta doğru bir felsefenin doğal bir sonucu olan doğruluk ve sağlığı korumak: En yetkin kişiliğin bu uçlar arasında bulunduğu varsayılır. Böyle becerikli bir kişiliği geliştirmek ve yetiştirmek için hiçbir şey anlatımı ve biçimi kolay yapıtlardan daha yararlı olamaz. Bu tür yapıtlar insanı yaşamdan çok uzağa sürüklemeyi, anlaşılacak için öğrencinin bir köşeye çekilmesini ya da kafa patlatmasını gerektirmez ve öğrenciyi insan yaşamının her türlü ivedi gereksinimine uygun bilgece ilkeler ve soylu duygularla dolu olarak insanlar arasına geri gönderirler. Bu tür yapıtlar aracılığıyla erdem, sevimli; bilim, cana yakın; insan içinde olmak eğitici ve bir köşeye çekilmek eğlenceli olur.

İnsan akıl yürütme yetisi olan bir varlıktır ve bu niteliğiyle gerçek yiyecek ve besinini bilimden alır: Ancak insanın anlama yetisinin sınırları pek dardır, bu yüzden onun bu özel alandaki kazanımlarının boyutunun ya da güvenliğinin doyurucu olması pek az umulabilir.

İnsan akıl varlığı olduğu ölçüde toplumsal bir varlıktır: Ancak o ne her zaman el altında hoş ve eğlendirici bir topluluk bulabilir ne de böyle bir toplulukta bulunmak için gerçek bir isteği koruyabilir. İnsan aynı zamanda etkin bir varlıktır; bu yapısından ve insan yaşamının türlü gereksinimlerinden ötürü, işe ve uğraşa da katlanmak zorundadır. Ancak us biraz gevşemeye gerek duyar, özen ve çalışkanlık eğilimini her zaman sürdürmez. Bu durumda görünüşe göre doğa, insan türü için en uygunu olarak, karma bir yaşam türünü göstermiş ve bu eğilimlerin hiçbirini, onları öteki uğraşlar ve eğlencelerden alıkoyacak biçimde aşırıya vardırmamaları için insanları gizlice uyarmıştır. "Bilim tutkunuza kendinizi bırakın; ancak biliminiz insanca olsun, böylece, eylem ve toplumla doğrudan ilişkili olabilirsiniz. Anlaşılması güç düşünceyi ve derin araştırmaları yasaklıyorum ve sizi bu tür şeylerin ortaya çıkardığı dalgın melankoliyle, sizi sürükledikleri sonsuz belirsizlikle ve sözde buluşlarınız iletildiğinde bu buluşların karşılaşacakları soğuk kabulle sertçe cezalandıracağım. Filozof olun; ama tüm felsefenizin içinde yine insan kalın!" der doğa.

İnsanlığın geneli, ikincisinde bir kusur bulmaksızın ya da aşağılamaksızın, kolay felsefeyi, soyut ve derin olana tercih etmekle yetinseydi, bu genel kanıya uymak ve her insana kendi beğeni ve duygularını kullanması için karşı çıkmayıp izin vermek yanlış olmayabilirdi. Ama bu sorun çoğu kez daha ileriye götürüldüğü, tüm derin akıl yürütmeleri ya da genellikle *metafizik* diye adlandırılan şeyi kesinlikle yadsımaya vardırıldığı için biz, onları savunmak amacıyla akla uygun olarak ne söyleyebileceğimizi göz önüne almaya geçiyoruz.

Kesin ve soyut felsefeden kaynaklanan dikkate değer

bir üstünlüğün onun kolay ve insancıl² felsefeye hizmet etmesi olduğunu söyleyerek başlayabiliriz; birincisi olmaksızın kolay ve insancıl felsefe duygularında, kural-larında ya da akıl yürütmelerinde hiçbir zaman yeterli bir sağnılık düzeyine ulaşamaz. Tüm yazın, insan yaşa-mının türlü tutumlar ve durumlardaki resimlerinden başka bir şey değildir ve önümüze koyduğu konunun niteliklerine göre, bize övgü ya da yergi, beğenme ya da alay etme gibi farklı duygular esinler. Bir sanatçı ince bir beğeni ya da çabuk kavramanın yanı sıra içyapının, anlama yetisinin işleyişlerinin, tutkuların çalışmalarının ve erdemle erdemsizliği birbirinden ayıran çeşitli duygu türlerinin kesin bilgisine sahip olduğunda zorunlu olarak bu işte başarılı olmak için daha iyi nitelikler taşır. Bu içe yönelik araştırma ya da soruşturma, zahmetli gibi görünse de yaşamın ve davranışların karşımızda duran, dış görünüşlerini başarıyla betimleyebilmek isteyenler için bir ölçüde zorunludur. Bir anatomi uzmanı çirkin ve hoş olmayan nesneleri göz önüne serer; gelgelelim onun bilimi Venüs'ü ya da Helene'i çizerek betimleyen bir ressam için yararlıdır. Ressam, sanatının en zengin renklerini kullanırken ve figürlerine en ince ve en çekici biçimleri verirken insan gövdesinin içyapısına, kaslarının duruşuna, kemiklerinin yapısına ve her parçanın ya da organın biçimine ve kullanımına dikkat etmelidir. Kesinlik her durumda güzellik için yarar ya da üstünlük sağlar, tıpkı akıl yürütmenin ince duygu için yarar ya da üstünlük sağladığı gibi. Birinin değerini düşürerek öte-kini yüceltmemiz boşuna olur.

Ayrıca her sanatta ya da meslekte, bunların yaşamı ya da eylemi en çok ilgilendirenlerinde bile, şunu gözlem-

leyebiliriz: Nasıl edinilmiş olursa olsun bir sağınlık eğilimi onların hepsini kendi yetkinliklerine yaklaştırır ve onların toplumun çıkarlarına daha çok hizmet etmelerini sağlar. Ve bir filozof iş güç dünyasından uzak yaşayabilir; ancak felsefeye özgü tin ya da nitelik, birçok kişi tarafından özenle geliştirilirse, zorunlu olarak kendini tüm toplumun her yerine aşama aşama yayar ve her sanat ya da uğraşa benzer bir doğruluk bağışlar. Politikacı, erki bölme ve dengelemede daha büyük öngörü ve incelik kazanır; hukukçu, akıl yürütmelerinde daha çok yöntem ve daha ince ilkeler elde eder ve bir komutan disiplinde daha çok düzen sağlar, tasarımlarında ve eylemlerinde daha dikkatli olur. Yeni Çağda yönetimler eski yönetimlerden daha dengeli, daha sağlam, daha kalıcıdır; Yeni Çağ felsefesinin kesinliği de gelişmiştir ve büyük olasılıkla benzer aşamalarla gelişecektir.

Bu çalışmalardan masum bir merakın giderilmesinden öte bir yarar ya da üstünlük kazanılmasaydı bile, insan türüne bağışlanan az sayıda güvenli ve zararsız zevke bir katılma olduğu için bunu küçümsememek gerek. En güzel ve en zararsız yaşam çığır, bilim ve bilginin yollarından geçer ve her kim bu yolda bir engeli ortadan kaldırır ya da yeni bir çığır açarsa insanlara iyiliği dokunan biri olarak saygı görmelidir. Bu araştırmalar zor ve yorucu görünse de güçlü, dinç, sağlıklı bazı gövdelerde olduğu gibi bazı kafalar da sıkı çalışmaya gerek duyarlar ve çoğu insana sıkıcı ve yorucu gibi görünebilen şeyden mutluluk duyarlar. Gerçekte karanlık, göz için olduğu gibi us için de acı vericidir; ancak karanlıktan ışık çıkarmak, ne emek harcanırsa harcan-sın, hoş ve sevindirici olsa gerek.

Ama derin ve soyut felsefedeki bu karanlığa sadece

acı verici ya da yorucu olduğu için değil belirsizlik ve yanlış yapmanın kaçınılmaz bir kaynağı olduğu için de karşı çıkılır. Gerçekte metafiziklerin büyük bir bölümüne karşı en adil ve en akla uygun karşı çıkış şudur: Onlar tam olarak bilim değildir; anlama yetisi için büt-bütün erişilmez olan konulara girmek isteyen insan kibrinin verimsiz çabalarından doğarlar ya da dürüst bir temelde kendilerini savunamayan, zayıflıklarını saklamak ve korumak için sıkıca tutmaya gelmeyen yaban böğürtlenlerinin ardına saklanan yaygın boş inançların becerisinden, kurnazlığından kaynaklanırlar. Düz ova-dan kovulup ormana kaçan bu haydutlar usun korumasız kalan bütün geniş caddelerine zorla girmek için pusuya yatar, dinsel korkular ve önyargılarla usun üzerine abanıp onu ezerler. Onların en sağlam karşıtı, gözünü bunlardan bir an ayırırsa baskına uğrar. Birçoğu da, korkaklık ve alıklıktan ötürü kapılarını düşmanlara açarak onları yasal hükümdarları olarak saygıyla ve boyun eğerek seve seve kabul ederler.

Ama bu, filozofların bu tür araştırmaları bırakıp boş inancın üstün bir görüş karşısında geri çekildiği yeri elinde tutmasına izin vermeleri için yeterli bir gerekçe midir? Karşıt bir sonuç çıkarmak ve savaşı düşmanın çekildiği en gizli yere taşımanın zorunlu olduğunu anlamak doğru olmaz mı? İnsanların sık sık yaşanan umut kırıklığı yüzünden, en sonunda ayakları yere basmayan bu tür bilimleri bırakacağını ve insan usunun gerçek bilgi alanını keşfedeceğini boş yere ummayalım. Birçok kişinin bu tür konuları durmadan geri çağırmayı fazlasıyla anlamlı bir ilgi olarak görmesinin yanı sıra, kör umutsuzluk dürtüsünün bilimlerde hiçbir zaman usa uygun bir yeri olamayacağını söylüyorum; çünkü ilk girişimler başarısızlıklarına tanıtılsalar da caba iyi talih

ya da sonraki kuşakların gelişmiş kavrayışının, önceki çağlarda bilinmeyen buluşlara ulaşabileceğini ummak için neden vardır. Maceracı dehaların her biri, böyle zor bir serüveni başarma mutluluğunun yalnızca kendisi için ayrıldığı umuduyla kazanılması zor ödülün üzerine atılacak ve kendisinden öncekilerin başarısızlıkları onu yıldırmaktan çok cesaretlendirecektir. Bilimi bu zor sorulardan bir kerede kurtarmanın biricik yöntemi insanın anlama yetisinin doğasını ciddiyetle soruşturmak ve anlama yetisinin güçleriyle yeteneklerinin tam bir çözümlemesinden çıkarak onun bu tür belirsiz ve anlaşılması güç konulara hiç uygun olmadığını göstermektir. Daha sonra sürekli rahat etmek için bu yorgunluğa katlanmalı, yalan yanlış ve bozulmuş metafiziği yıkmak için gerçek metafiziği özenle geliştirmeliyiz. Bazılarının bu aldatıcı felsefeye karşı bir koruma sağlayan tembelliğine diğer kişilerdeki merak ağır basar ve bazı anlarda üstün gelen umutsuzluk, sonradan yerini iyimser umutlar ve beklentilere bırakabilir. Kesin ve doğ-u akıl yürütme tüm kişiler ve tüm yaradılışlar için tek genel çaredir ve anlaşılması güç felsefeyi ve metafiziğe özgü dili yalnız o yıkabilir. Bu dil, yaygın boş inançla karışmış olduğundan, dikkatsizce akıl yürütenler için söz konusu felsefeyi bir bakıma anlaşılamaz kılar ve ona bilim ve bilgelik havası verir.

Bilimin en belirsiz ve rahatsız edici parçasını, düşünce taşına soruşturduktan sonra yadsımanın bu üstünlüğü ya da yararının yanında insan doğasının güçleri ve yeteneklerinin kesin irdelenmesinden kaynaklanan birçok olumlu üstünlüğü de vardır. Usun işlemleri bakımından şu dikkate değerdir: Çok yakınımızda olsalar da düşünmenin nesnesi olduklarında bulanıkmiş gibi görünürler; göz onları farklı kılar, ayırt eden çizgi ve sınırları

kolayca bulamaz. Bu nesneler, aynı görünüm ya da durumda uzun süre kalmayacak kadar incedir; doğadan alınan, alışkanlık ve düşünceyle geliştirilen üstün bir kavrayışla bir anda kavranmaları gerekir. Bu yüzden usun farklı işlemlerini bilmek, onları birbirlerinden ayırmak, doğru başlıklar altında sınıflandırmak, bu işlemler düşünmenin ve soruşturmanın konusu yapıldıklarında bir parçası oldukları görünüşteki bütün düzensizliği düzene koymak bilim için azımsanmayacak bir görev olur. Duyularımızın nesneleri olan dışarıdaki cisimler bakımından hiçbir değeri olmayan bu düzenleme ve ayırt etme ödevi, usun işlemlerine yöneldiğinde onu gerçekleştirirken karşılaştığımız zorluk ve emekle orantılı bir değer kazanır. Usta yer alan bu coğrafyadan öteye ya da başka deyişle usun güçleri ve ayrı parçalarının betimlemesinden daha ileriye gidemezsek, en azından bu ölçüde ilerlemiş olmak da bir hoşnutluk kaynağıdır ve bu bilim daha belirgin ortaya çıkabildiği ölçüde (ve kesinlikle belirgin değildir) onu bilmemek bilim ve felsefeye sahip çıkanların hepsi için daha büyük bir alçaklık sayılmalıdır.

Her türlü kuramsal düşünme ve hatta eylem bakımından tümüyle yıkıcı bir kuşkuculuğu kabul etmedikçe bu bilimin belirsiz ve aldatıcı olduğu su götürmez. Şunlardan kuşku duyulamaz: Usa farklı güçler ve yetiler bağışlanmıştır; bu güçler birbirinden ayrıdır, dolaysız algı için gerçekten ayrı olan, düşünceler üzerinde düşünerek ayırt edilebilir; sonuç olarak bu konudaki tüm önermelerde bir doğruluk ve yanlışlık vardır ve bu doğruluk ve yanlışlık insan anlama yetisinin sınırının ötesinde değildir. Bu türde birçok belirgin ayırım vardır, isteme ile anlama yetisi, imgelem ile tutkular arasındaki ayrımlar gibi. Bunları her insan kavrayabilir; daha ince,

daha felsefi ayrımlar daha zor kavransalar da bunlar daha az gerçek ve daha az kesin değildir. Bu soruşturmaların bazı başarılı örnekleri, özellikle son zamanlardakiler, bu bilim dalının kesinlik ve düşünsel sağlamlığı konusunda bize daha tam bir düşünce verebilir. Bize doğru bir gezegenler sistemi veren ve uzak cisimlerin konumunu ve durumunu belirleyen bir filozofun emeğini değerli bulup saygı duyacak, öte yandan bizi çok yakından ilgilendiren usun bölümlerini bu kadar başarıyla betimleyenlere tepeden bakmaktan hoşnut mu olacağız?³

³ [E ve F basımlarında şu not eklenmiştir: Doğruluk ile yanlışlığı ayırt etmemizi sağlayan yeti ile erdem ve erdemsizliği ayırt etmemizi sağlayan yeti, uzun zaman birbiriyle karıştırılmış ve törelerin tümünün her anlayışlı us için nicelik ya da sayıya ilişkin her önerme gibi eşit ölçüde değişmez olan, sonsuz ve durağan ilişkiler üzerine kurulduğu sanılmıştır. Oysa yakın geçmişteki bir filozof† en ikna edici çıkarımlarla bize şeylerin soyut doğasında törebilim olmadığını, törebilimin bütünüyle her belirli varlığın duygusuyla ya da zihinsel beğenisiyle ilgili olduğunu öğretmiştir; tıpkı tatlı ve acı, sıcak ve soğuk ayrımlarının bir duyu ya da organın belirli duyumlarından çıkması gibi. Bu yüzden törel algılar, anlama yetisinin işlemleri arasında değil, beğeniler ve duygular arasında sınıflandırılmalı.

† [Francis Hutcheson]

Filozoflar usun bütün tutkularını, bencil ve iyiliksever diye iki sınıfa ayırmışlardı, bu iki tutku sınıfının sürekli karşıtlık ve çelişki içinde olduğu kabul edilmişti. Bencil tutkuların iyiliksever tutkuları zarara uğratmadan asıl amaçlarına ulaşamayacakları düşünülürdü. Bencil tutkular arasında açgözlülük, hırs, öç alma isteği; iyiliksever olanlar arasında da doğal sevgi, dostluk, yurtseverlik sayılmıştı. Filozoflar artık tbu ayrımları çözümlenmiş olan kitap Ağlayabiliyorlar. Tören çağ

Ama bu felsefe dikkatle geliştirilirse ve kamunun ilgi-
siyle cesaretlendirilirse, onun araştırmalarını daha ileri-
ye taşıyabileceğini ve insan usunun çalışmasını harekete
geçirmeyi sağlayan gizli kaynaklar ve ilkeleri en azından
bir ölçüde keşfedebileceğini umamaz mıyız? Astronom-
lar uzun süre, göksel cisimlerin gerçek devinimlerini,
düzenlerini ve büyüklüklerini görüngülerden yola çıkarak
kanıtlamakla yetinmişlerdi: Sonunda en mutluluk
verici akıl yürütme ile gezenlerin dönüşlerini yöneten
ve yönlendiren yasalar ve güçleri belirleyen bir filozof
çıkana kadar bu böyle gitti. Aynısı doğanın öteki bö-
lümüleri bakımından yapılmıştır. Buna denk bir yetenek
ve dikkatle yürütülürlerse usta yer alan güçler ve dü-
zenle ilgili soruşturmalarımızdan başarı elde edileceğinden
umut kesmek için bir neden yoktur. Usun bir işlem

rın ötesinde, genel olarak bencil sayılan tutkuların bile usu
benliğin ötesine, doğrudan doğruya nesneye götürdüğü ta-
nıtlanmıştır; bu tutkuların doyurulması bizi hoşnut etse de
tutkunun nedeni bu hoşnutluk beklentisi değildir, tersine
tutku hoşnutluktan önce gelir ve birincisi olmadan ikincisinin
var olması olanaklı değildir; durum iyiliksever olarak adlan-
dırılan tutkularda da kesin olarak aynıdır. Sonuç olarak bir
adam kendi mutluluğunu ararken arkadaşının mutluluğunu
amaçladığından daha çok kendi çıkarını gözetmez. Kamu
yararı uğruna kendi rahatını, huzurunu bozarken kıskançlı-
ğını gidermek ya da tutkusunu doyurmak için çalıştığı za-
mankinden daha çıkarsız değildir. Dolayısıyla burada tutku-
ların önceki filozofların aldırışsızlığı ya da yaptıkları yanlış
yüzünden birbirine karışan sınırları bakımından epeyce bü-
yük bir düzeltme vardır. Bu iki örnek bize bu felsefe türü-
nün doğasını ve önemini göstermeye yetebilir.]

† [Bkz. Joseph Butler, *Fifteen Sermons upon Human Nature*, 1726.]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ve ilkesinin daha genel ve tümel bir diğ er ilkeye bağlı olması, bunun da daha genel, daha tümel bir başka ilkeye dayanması olasıdır: Ve dikkatli bir denemeden önce ya da sonra bile bu araştırmaların ne kadar ileri götürülebileceğini tam olarak belirlemek bizim için zor olacaktır. En zensiz biçimde felsefe yapanlar tarafından bile her gün böyle girişimler yapıldığı kesin: Ancak bu girişimi tam bir dikkat ve özenle üstlenmekten daha gerekli hiçbir şey olamaz. Bu, insanın anlama yetisinin sınırları içindeyse, sonunda başarılabilir; değilse göğsümüzü gere gere ve g venlice ıskartaya çıkarılabilir. Bu ikinci sonuç kesinlikle hoş değildir; ya da böyle bir sonucu benimsemekte acele etmemek gerekir. Çünkü bu varsayıma dayanarak felsefenin bu türünün güzellik ve değerini kim bilir ne kadar azaltmak zorunda kalırız! şimdiye dek t rebilimciler, bizde beğenme ya da beğenmeme duygusu uyandıran bu eylemlerin büyük  okluk ve çeşitliliğini, duyguların bu türünün bağlı olabileceği bazı ortak ilkeler bakımından araştırdılar. Onlar genel ilkeler bulma tutkusuyla işi bazen çok ileri götürdüler. Gene de bütün erdem ve erdemsizliklerin doğru biçimde dayandırıldığı bazı ilkeler bulmayı ummaları bakımından bağışlanabilecekleri itiraf edilmelidir. Eleştirmenlerin, mantıkçıların ve siyasetçilerin bile buna benzer çabaları olmuştu: Onların girişimleri tümüyle başarısız değildi: Gerçi daha çok zaman, daha yüksek kesinlik ve daha çok gayretli uygulama, bu bilimleri kendi yetkinlik düzeylerine belki daha da yaklaştırabilir. Bütün bu tür savları bir kerede bırakmak, kendi kaba buyruk ve ilkelerini insanlığa kabul ettirmeye kalkışıp durmuş olan en küstah ve en dediğim dedik felsefeden bile daha büyük bir düşüncesizlik, acelecilik ve dogmatiklik sayılabilir haklı olarak.

İnsan doğasıyla ilgili bu akıl yürütmelerin, soyut ve kavranması güç gibi görünmesinden ne çıkar? Bu, onların yanlış olduğunu kanıtlamaz. Tersine bunca bilge ve derin filozofun şimdiye değin gözden kaçırdıkları bir şeyin belirgin ve kolay olabilmesi olanaksız gibi. Ve ne kadar sıkıntı verirse versin, böyle dile getirilemeyecek ölçüde önemli konularda bu yolla bilgi birikimimize bir katkı sağlayabilirsek yalnızca yarar bakımından değil hoşnutluk bakımından da yeterince ödüllendirildiğimizi düşünebiliriz.

Ancak her şeyden önce, bu kuramsal düşüncelerde soyutluk olumlu bir nitelik değildir, tersine zararlıdır ve belki de bu güçlük özenle, ustalıkla ve bütün gereksiz ayrıntılardan kaçınarak aşılabilir. Bundan ötürü aşağıdaki araştırmada bazı konulara ışık tutmaya giriştik; şimdiye değin bu konulardaki belirsizlik, bilgeleri; karanlık da bilgisizleri yındırmıştı. Açıklıkla derin soruşturmayı ve yenilikle doğruluğu uzlaştıracak değişik felsefe türlerinin sınırlarını birleştirebilirsek ne mutlu bize! Bu kolay yöntemle akıl yürüterek anlaşılması zor felsefenin temellerini sarsabilirsek daha da mutlu olacağız. Görünüşe göre o şimdiye kadar yalnızca boş inanca bir sığınak olarak, saçmalık ve yanlışlığı gizleyen bir örtü olarak iş gördü.

II. Bölüm

İdeaların Kökeni Üzerine

Bir kimsenin aşırı sıcağın acısını ya da ılıkliğin verdiği hoşnutluğu duymasında, sonradan bu duyumu belleği aracılığıyla anımsamasında ya da imgelemiyile onu daha olmadan önce tasarlamasında, usun algıları arasında dikkate değer bir fark vardır. Herkes bunu kolayca kabul eder. Bu yetiler, duyu algılarını kopyalayabilir ya da taklit edebilirler; ama hiçbir zaman başlangıçtaki duygunun gücüne ve canlılığına bütünüyle ulaşamazlar. Onlar hakkında en fazla şunu diyebiliriz: Söz konusu yetiler olanca güçleriyle işlediklerinde bile, nesnelerini *neredeyse* onları gördüğümüzü ya da duyumsadığımızı söyleyebileceğimiz ölçüde canlı temsil ederler. Ama us, hastalık ya da delilikle bozulmadıkça bu algıların başlangıçtakinden hiç ayırt edilememesini sağlayacak ölçüde bir canlılık doruğuna hiçbir zaman ulaşamazlar. Şiirin tüm renkleri, ne denli görkemli olursa olsunlar, doğal nesnelerin betimlemesini, gerçek bir manzaranın yerine geçecek biçimde hiçbir zaman boyayamaz. En canlı düşünce, en cansız duyuma göre yine de altta yer alır.

Benzer bir ayrımın usun bütün diğer algılarına yayıldığını söyleyebiliriz. Öfkeye kapılmış bir adam, yalnızca bu duyguyu düşünen birinden çok farklı bir biçimde harekete geçirilir. Bana birinin âşık olduğunu söylerse-
niz ne demek istediğinizi kolayca anlarım ve onun durumunun doğru bir kavramını oluştururum; ama bu kavramı tutkunun gerçek çalkantıları ve düzensizlikle-

riyle asla karıştıramam.

Geçmiş duygu ve heyecanlarımız üzerinde düşündüğümüzde düşüncemiz güvenilir bir aynadır ve nesnelerini doğru kopya eder; ama başlangıçtaki algılarımızın büründüğü renklerle karşılaştırıldıklarında kullandığı renkler soluk ve donuktur. Aralarındaki ayrımı ortaya çıkarmak, metafizik bir kafa ya da ince bir ayırt etme yetisi gerektirmez.

Dolayısıyla usun bütün algılarını, güç ve canlılıklarının değişik kertelerine göre iki sınıfa ya da türe ayırabiliriz. Daha az güçlü ve daha az canlı olanlar genellikle *Düşünceler* ya da *İdealar* diye adlandırılır. Sanırım, felsefi amaçlardan başka bir amaç için onları genel bir terim ya da ad altında sıralamak gerekmediğinden diğer tür için, İngilizcede ve öteki dillerin çoğunda bir ad yok. Bu yüzden biraz özgür davranıp bu sözcüğü alışlagelenden bir ölçüde farklı bir anlamda kullanarak onları *İzlenimler* diye adlandıralım; öyleyse *İzlenimler* terimiyle duyduğumuz ya da gördüğümüz ya da duyumsadığımız ya da sezdiğimiz ya da nefret ettiğimiz ya da arzuladığımız ya da istediğimizdeki tüm daha canlı algılamalarımızı anlıyorum. Ve izlenimler idealardan ayrılır, idealar daha az canlı algılardır, biz yukarıda adı geçen duygular ya da devinimlerden birini yeniden düşündüğümüzde ideaların bilincine varırız.

İlk bakışta hiçbir şey insan düşüncesinden daha sınırsız görünmeyebilir, o yalnızca tüm insanca erk ve yetkeden kaçmakla kalmaz doğa ve gerçekliğin sınırları içinde de tutulamaz. Canavarlar oluşturmak ve acayip biçim ve görünüşleri birleştirmek, imgelem için daha doğal ve tanıdık nesneleri düşünmekten daha büyük bir sorun değildir. Gövde, üzerinde acı ve zorlukla sürüdüğü bir gezegene kapatılmışken, düşünce bir anda bizi

evrenin çok uzak bölgelerine, evrenin ötesine, doğanın bütünüyle karışıklık içinde bulunduğu varsayılan yere, sınırsız kargaşaya bile taşıyabilir. Hiç görülmedik ya da hiç duyulmadık bir şey, yine de düşünülebilir; saltık çelişki içeren dışında hiçbir şey düşünce gücünün ötesinde değildir.

Ancak düşüncemiz bu sınırsız özgürlüğe sahipmiş gibi görünse de daha yakın bir incelemede şunu görürüz: O gerçekten çok dar sınırlar içinde kapatılmıştır ve usun bu yaratıcı gücünün tümü, duyuların ve deneyimin bize verdiği gereçleri birleştirme, yerini ya da sırasını değiştirme ya da onları birbirinin yerine koyma, büyütme ya da küçültme yetisinden başka bir şey değildir. Altın bir dağ düşündüğümüzde yalnızca birbiriyle tutarlı iki ideayı, daha önceden tanıdığımız *altın* ve *dağı* birleştiririz. Erdemli bir at düşünebiliriz. Çünkü kendi duygularımızdan yola çıkarak erdemi düşünebiliriz ve bunu bizim tanıdığımız bir hayvan olan atın biçimi ve görünüşüyle birleştirebiliriz. Kısacası, düşünmenin tüm gereçleri dış ya da iç duygumuzdan türetilir: Yalnızca bunların karışımı ya da bileşimi us ve istemeye aittir. Ya da kendimi felsefi dilde dile getirirsem, tüm idealar ya da daha zayıf algılarımız, izlenimlerin ya da daha canlı algılarımızın kopyalarıdır.

Umarım aşağıdaki iki kanıt bunu tanıtlamaya yeter. Birincisi, ne denli karmaşık ya da yüce olurlarsa olsunlar, düşüncelerimizi ya da idealarımızı çözümlediğimizde her zaman şunu görürüz: Bunlar daha önceki bir duyu ya da duygudan kopya edilen yalın idealara dayanırlar. İlk bakışta bu kökenden en uzak gibi görünen ideaların bile daha yakından incelendiklerinde duyu ya da duygudan türetildiğini görürüz. Anlama yetisi, bilgeliği ve iyiliği sonsuz bir Varlık anlamına gelen Tanrı

ideası, kendi usumuzun işlemleri üzerinde düşünmemizden ve iyilik ile bilgeliğin niteliklerini sınırsızca çoğaltmamızdan doğar. Bu soruşturmayı istediğimiz ölçüde uzağa götürebiliriz; her zaman, sınırdığımız her ideanın onun benzeri bir izlenimden kopya edildiğini bulacağız. Bu durumun tümel bir doğruluk olmadığını ya da buna aykırı durumlar olduğunu ileri sürecek olanların onu çürütmek için tek ve kolay bir yöntemi var; bu kökenden türetilmediğini düşündükleri bir idea ortaya koymak. O zaman, öğretimizi koruyup sürdürecekseniz, bize düşen, o ideaya karşılık gelen izlenimi ya da daha canlı algıyı ortaya koymaktır.

İkincisi. Bir insan belli bir organın bozukluğundan ötürü bir duyumu türüne duyarlı değilse, her zaman onun duyuma duyarsız olduğu ölçüde bu duyuma karşılık gelen idealara da duyarsız olduğunu görürüz. Kör bir adam renklerin kavramını, sağır biri de seslerin kavramını oluşturamaz. Bu insanlardan birinin yetersiz olduğu duyuyu onarıp ideaları için yeni bir giriş yolu açtığınızda o, bu nesneleri kavramakta zorluk çekmez. Duyumu uyarmaya uygun nesne bu organa hiçbir zaman verilmediğinde de aynı durum ortaya çıkar. Bir Lapon'da ya da zencide şarap tadının kavramı yoktur. Gerçi bir kişinin kendi türünde bulunan bir duyguyu hiç duymadığı ya da böyle bir düşünceyi hiç düşünemediği ya da böyle yeğin bir duyguyu hiç yaşayamadığı benzer bir yetersizliğin usta bulunmasının birkaç örneği ya vardır ya yoktur. Ancak bunun daha düşük bir kerte de burada da gözlendiğini görüyoruz. Yumuşak huylu bir kimse, kökleşmiş bir kin ya da acımasızlık ideası oluşturamaz; bencil bir kalp de dostluğun ve cömertliğin yüceliklerini kolay kolay düşünemez. Öteki varlıkların, bizim kavrayamadığımız birçok duyusu olabileceğini

kabul etmek kolay; çünkü bu duyuların ideaları bize bir ideanın usa ulaşabileceği yoldan, başka deyişle edimsel bir duygu ve duyum aracılığıyla tanıtılmamıştır.

Bununla birlikte ideaların, onlara karşılık gelen izlenimlerden bağımsız ortaya çıkması büsbütün olanaksız değil, bunun olanaksız olmadığını tanıtlayabilecek aykırı bir görüngü var. Göz aracılığıyla giren birkaç farklı renk ideası ya da kulak aracılığıyla iletilen birkaç farklı ses ideası, benzer olsalar da gerçekte birbirlerinden değişik-tir. Sanırım bu kolayca kabul edilir: Şimdi bu, farklı renkler konusunda doğru ise aynı rengin değişik tonları konusunda da doğru olmalıdır ve her bir ton, geri kalan-lardan bağımsız, ayrı bir idea üretir. Çünkü bu yadsınırsa, tonlardan birinden ötekine sürekli geçe geçe, bir rengin ondan en uzak renge fark edilmeden de varması olanaklıdır ve ortadakilerin farklı olduğunu kabul etmezseniz, karşı uçların aynı olduğunu saçmalamadan yadsıyamazsınız. Öyleyse bir kişinin otuz yıl boyunca kendi görme yetisini kullandığını ve örneğin talihin onunla hiç karşılaştırmadığı mavinin belirli bir tonu dışında bütün renk türlerini iyice tanıdığını varsayın. En koyudan en açığa doğru azar azar inen renklerin tüm farklı tonlarını bu bir renk dışında bu kişinin önüne koyarsak, onun bu tonun eksik olduğu yerde bir boşluk algılayacağı ve orada art arda gelen renkler arasında başka bir yerden daha büyük aralık olduğunun bilincine varacağı açıktır. Şimdi onun bu yetersizliği kendi imgeleminden gidermesinin ve duyuları ona hiçbir zaman iletmemiş olsa bile, belirli bir renk tonunun ideasına kendi başına ulaşmasının olanaklı olup olmadığını sorarım. Sanırım yapamayacağı görüşünde olanlar az olacaktır. Bu da yalın ideaların her zaman, her durumda, karşılıkları olan izlenimlerden türetilmediğinin tanıtlanmasıdır.

ması olarak hizmet edebilir; gerçi bu durum öyle eşsizdir ki neredeyse incelemeye değmez ve tek başına genel ilkemizi değiştirmeyi gerektirmez.

Öyleyse işte kendi başına yalın ve anlaşılır gibi görünmekle kalmayan, uygun kullanılırsa, her tartışmanın eşit derecede anlaşılır olmasını sağlayabilecek ve uzun zamandır metafizikteki akıl yürütmeleri ele geçirmiş olan ve onların gözden düşmesine yol açan, bu uğraşa özgü dili kovabilecek bir önerme: Bütün idealar özellikle soyutları, doğal olarak soluk ve karanlıktır: Us onları gevşek bir biçimde kavrar. Soyut idealar kolayca onlara benzeyen başka idealarla karıştırılır ve bir terimi kullandığımızda, sık sık seçik bir anlamı olmasa da onun belirli bir ideaya bağlandığını düşünmeye eğilimliyizdir. Tersine tüm izlenimler, açıkçası iç ya da dış tüm duyular güçlü ve canlıdır: Aralarındaki sınırlar daha sağın biçimde belirlenmiştir. Onlar konusunda yanılmak ya da onları yanlış anlamak kolay değildir. Öyleyse felsefede bir terimin hiçbir anlamı ya da ideası olmadan kullanıldığından kuşkuya kapıldığımızda (çok sık olduğu gibi), yalnızca *bu varsayılan ideanın hangi izlenimden türetildiğini* soruşturmamız gerek. Ve ona bir izlenim yüklemek olanaksızsa, bu, kuşkumuzu doğrulamaya hizmet edecektir. İdeaları böyle aydınlığa kavuşturarak, onların doğası ve gerçekliğiyle ilgili ortaya çıkabilecek bütün tartışmaları akla uygun bir biçimde ortadan kaldırmayı umabiliriz⁴.

⁴ Görünüşe göre *innate* ideaları yadsıyanların anlatmak istediği, tüm ideaların izlenimlerimizin kopyaları olduğundan daha fazlası değildir. Gerçi onların kullandığı terimlerin, öğretileri konusundaki tüm yanlışları önleyecek biçimde, pek dikkatli seçilmediği pek sağın biçimde tanımlan-

madığı itiraf edilmeli. *Innate* derken anlatılmak istenen nedir? *Innate* doğal olana eşdeğerse, doğal sözcüğünü ister olağan dışı olanın ister yapay olanın isterse mucizevi olanın karşıtı anlamında alalım, usun bütün algılarının ve bütün idealarının *innate* ya da doğal olduğu kabul edilmelidir. *Innate*'den anlaşılan, doğumumuzla zamandaş olansa, tartışma boş gibi görünür; ister doğumdan önce, ister doğum sırasında, ister doğumdan sonra olsun düşünmenin ne zaman başladığı soruşturmaya değmez. Ayrıca Locke ve diğerleri, idea sözcüğünü, algılarımızdan duyularımızdan, tutkularımızdan ve düşüncelerimizden birinin göstereni olarak çoğunlukla çok gevşek bir anlamda anlamış gibidirler; şimdi bu anlamda, kendini sevmenin ya da haksızlığa kızmanın ya da erkekle dışı arasındaki tutkunun *innate* olmadığını ileri sürerken ne anlatılmak istendiğini bilmek isterim.

İzlenimler ya da *idealar* terimlerini yukarıda açıklanan anlamda kabul edersek ve *innate* olanla başlangıçta olanı ya da daha önceki algıdan kopya edilmemiş olanı anlarsak tüm izlenimlerimizin *innate* olduğunu ve idealarımızın *innate* olmadığını ileri sürebiliriz.

Açık olmak gerekirse, bana göre, bilginler bu konuda Locke'a ihanet etti, onlar tanımlanmamış terimleri kullanarak burada ele alınan konuya hiç dokunmadan tartışmalarını bıktırıcı biçimde uzattıkça uzattılar. Benzer bir anlam belirsizliği ve geveleme, büyük filozofun diğer konuların çoğundaki gibi bu konudaki akıl yürütmelerini de bütünüyle ele geçirmiş gibi görünüyor.

III. Bölüm

Usun farklı düşünceleri ya da ideaları arasında bir bağlantı ilkesi olduğu, onların bellek ya da imgelemede ortaya çıkarlarken, belli bir ölçüde yöntem ya da düzenle birbirlerini ortaya çıkardıkları besbelli. Daha ciddi düşünme ve konuşmalarımızda bu çok açıkça gözlenebilir, ideaların düzenli yolunu ya da zincirini kesen belirli bir düşünce hemen fark edilerek atılır. Şöyle bir düşünürsek, en yabanıl ve en başına buyruk hülyalarımızda, düşlerimizin birçoğunda bile imgelemin bütünüyle mâceraya atılmadığını, tersine art arda gelen farklı idealar arasında bir bağlantının yine de korunduğunu görürüz. En gevşek ve en özgür konuşma kaydedilmiş olsa bütün geçişleri bağlayan bir şey hemen gözlenirdi. Ya da bu bağın eksik olduğu yerde, konuşurken ipin ucunu kaçıran bir kişi size usunda konuşma konusundan onu azar azar uzaklaştıran bir düşünce dizisinin gizlice dolaştığını bildirebilirdi. Farklı dillerde, aralarındaki bağlantı ya da iletişimin en alt düzeyde olduğundan kuşkulanamayacağımız dillerde bile, en birleşik ideaları dile getiren sözcüklerin birbirlerine büyük ölçüde karşılık geldiklerini görürüz. Bu, bileşik idealarındaki yalın ideaların, bütün insanlığı eşit ölçüde etkileyen bazı tümel ilkelerle birbirlerine bağlandığının kesin bir kanıtıdır.

Farklı ideaların birbirine bağlı olduğu gözden kaçma-

⁵ [E ve Führetler PDF: Bağla Arşivi - <https://rantey.org>]

yacak ölçüde belirgin olsa da hiçbir filozofun çağrışım ilkelerini sıralamaya ya da sınıflamaya giriştiğini görmedim; oysa görünüşe bakılırsa bu ilgilenmeye değer bir konu. Bana idealar arasında yalnızca üç bağlantı ilkesi varmış gibi görünüyor. Açıkçası *Benzerlik*, zamanda ve mekânda *Yakınlık* ve *Neden* ya da *Sonuç*.

Bu ilkelerin ideaları bağlamaya hizmet ettiğinden çok fazla kuşkulandırılmayacağına inanıyorum. Bir resim, doğal olarak düşüncelerimizi onda betimlenen şeye götürür.⁶ Yapıdaki bir odadan söz etmek, doğal olarak diğer odalarla ilgili bir soruşturma ya da konuşmayı ortaya çıkarır.⁷ Bir yarayı düşündüğümüzde onu izleyen acıyı düşünmekten neredeyse kendimizi alamayız.⁸ Ama insanın bu sıralamanın eksiksiz olduğunu ve bunlardan başka çağrışım ilkesi olmadığını, okura ya da kendine inandırıcı biçimde tanıtlaması zor olabilir. Bu durumda bütün yapabileceğimiz, çok sayıda örneği gözden geçirmek ve farklı düşünceleri birbirine bağlayan ilkeyi, dikkatlice sorgulamak, olabildiğince genel bir ilke sağlana kadar hiç durmamaktır.⁹ Ne kadar çok örnek incelersek ve ne kadar çok özen gösterirsek, bütünden oluşturduğumuz sıralamanın eksiksiz ve tam olduğu konusunda o kadar çok güven kazanırız.¹⁰

⁶ Benzerlik.

⁷ Yakınlık.

⁸ Neden ve Sonuç.

⁹ Örneğin, *karşıtlık* ya da *çelişiklik* de idealar arasındaki bir bağlantıdır; ama belki *nedensellik* ve *benzerliğin* bir karışımı olarak da düşünülebilir. İki nesnenin karşıt olduğu yerde biri ötekini yok eder, başka deyişle onun yok oluşunun nedenidir ve bir nesnenin yok oluşunun ideası, onun daha önceki varoluşunun ideasını gösterir.

¹⁰ [E'den Q'ya kadar ki başumlarda deneme şöyle sürer: Birçok

yararsız alt başlığa yol açacak bu türde bir ayrıntıya girmek yerine bu bağlantının tutkular ile imgelem üzerindeki bazı etkilerini göz önüne alacağız. Burada diğerinden daha öğretici olan kuramsal bir alan açabiliriz.

İnsan düşünen bir varlıktır ve bazı tutkular ya da duygulanımların doyurulmasıyla ulaşacağını umduğu mutluluk ardında koşup durur, bu nedenle bir amacı ya da yönelimi olmadan pek seyrek eyler ya da konuşur ya da düşünür. Göz önünde bazı amaçları vardır, bazen bu amaca ulaşmasını sağlamak için seçtiği araçlar çok elverişsiz olsa da gözünü bu sonuçtan hiçbir zaman ayırmaz, onlardan bir doyum elde edemeyeceğini umduğunda düşüncelerini bir yana atmaktan çekinmez.

Dolayısıyla bir yeteneğin bütün yazılarında, yazarın bir planı ya da amacı olması gerekir; yazar bu düşüncenin verdiği coşkuyla, bir gazeldeki gibi hızla ilerlemeli, bir mektup ya da denemede olduğu gibi çalakalem bu düşünceyi sergilemelidir. Bütünlüklü bir yapıtta yazarken değilse bile onun ilk başlangıcında bir amaç ya da yönelim olmalıdır. Tasarım-sız bir üretim, yetenekli, bilgili kişinin serinkanlı çabalarından çok bir delinin aşırı saçmalamalarına benzer.

Bu kurala aykırı bir durum olmadığından, anlatı yazılarında, yazarın anlattığı olaylar ile eylemler bir tür bağ ile birbirine bağlanmalıdır. Bu olaylar ve eylemler, imgelemde birbirine bağlanmalı, onları bir tasarım ya da görüş altında toplayan bir tür *birlik* oluşturmalıdır. Yazar işe ilk giriştiğinde böyle bir birlik oluşturmaya amaçlayabilir.

Bir şiirin ya da tarihin konusunu oluşturan değişik olaylar arasındaki bu bağlayıcı ilke, ozanın ya da tarihçinin değişik tasarılarına göre çok farklı olabilir. Ovidius, tasarısını benzerliğin bağlayıcı ilkesi üzerine kurmuştur. Tanrıların mucizevi gücüyle üretilen her türlü masalsı dönüşüm onun yapıtının kapsamına girer. Burada her olayda onu başlangıçtaki tasarı ya da yönelim altında toplamak için yalnızca bu bir tek koşula gerek duyar.

Herhangi bir çağda Avrupa'nın tarihini yazmayı üstlenen bir çözümlemeci ya da tarihçi zaman ve yerdeki yakınlık bağlantısından etkilenecektir. Bu uzam diliminde, bu zaman döneminde olan bütün olaylar, başka bakımlardan ayrı, bağlantısız olsalar da onun tasarısında içerilirler. Bütün farklılıklarına karşın onların bir tür birliği vardır.

Ancak her türlü anlatı yazısına giren değişik olaylar arasındaki en alışılmış bağlantı neden sonuç bağlantısıdır. Bu arada tarihçi doğal düzenlerine uygun olarak eylem dizilerini izler onların gizli kaynaklarına, ilkelerine gider en uzak sonuçlarını tanımlar. İnsanlığın tarihini oluşturan olayların büyük zincirinin belli bir bölümünü kendi konusu için seçer. Anlatısında bu zincirin her bir halkasına değinmeye çalışır. Ara ara kaçınılmaz bir bilisizlik çabalarını sonuçsuz bırakır. Kimi de bilgisi olmayanın yerine bir kestirim koyar; okurlarına sunduğu zincirin daha kırılmaz olması, ürününün daha yetkin olması konusunda her zaman duyarlıdır. Nedenlerin bilgisinin yalnızca en doyurucu bilgi olmakla kalmadığını bu ilişkinin ya da bağlantının öteki bağlantılardan daha güçlü olduğunu, en öğretici bağlantının da bu olduğunu görür. Çünkü biz ancak bu bilgi ile olayları denetleyebilir, geleceği yönetebiliriz.

Dolayısıyla burada bu eylem birliğine ilişkin bir kavrama ulaşabiliyoruz. Aristoteles'ten sonraki bütün eleştirmenler bu *eylem birliği*nden pek çok söz etmişlerdir. Ancak beğenilerini ya da anlayışlarını felsefenin kesinliği ile yönlendirmedikleri için bunlar bir incir çekirdeğini doldurmaz. Görünüşe göre destan türünde olsun trajik olsun bütün üretimlerde belli bir birlik gereklidir ve insanlık için kalıcı bir eğlence sağlayacak bir yapıt üreteceksek düşüncelerimizin macera peşinde koşmasına ne olursa olsun izin verilemez. Öyle görünüyor ki Achilles'in yaşamını kaleme alacak bir yaşam öyküsü yazarı da bu kahramanı öfkeli yapacak bir ozan kadar olayları, onların karşılıklı bağımlılıklarını ve ilişkilerini göstererek bağlayacak anlatısının konusu yapacak-

tır.† Bir insanın yaşamının eylemleri yalnızca onun varoluşunun belli, sınırlı bir bölümünde değil beşikten mezara kadar yaşamının tümünde birbirine bağlı olacaktır. Ne ölçüde küçük olursa olsun zincirin halkalarından hiçbirini, onu izleyen olaylar dizisini etkilemeksizin çıkarmak da olanaksızdır. Öyleyse, yaşam öyküsü ya da tarihte bulunması gereken eylem birliği, destandakinden türce değil kertece farklı olmalıdır. Destanda olaylar arasında daha yakın, daha duyulur bir bağlantı vardır. Anlatı böylesine uzun bir zaman boyunca sürdürülmez. Kahramanlar da okurun merakını doyuran belli zaman dönemine sıkıştırılmışlardır. Destan yazan ozanın bu davranışı imgelem ile tutkuların bu üretimde bulunduğu varsayılan belli bir durumuna bağlıdır. Yazarın da okurun da imgelemi daha canlıdır; tutkular tarih biliminde, öz yaşam öyküsünde ya da kendisini kesin bir doğruluk ve gerçeklikle sınırlayan herhangi bir anlatı türünde olduğundan daha fazla canlandırılmıştır. Gelin bu iki durumun, canlandırılmış bir imgelem ile ateşlenen tutkuların sonucunu göz önüne alalım. Bunlar şiirin özellikle de yazının başka türlerinden çok destan türünün koşullarıdır. Gelin onların masalda niçin daha sıkı ve daha yakın bir birlik gerektirdiğini inceleyelim.

† ["Kimilerinin öne sürdükleri gibi, öykü, bir tek kahraman çevresinde dönüyorsa, o öykü birlikli değildir. Çünkü bir kişinin başından sayısız şeyler geçebilir ve çoğunlukla bunlardan birlikli hiçbir şey çıkmaz. Aynı şekilde tek bir kişinin yaptığı birçok eylem vardır ve bunlardan da birlikli bir eylem ortaya çıkmaz." diyen Aristoteles'in tersine. (*Poetika*, s. 29, 8. Bölüm, madde a; Çev.: İsmail Tunalı)]

İlkin her şiir, resmin bir türü olarak, bizi nesnelere anlatının öteki türlerinden daha fazla yaklaştırır, onları daha güçlü bir ışıkla aydınlatır, tarihçiye fazlalık gibi görünse de imgelemi güçlü bir biçimde canlandırmaya, düşlemi hoşnut etmeye yarar. Bu küçük koşulların daha sıkı bir biçimde çi-

zer. Belki İlyada'daki gibi her defasında kahramanın ayak-kabıllarının tokasını taktığını, diz bağıını bağladığını bildirmek gerekmez; ama Henriade'den (*La Henriade*, Fransız Aydınlanma yazarı Voltaire'ın 1723'te kaleme aldığı bir destan; ç.n.) daha fazla ayrıntıya girmek gerekebilir. Henriade'de olaylar öyle büyük bir hızla akar ki sahneyi ya da eylemi tanımaya zaman bulamayız pek. Öyleyse bir ozan, konusu içinde herhangi bir uzun zaman süresini ya da olaylar dizisini alacaksa, Hektor'un ölümünü onun uzaktaki nedenlerine, Helen'in kaçırılmasına ya da Paris'in yargısına (Zeus, üç tanrıçadan, Hera, Athena, Afrodite'ten hangisinin daha güzel olduğu konusunda bir yargı vermesi için Paris'i görevlendirir. Paris kendisine Yunan Kralı Menelaos'un karısı İspartalı Helen'i vermeyi öneren Afrodite'i seçer. Helen'i alır ama bu kendisinin öldürülmesine yol açan Truva Savaşının başlamasına neden olur; ç.n.) dayandıracaksa bu tuvali yalnızca resimle, imgeyle doldurmak için şiirini ölçülemez kadar uzatmalıdır. Okurun bir dizi şiirsel betimlemelerden alevlenen imgelemi, aktörlerle kurulan duygudaşlıkla kışkırtılan tutkuları, aynı devinimlerin yinelenen şiddeti yüzünden, anlatı sona ermeden çok önce gevşeyip yorulur, tiksinti duymaya başlar.

İkincisi, destan yazan ozanın nedenleri çok uzağa değin izlememesi gerektiği, bir başka gerekçeyi daha göz önünde bulundurduğumuzda daha da belirgin biçimde görülür. Bu gerekçe tutkuların daha dikkat çekici, daha herkese özgü bir niteliğinden çıkar. Doğru bir yazıda betimlenen, canlandırılan farklı olayların uyandırdığı bütün duygulanımlar birbirini güçlendirir, bütün kahramanlar bir tek ortak sahnede bir araya getirilmişse ve her eylem bütünle sıkıca bağlanmışsa ilgi sürekli canlı tutulur, duyguların bir nesneden ötekine geçişi kolaylaşır. Olaylar arasındaki güçlü bağlantı, düşüncenin ya da imgelemenin birinden ötekine geçmesini kolaylaştırır gibi tutkuların aktarılmasını da kolaylaştırır, duygulanımları aynı kanalda, aynı doğrultuda tutar. Havva'ya

duyduğumuz sempati, ilgi, benzer sempatiyi Adem için de koruyan bir yol olur. Sempati, aktarmada neredeyse tümüyle korunur ve us yeni nesneyi dikkatini daha önceden verdiği nesneyle kurduğu ilişki kadar büyük bir güçle kavrar. Ancak ozan konusundan büsbütün uzaklaşırsa, öteki kahramanlarla ilişkisi olmayan yeni bir kahraman sunarsa, aktarımda ya da geçişte bir kopukluk yaşayacağından ve yeni bir sahneye soğumuş olarak girdiği için imgelem pek canlı olmayacaktır. Şiirin ana konusuna geri döndüğünde sanki yabancı bir toprağa geçilmiş gibi olur. Asıl kahramanlarla bir araya gelmek için yeniden imgelemin ilgisini uyandırmak zorundadır. Ozan olaylarını çok uzaktan izlediğinde, birbirinden iyice ayrılmamış olayları bağladığında ve bu bağlantı tutkuları ileriye aktarmak için gerektiği kadar güçlü olmadığında da bu kez daha düşük bir ölçüde olsa bile yeniden aynı sıkıntı doğar. Böylece Odesseus ile Aeneid'de karşılaştığımız dolambaçlı anlatım yapısı ortaya çıkar. Burada kahraman önce tasarılarının yakın bir döneminde sunulur sonra da sanki perspektif içinde daha uzak olaylar ve nedenler içinde gösterilir. Bu yolla okurun merakı hemen uyandırılır. Olaylar hızla ve sıkı bir bağlantı içinde birbirini izler. İlgi canlı tutulur, nesnelerin yakın ilişkisi aracılığıyla anlatının başından sonuna değin ilgi sürekli artar.

Dramatik şiirde de aynı kural vardır. Düzenli bir yazıda masalın ana kahramanlarıyla bağlantısı olmayan ya da az bağlantısı olan bir kahramanın sunulmasına izin verilmez. İzleyicinin ilgisi başka bir sahne aracılığıyla saptırılmaz, geri kalandan kopartılıp ayrılmaz. Bu tutkuların akışını kesintiye uğratar ve çeşitli duyguların iletilmesini önler. Oysa bir sahne bunlar aracılığıyla ötekini güçlendirir, ardından gelen her sahneye yarattığı acımayı, yılgıyı aktarır. Böylece tümü el birliğiyle devinimin bu sahne oyununa özgü hızını üretirler. Ansızın, öncekiyle hiç ilgisi olmayan yeni bir eylemin ya da yeni kişilerin ortaya çıkması; ideaların bu gediği yüzünden tutkuların akışında böyle duyulur, bir gedik ya da boşluk

bulmak; bir sahnenin onu izleyen sahneye sempatisini taşı-maktansa her an yeni bir kaygı uyandırması, yeni bir eylem sahnesine katılması, beslenmesi, korunması gereken bu duygulanımın sıcaklığını zorunlu olarak söndürür.

† [E'den N'ye kadarki basımlar araya aşağıdaki paragrafı girer: Bu eylem birliği kuralı dramatik şiirde ve destanda ortak olsa bile aralarında gene de dikkat edilmesi gereken bir fark görebiliriz. Bu yazı türlerinin ikisinde de ilgi ve duygudaşlığı birlik ve bütünlük içinde tutmak için eylemin bir ve yalın olması gerekir. Ancak destan ve anlatım-sal şiirde bu kural başka bir temele daha dayanır. Bu temel bir konuşmaya, anlatıya başlamadan önce bir tasarı ya da plan yapma ve konusunu genel bir yönden ya da birleşik görüş içinde kavrama zorunluluğudur. Bu, her yazarın omuzlarına düşen bir sorumluluktur. O sürekli olarak bu konuya dikkat edebilir. Dramatik yazılarda yazar bütün bütün ortadan kaybolduğu için seyirci kendisini temsil edilen eylemlerde gerçekten varmış gibi kabul edebilir. Sahne bakımından bu gerekçeye yer yoktur, tersine uzamın bu belirli bölümünde geçmiş olması olanak dışı olmayan herhangi bir diyalog ya da karşılıklı konuşma, tiyatro aracılığıyla temsil edilir. Bundan ötürü bütün İngiliz güldürülerinde, Congreve'ninkilerde bile, eylem birliği hiçbir zaman sıkı sıkı gözetilmez, tersine ozan, kahramanların kan bağıyla ya da aynı aile içinde yaşamakla herhangi bir biçimde birbiriyle ilişkili olmasını yeterli görür ve onları tek tek sahnelerde tanıtır; kahramanlar bu sahnelerde kendi huylarını ve kişiliklerini ana eyleme çok fazla değinmeden sergilerler. Terence'nin iki kurgusu ana konudan sapma bakımından aynı türde ancak daha düşük derecede izinlerdir. Bu davranış tam düzenli olmasa da komedinin doğasına da büsbütün elverişsiz değildir. Komede devinimler ile tutkular tragedyadaki kadar yükseğe çıkarılmaz aynı zamanda kurmaca ya da temsil bu tür izinler dışındadır.]

PDF Kütüphane: Bir kitap / dijital örnekleme

ya da tasarımı, yazarı bir konu ile sınırlar ve saçma ya da acayip olduğu için ilk bakışta bu yapının dışına çıkmak yasaklanır. Ne Boccace ne La Fontaine ne de bu türden bir yazar ana konularında tatlı tatlı şaka yapsa da hiçbir zaman bu konulara kendini kaptırmaz.]

Tarih ile destan arasındaki karşılaştırmaya dönersek yukarıdaki akıl yürütmelerden şu sonuca varabiliriz: Bütün üretimlerde belli bir birlik gerekli olduğu için, bu birlik tarihte başka bir şeyde olandan daha eksik olamaz. Tarihte, çeşitli olayları bir tek yapıda birleştiren bağlantı, neden ile sonuç ilişkisidir, bu destandaki ilişkinin aynısıdır, anlatıda imgelemenin, ozanın dokunması, etkilemesi gereken canlı tutkuların güçlü olması için sonraki yazıda, açıkçası destanda bu bağlantı daha sıkı, daha duyulur olmalıdır. Peloponnesos Savaşı, tarih bilimi için uygun bir konudur, Atinalıların savaşı bir destana elverişlidir, Alkibiades'in ölümü de bir tragedya.

Öyleyse tarih bilimi ile destan arasındaki fark yalnızca onların konusunu oluşturan değişik olayları birbirine bağlayan bağlantının kertesinde olduğu için onları birbirinden ayıran bağları sözcüklerle tam olarak belirlemek olanaksız değilse de güç olacaktır. Bu, akıl yürütmeden çok bir beğeni sorudur ve bu birlik sık sık ilk bakışta ya da soyut bir düşünme ile bulunması en az beklenecek bir nesnede bulunabilir.

Homeros'un anlatı sürecinde konusunun ilk önermesini aştığı ve Achilles'in Hektor'un ölümüne neden olan öfkesinin Yunanlıların başına türlü belalar getiren nedenle aynı olmadığı besbellidir. Ancak bu devinimler arasındaki güçlü bağlantılar, birinden ötekine hızla geçiş beyler arasındaki uyum ve uyumsuzluğun etkileri arasındaki karşıtlıkt ve uzun bir aradan sonra chilles'i eylem içinde görmek için duyduğumuz doğal merak, bütün bu nedenler okuru bir yerden bir yere götürmeye ve konuda yeterli birliği oluşturmaya yetmez. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

† [Karşıtlık ya da çelişiklik idealar arasındaki bir bağlantıdır. Bu bağlantı belki, nedensellik ile benzerliğin bir karışımı olarak düşünülebilir. İki nesnenin karşıt olduğu yerde biri ötekini yok eder, başka deyişle onun yok oluşunun nedeni ve bir nesnenin yok oluşunun ideası onun daha önceki var oluşunun ideasını gösterir.]

Milton'a karşı çıkabiliriz; çünkü nedenlerini çok uzağa değin izler, meleklerin başkaldırısı hem çok uzun hem de çok nedensel olan bir dizi olay yüzünden insanın düşüşüne yol açar.

Uzun uzun anlatılan bir yalan olan dünyanın yaradılışının, bu felaketin nedeni olduğu kadar Parsalia Savaşının ya da şimdiye dek olan herhangi bir olayın da nedeni olduğunu söylemeye gerek bile yok. Beri yandan bütün bu olayların, meleklerin başkaldırısının, dünyanın yaratılmasının, insanın düşüşünün mucizevi oluşları, doğanın ortak akışının dışında oluşları bakımından birbirine benzediğini, bunların zaman içinde birbirine yakın olduğunun kabul edildiğini, bütün öteki olaylardan koparıldıklarını, açınsamanın ortaya çıkardığı başlangıçta yer alan eşsiz olaylar olarak bir anda göze çarptıklarını doğal olarak birbirlerini imgeleme ya da düşünceye çağırdıklarını düşünürsek, bütün bu koşulları göz önüne aldığımızda eylemin bu bölümlerinin onları bir masal ya da bir anlatıda kavranabilir kılmaya yeten bir birliği olduğunu görürüz. Söylediğimize şunu da ekleyebiliriz: Bunların birbirinin karşı yarısı olmaları bakımından meleklerin başkaldırısı ile insanın düşüşü arasında özel bir benzerlik vardır, ikisi de okuyucuya aynı töreyi, yaradanımıza boyun eğme töresini sunar.

Filozofların merakını uyandırmak için, bu konunun çok bereketli olduğu, insan usunun birçok işleminin ideaların burada açıklanan bağlantısı ile çağrışımına bağlı olduğu konusunda tam inanç değilse bile bir kuşku uyandırabilmek için bu gevezek inşaatlarını bir araya topladım. Özellikle de

tutkular ile imgelem arasındaki etkileşim ya da uyum dikkat çekici görülecektir. Bu arada biz bir nesnenin uyandırdığı duygulanımların kolayca onunla bağlantılı bir başka nesneye geçtiğini, ancak aralarında bir bağlantı olmayan başka nesnelere kendilerini aktarmakta güçlük çektiklerini ya da hiç aktarmadıklarını gözleriz. Öngörüsüz bir yazar bir yazıya birbirine yabancı kahramanlar, eylemler getirerek duygular arasındaki iletişimi yitirir. Oysa o yüreğin ilgisini ancak bu iletişim aracılığıyla uyandırabilir, tutkuları uygun yüksekliğe çıkarıp ve uygun bir dönem boyunca canlı tutabilir. Bu ilkenin ve onun bütün sonuçlarının tam olarak açıklanması bizi çok derin akıl yürütmelere götürür ve bu, soruşturma bakımından çok verimli olurdu. Şimdilik burada şu sonucu ortaya koymuş olmak yeter: Bütün ideaların üç bağlayıcı ilkesi vardır: *Benzerlik, yakınlık ve nedensellik*.

Ücretsiz PDF Kitap Arama - <https://trantey.org>

IV. Bölüm

Anlama Yetisinin İşlemleri Konusunda Skeptik Kuşkular

I. Parça

İnsanın akıl yürütme yetisinin ya da soruşturmasının tüm nesneleri doğal olarak iki türe ayrılabilir, açıkçası *İdea ilişkileri* ve *Olgular*. Geometri, Cebir ve Aritmetik bilimleri, kısacası ister görüye¹¹ ister tanıtlamaya dayalı olarak kesin olan her evetleme¹² birinci türden-
dir. *Hipotenüsün karesinin iki kenarın karesine eşit olduğu*, bu şekiller arasındaki ilişkiyi dile getiren bir önermedir. *Üç kere beşin otuzun yarısına eşit olduğu*, bu sayılar arasındaki bir ilişkiyi dile getirir. Evrende bir yerde var olan bir şeye dayanmaksızın yalnızca düşün-
cenin işlemleriyle keşfedilenler bu türden önermeler-
dir. Doğada bir üçgen ya da daire olmasaydı bile Öklid tarafından tanıtılan doğruluklar, kesinlik ve apaçıklık-
larını her zaman korurlardı.

İnsanın akıl yürütme yetisinin ikinci nesneleri olan olgular, öncekilerle aynı biçimde kesinleştirilmezler; onların doğruluğuna ilişkin kanıtımız ne kadar güçlü olursa olsun öncekilerin kanıtıyla benzer doğada değildir. Her olgunun tersi olanaklıdır; çünkü bu hiçbir zaman bir çelişki sergilemez ve us tarafından gerçekliğe böylesi de uygunmuşçasına tersi de aynı kolaylık ve

¹¹ Intuition.

¹² Affirmation.

seçiklikle düşünülür. *Yarın güneş doğmayacak* önermesi, *doğacak* evetlemesinden daha az anlaşılır bir önerme değildir ve ikincisinden daha çok çelişki sergilemez. Bu yüzden onun yanlışlığını tanıtlamaya girişmemiz boşuna olurdu. Tanıtlanabilir biçimde yanlış olsaydı, bir çelişki içerirdi ve us tarafından hiçbir zaman seçik olarak düşünülemezdi.

Bu yüzden duyularımızın şimdiki tanıklığının ve belleğimizin kayıtlarının dışında bizi gerçek bir varoluşa ve olguya bağlı bir önermeye inandıran bir kanıtın doğasının ne olduğunu soruşturmak, merak etmeye değer bir konu olabilir. Felsefenin bu bölümünün, eskiler ya da çağdaşlar tarafından az işlendiği gözlenebilir. Bundan ötürü böyle önemli bir soruşturmayı yürütürken kuşkularımız ve yanlışlarımız daha kolay bağışlanabilir; biz bu soruşturma sırasında bu zor çıgırlarda bir kılavuz ya da yönlendirme olmadan yürürüz. Onlar merak uyandırarak ve tüm akıl yürütmeleri, özgür soruşturmaları zehirleyen örtük inanç ve güvenlik duygusunu yıkararak yararlı olduklarını bile tanıtlayabilirler. Sanırım yaygın felsefede kusurlar varsa, bunların ortaya çıkarılması, alışıldığı gibi cesaret kırıcı olmaz, tersine, kamuyu şimdiye kadar önerilen işlerden daha tam ve doyurucu bir işe girişmeye iten bir neden olur.

Görünüşe göre olguyla ilgili tüm akıl yürütmeler, *neden sonuç* ilişkisi üzerine kurulmuştur. Belleğimizin ve duyularımızın tanıklığının ötesine yalnızca bu ilişki aracılığıyla gidebiliriz. Bir adama şimdi burada bulunmayan bir olguya, örneğin bir arkadaşının kırdı ya da Fransa'da olduğuna neden inandığını sorarsanız, size bir gerekçe gösterecektir ve bu gerekçe, ondan alınan bir mektup ya da onun daha önceki kararlarının ve sözlerinin bilgisi gibi başka bir olgu olacaktır. İssiz bir adada

bir saat ya da bir makine bulan bir adam, bu adada bir zamanlar insanların olduğu sonucuna varır. Olguyla ilgili tüm akıl yürütmelerimizin doğası aynı. Ve burada sürekli, şimdi burada bulunan bir olgu ile ondan çıkarılan olgu arasında bir bağlantı olduğu varsayılır. Onları birbirine bağlayacak hiçbir şey olmasaydı bu çıkarım bütünüyle dayanaksız olurdu. Karanlıkta, bir konuşma sesi ve ussal bir konuşma duymak, bizi, orada biri olduğuna inandırır: Niçin? Çünkü bunlar, insan yapısı ve etkinliğinin sonuçlarıdır ve onunla yakından bağlantılıdır. Bu yapıdaki tüm akıl yürütmelerimizi parçalara ayırıp incelersek şunu görürüz: Onlar neden ve sonuç ilişkisi üzerine kurulmuşlardır ve bu ilişki yakın ya da uzak, doğrudan ya da dolaylıdır. Isı ve ışık ateşin dolaylı sonuçlarıdır ve bir sonuç, haklı olarak ötekinden çıkarılabilir.

Öyleyse, olguda bize güven veren kanıtın doğası konusunda kuşkudan, şaşkınlıktan, belirsizlikten kendimizi tam olarak kurtarmak istersek, neden ile sonucun bilgisine nasıl ulaştığımızı soruşturmalıyız.

Şunu aykırı bir örneği olmayan genel bir önerme olarak ileri sürmeyi göze alacağım: Bu ilişkinin bilgisine hiçbir durumda, *a priori* akıl yürütmeler aracılığıyla ulaşılmamıştır; tersine bu ilişkinin bilgisi, tek tek nesnelerin birbirlerine sürekli bağlı olduğunu gördüğümüzde, bütünüyle deneyden doğar. Doğal akıl yürütme yetisi ve becerileri çok güçlü olan bir adama bir nesne sunulmuş olsun, bu nesne onun için tümüyle yeniyse o, nesnenin duyulur niteliklerinin en kesin incelemesi aracılığıyla, onun nedenlerini ya da sonuçlarını ortaya çıkaramaz. Ussal yeteneklerinin daha en baştan bütünüyle yetkin olduğu varsayılsa da Âdem, suyun akışkanlığı ve saydamlığından onun kendisini boğacağını ya da

ateşin ışığından ve sıcaklığından kendisini yakacağını çıkarsayamazdı. Hiçbir nesne, duyulara görünen nitelikleri aracılığıyla, onu üreten nedenleri ya da ondan doğacak sonuçları açığa çıkarmaz ya da akıl yürütme yetimiz, deneyimin yardımı olmadan gerçek varoluş ve olguyla ilgili bir çıkarım yapamaz.

Nedenler ve sonuçların akıl yürütme yetisiyle değil, deneyimle ortaya çıkarılabildiği önermesi, eskiden hiç bilmediğimizi anımsadığımız türde nesneler bakımından kolayca kabul edilecektir; çünkü onlardan ne doğacağını önceden söylemek bakımından, o zamanki mutlak yetersizliğimizin zorunlu olarak bilincindeyizdir. Hiç doğa felsefesi bilmeyen bir adama iki düz mermer parçası sunun; bu parçaların birbirlerine yapıştırıldıklarında, mermerleri doğrudan ayırmak için büyük bir güç gerekeceğini, oysa yandan uygulanan basınca¹³ daha az direnç göstereceklerini hiçbir zaman ortaya çıkaramayacaktır. Doğanın olağan akışına az benzeyen bu tür olayların ancak deneyimle bilineceği de kolayca kabul edilir; hiç kimse barutun patlamasının ya da mıknaşının çekim gücünün *a priori* kanıtlamalarla ortaya çıkarılabileceğini düşünmez. Benzer biçimde, bir sonucun karmaşık bir düzeneğe ya da parçaların gizli yapısına bağlı olduğunu varsaydığımızda, bu sonuç konusundaki tüm bilgimizi deneye yüklemekte zorluk çekmeyiz. Kim, bir insan için süt ya da ekmeğin uygun bir besin olmasının, bir aslan ya da kaplan içinse uygun besin olmamasının son gerekçesini söyleyebileceğini ileri sürer?

Ancak dünyada ilk ortaya çıkışımızdan beri tanıdığımız olaylar bakımından bu doğruluk ilk bakışta aynı ölçüde apaçık görünmeyebilir. Bu olaylar doğanın bütün

¹³ Bastırın ayrı yönde kaydırarak ayırmaya (ç.n.)
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://www.tranley.org>

akışına çok benzer ve onların parçaların gizli bir yapısına değil, nesnelerin yalın niteliklerine bağlı oldukları varsayılır. Bizde bu sonuçları deneyim olmadan yalnızca akıl yürütme yetimizin işlemiyle ortaya çıkarabileceğimizi sanma eğilimi vardır. Biz, dünyaya ansızın bırakılmış olsak, bir bilardo topunun diğerine çarparak ona devinim ileteceğini baştan çıkarabileceğimizi ve onunla ilgili kesinliği bildirmek için bu olayı beklememize gerek kalmadığını sanırız. Alışkanlığın etkisi şöyledir: En güçlü olduğu yerde, doğal bilgisizliğimizi örtmekle kalmaz kendisini bile gizler ve bu alışkanlık, yalnızca en yüksek derecede olması yüzünden yokmuş gibi görünür.

Ancak aşağıdaki düşünceler bizi doğadaki bütün yasaların ve cisimlerin bütün işlemlerinin aykırılığa yer vermeyecek biçimde, yalnızca deneyim aracılığıyla bilineceğine inandırmaya yetebilir. Sorarım size, bize bir nesne sunulsa ve ondan çıkacak sonuçla ilgili geçmişteki gözleme başvurmadan bir yargı vermemiz istenseydi, us bu işlemi gerçekleştirmek için ilerlerken hangi yolu tutmak zorunda kalırdı? Besbelli nesnenin sonucu saydığı bazı olaylar uydurmak ya da gözünde canlandırmak zorundadır ve bu uydurma bütününü dilediği gibi olmalıdır. Büyük olasılıkla, en kesin irdeleme ve inceleme aracılığıyla bile, us bu varsayılan nedende yatan sonucu hiçbir zaman bulamaz. Çünkü sonuç nedenden büsbütün farklıdır ve nedendeki sonuç hiçbir zaman ortaya çıkarılamayabilir. İkinci bilardo topundaki devinim, ilk toptaki devinimden bambaşka bir olaydır; birinde diğerinin en küçük bir belirtisini düşünmemize yol açacak hiçbir şey yoktur. Havaya kaldırılıp desteksiz bırakılan bir taş ya da metal parçası düşüverir. Ancak konuyu *a priori* olarak düşünürsek, bu durumda bir taş

ya da metalde yukarıya ya da başka bir yöne devinim değil de aşağıya doğru devinim ideasını doğurabilecek bir şey var mı?

Deneyime başvurmadığımızda, bütün doğal etkiler bakımından, belirli bir sonuca ilişkin ilk kuruntu¹⁴ ya da uydurma rastlantısaldır. Tıpkı bunun gibi, neden ve sonuç arasındaki (onları birbirine bağlayan ve bu nede- nin sonucundan, başka bir sonuç çıkmasını olanaksız kılan) varsayılmış bir bağ ya bağlantı da rastlantısal sayılmalı. Örneğin, düz bir çizgide diğerine doğru devin- nen bir bilardo topu gördüğümde, onların çarpışmasının ya da birbirine dokunmasının bir sonucu olarak ikinci topta ortaya çıkacağı varsayılan devinim rastlantıyla aklıma gelse bile, bu nedeni başka yüz tane olayın daha izleyebileceğini düşünemez miyim? Bu iki top da salt kımıltısızlık içinde kalamaz mı? Birinci top, düz bir çizgi üzerinde geri dönemez mi ya da herhangi bir çizgi ya da doğrultuda ikinci toptan geri sekemez mi? Bütün bun- lar, tutarlı ve düşünülebilir varsayımlar. Geri kalanlar- dan daha tutarlı ve kavranılabilir olmayan bir varsayımı neden ötekilere yeğleyelim? *A priori* akıl yürütmeleri- mizin hiçbirisi, hiçbir zaman bu yeğlemenin temelini gösteremez.

Öyleyse, kısacası her sonuç, nedeninden ayrı bir olaydır. Bundan ötürü de sonuç, nedende bulunamaz ve onun baştaki *a priori* uydurulması ya da kavranışı bütü- nüyle rastlantısal olmalıdır. Sonuç söylendikten sonra bile, onun nedenle bağlantısı eşit derecede rastlantısal olarak görünmelidir; çünkü her zaman (zorunlu olarak akıl yürütme yetisine bütünüyle tutarlı ve doğal görü- nen) başka birçok sonuç vardır. Bu yüzden, deneyim ve

¹⁴ Imaginatif

gözlemin yardımı olmadan, belli bir olayı belirlemek ya da bir neden ya da sonuç çıkarsamaya kalkışmak boşunadır.

Dolayısıyla, ussal ve ölçülü hiçbir filozofun, doğal bir işlemin en son nedenini saptamaya ya da evrende bir sonuç üreten bu erkin eylemini seçik olarak göstermeye kalkmamasının gerekçesini ortaya çıkarabiliriz. Doğal görüngüleri üreten ilkeleri daha da yalınlaştırmak ve benzerlik kurma, deneyim ve gözlemden yola çıkan akıl yürütmeler aracılığıyla birçok tikel sonucu az sayıda genel nedene bağlamak insanın akıl yürütme yetisinin en üst düzeydeki uğraşı sayılır. Ancak bu genel nedenlerin nedenlerine gelince, onları ortaya çıkarmaya kalkışmak boşuna olacaktır; onlar konusunda özel bir açıklama aracılığıyla kendimizi iyice inandırmayı hiçbir zaman beceremeyiz. Bu en son kaynaklar ve ilkeler, insan merakı ve soruşturmasına bütünüyle kapalıdır. Esneklik, yerçekimi, parçaların birleşmesi, devrimin güç aracılığıyla iletilmesi; belki de doğada her zaman ortaya çıkaracağımız en son nedenler ve ilkeler bunlar olacaktır; kesin bir araştırma ve akıl yürütme aracılığı ile tek tek görüngüleri bu genel ilkelere ya da onların yakınına kadar izleyebilirsek kendimizi yeterince mutlu sayabiliriz. Doğaya ilişkin en yetkin felsefe, yalnızca bilgisizliğimizi biraz daha uzak tutar: Onun gibi töre ya da metafizik konusundaki en yetkin felsefe de yalnızca bilgisizliğimizin daha büyük bölümlerini ortaya çıkarmaya yarar. Bu nedenle, her türlü felsefenin sonucu insanca körlüğün ve zayıflığın görülmesidir, bu sonuç ondan kurtulma ya da sakınma çabalarımıza karşın her defasında karşımıza çıkar.

Geometri doğa felsefesine yardımcı olarak alındığında, bu kusuru gideremez ya da onun bütün akıl yürüt-

melerindeki haklı olarak pek övülen kesinliği bizi son nedenlerin bilgisine götüremez. Uygulamalı matematiğin her bölümü, doğanın, belli koyulmuş yasalara göre işlediği varsayımına dayanarak ilerler. Bu yasaların ortaya çıkarılmasında deneyime yardım etmek için ya da bu yasaların etkisi, uzaklık ya da niceliğin belli bir kertesine bağlı olduğunda belirli örneklerde onların etkisini belirlemek için uygulamalı matematik, soyut akıl yürütmeler kullanır. Dolayısıyla şu deneyle elde edilen bir devinim yasasıdır: Devinen bir cismin momenti ya da gücü, onun katı içerikleri ve hızıyla bileşik orandadır ya da orantılıdır.¹⁵ Bunun sonucunda bu gücün hızını bir düzen ya da düzenek aracılığıyla karşısındaki etkiyi yenecek biçimde artırabilirsek, küçük bir güç, en büyük engeli ortadan kaldırabilir ya da en büyük ağırlığı kaldırabilir. Geometri, herhangi bir türden makinenin içine girebilen bütün parçalar ya da biçimlerin tam boyutlarını bize vererek bu yasaların uygulanmasında yardımcı olur; gene de bu yasanın ortaya çıkarılması yalnızca deneyime bağlıdır ve dünyadaki bütün soyut akıl yürütmeler bizi söz konusu yasanın bilgisine bir adım bile yaklaştıramaz. *A priori* akıl yürütmek ve bir nesne ya da nedeni bütün gözlemlerden bağımsız olarak yalnızca usa görüldüğü gibi göz önünde bulundurmamak belli bir nesnenin bilgisini, örneğin onun sonucunu hiçbir zaman sunamaz; aralarındaki ayrılmaz ve çığnenemez bağlantıyı bize çok daha az gösterebilir. Kristalin ısının sonucu olduğunu ve buzun soğğun sonucu olduğunu, bu niteliklerin etkisini daha önceden

¹⁵ Günümüzde daha çok kullanılan biçimiyle söylersek "Devinen bir cismin gücü onun kütlesi ve hızıyla orantılıdır." (ç.n.)
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

tanımadan, akıl yürüterek ortaya çıkarabilen bir adam çok keskin görüşlü olmalı.

II. Parça

Ancak ilk sunulan soru bakımından kabul edilebilir, doyurucu bir yanıtı ulaşamadık. Her çözüm, önceki kadar zor olan yeni bir soruna neden olur ve bizi daha ileri araştırmalara götürür. *Olguyla ilgili bütün akıl yürütmelerimizin doğası nedir?* diye sorulduğunda, görünüşe göre doğru yanıt şudur: Onlar neden sonuç ilişkisine dayanır. *Bu ilişkiyle ilgili bütün akıl yürütmelerimizin ve sonuçlarımızın temeli nedir?* diye tekrar sorulduğunda, bu soru tek bir sözcükle yanıtlanabilir: Deneyim. Ancak ince eleyip sık dokuma tutumumuzu sürdürüp de *"Deneyimden kaynaklanan bütün sonuçların temeli nedir?"* diye sorarsak, bu, çözümü ve açıklanması daha zor olabilen yeni bir sorunu gösterir. Üstün bilgelik ve yeterlilik taslayan filozofların, meraklı yaradılıştaki kişilerle karşılaştıklarında işleri zordur. Bu meraklı kişiler onları geri çekildikleri her köşeden püskürtür ve sonunda kesinlikle bazı tehlikeli ikilemlere düşürürler. Bu karışıklığı önlemenin en iyi yolu, savlarımızda daha ölçülü olmak ve dahası zorluğu başkaları karşımıza koymadan önce kendi kendimize ortaya çıkarmaktır. Bu yolla bilgisizliğimizden bir tür yarar sağlayabiliriz.

Bu bölümde kolay bir işle yetineceğim ve burada sorulan soruya yalnızca olumsuz bir yanıt vermeye girişeceğim. Buna göre diyorum ki, neden ve sonucun etkilerini deneyimledikten sonra bile, deneyimden kaynaklanan sonuçlarımız akıl yürütme ya da anlama yetisinin bir işlemine dayanmaz. Bu yanıtı açıklamaya ve savun-

maya çalışmalıyız.

Doğanın, bizi bütün gizlerinden çok uzak tuttuğu ve bize yalnızca nesnelerin az sayıda yüzeysel niteliklerinin bilgisini sağladığı kesinlikle kabul edilmelidir; doğa bu arada bu nesnelerin etkisinin baştan sona bağlı olduğu güçleri ve ilkeleri bizden gizler. Duyularımız bize ekmeğin rengini, ağırlığını ve katılığını bildirir; ama ne akıl yürütme yetisi ne de duyu, ekmeği, insan gövdesini beslenmeye ve desteklenmeye uygun kılan nitelikleri hiçbir zaman bize bildiremez. Görme ya da dokunma yetileri, cisimlerin gerçek deviniminin bir ideasını iletir; ama devinen bir cismin kesintisiz yer değiştirme durumunu sürdürmesini sağlayan, cisimlerin öteki cisimlere iletmedikçe hiçbir zaman yitirmedikleri şu harika güce ya da erke gelince, onu anlamanın yanına bile varamayız. Ancak doğal güçler¹⁶ ve ilkeler konusundaki bu bilgisizliğimize bakmadan, benzer duyulur nitelikleri gördüğümüzde, her zaman onların benzer gizli güçleri olduğunu varsayar ve onları daha önce deneyimlediklerimize benzer sonuçların izlemesini bekleriz. Bize daha önce yediğimiz ekmeğe benzer renk ve katılıkta bir cisim sunulsa, deneyi tekrarlamakta duraksamaz ve ondan kesinlikle benzer besin ve destek umarız. Şimdi bu, usun ya da düşüncenin bir işlemidir, ve ben bu işlemin temelini bilmek istiyorum. Bütün taraflar, duyulur niteliklerle gizli güçler arasında bilinen bir bağlantı olmadığını kabul eder; sonuç olarak da usun onların sürekli ve düzenli birlikte görünmeleriyle ilgili böyle bir

¹⁶ "Güç" sözcüğü burada gevşek ve popüler bir anlamda kullanılmıştır. Sözcüğün daha doğru bir açıklaması, bu sava ek bir kanıt verecektir. Bkz. 7. Bölüm [Bu not F basımında eklenmiştir.].

sonuca varmasına onların doğası konusunda bildiği bir şeyin yol açmadığı kabul edilir. Geçmiş *deneyim* bakımından, usun, yalnızca bilme kapsamına giren belli bir zaman dilimindeki belli nesnelerin *doğrudan* ve *kesin* bilgisini verdiği kabul edilebilir: Ama bu deneyimi gelecek zamanlara ve bildiğimiz kadarıyla yalnızca görünüşte benzer olabilen diğer nesnelere genişletmek niçin gereksin? Üzerinde durmak istediğim ana sorun işte bu. Daha önce yediğim ekmek beni besledi, açıkçası böyle duyulur nitelikleri olan bir cisme, o zaman, bu tür gizli güçler bağışlanmıştı: Ama bundan, başka bir ekmeğin başka bir zamanda beni beslemesi gerektiği ve benzer duyulur niteliklerin her zaman benzer gizli güçlere eşlik etmesi gerektiği sonucu çıkar mı? Bu sonuç hiç de zorunlu görünmüyor. En azından, burada us tarafından bir sonuç çıkarıldığı; belli bir adım atıldığı; düşüncenin bir işlemi ve açıklanmayı bekleyen bir çıkarım olduğu kabul edilmeli. Şu iki önerme, aynı olmaktan çok uzaktır: *Şöyle bir nesneye her zaman şöyle bir sonucun eşlik ettiğini gördüm ve görünüşte onun benzeri olan başka nesnelere benzer sonuçların eşlik edeceğini öngörüyorum.* Dilerseniz bir önermenin doğru biçimde diğerinden çıkarılabileceğini kabul edeyim; gerçekte ikincisinin her zaman birincisinden çıkarıldığını biliyorum. Ancak bu çıkarımın bir akıl yürütme zinciri aracılığıyla yapıldığında üstelerseniz, bu akıl yürütmeyi sizin yapmanızı isterim. Bu önermeler arasındaki bağlantı görüsel¹⁷ değildir. Gerçekten bu çıkarım akıl yürütme ve kanıtlama ile yapılacaksa usun böyle bir çıkarım yapmasını olanaklı kılabilecek aracı bir adım gerekli. Bu aracının

¹⁷ *Intuitive.* [Başka deyişle ikincisi birincisinden apaçık bir biçimde ve dolaysızca çıkmaz (ç.n.).]

ne olduğunu anlamamanın, kavrayışımı aştığını itiraf etmiyim; onun gerçekten var olduğunu ve olguyla ilgili tüm sonuçlarımızın kökeni olduğunu ileri sürenlere, bu aracı adımı ortaya koymak düşer.

Keskin zekâlı ve yetenekli birçok filozof, soruşturmalarını bu yola çevirirlerse ve hiç kimse anlama yetisini bu sonuç bakımından destekleyen bağlayıcı bir önerme ya da bir adım bulamazsa, yokluk bildiren¹⁸ bu kanıtlama, zaman içinde kesinlikle tamamen inandırıcı olmalıdır. Ancak sorun daha yeni olduğundan, bir okuyucu, kanıtlama kendi soruşturmasından kaçıyor diye, kanıtlamanın gerçekten var olmadığı sonucuna varacak ölçüde kendi zekâsının keskinliğine güvenemez. Bu nedenle, daha zor bir görevi göze almak ve insan bilgisinin tüm dallarını sıralayarak, hiçbirinin bir kanıtlama sağlayamayacağını göstermeye çalışmak gerekebilir.

Tüm akıl yürütmeler, iki türe ayrılabilirler, başka deyişle tanıtlayıcı ya da ideaların ilişkisiyle ilgili olan akıl yürütmeler ve törel¹⁹ ya da olgu ve varoluşla ilgili olan akıl yürütmeler. İkinci durumda tanıtlayıcı çıkarımların olmadığı apaçık görünüyor; çünkü doğanın akışının değişebilmesi ve görüldüğü kadarıyla deneyimlediğimiz nesnelere benzeyen bir nesneye, değişik ya da karşıt sonuçların eşlik edebilmesi bir çelişkiyi göstermez. Bulutlardan düşen ve diğer tüm bakımlardan kara benzeyen bir cisimde, tuz tadı olduğunu ya da ateş sıcaklığı olduğunu açık ve seçik olarak düşünemez miyim? Aralık ve Ocak'ta tüm ağaçların çiçeklendiğini ve Mayıs ve Haziran'da kurduğunu ileri sürmekten daha anlaşılabilir bir önerme var mı? Anlaşılabilir olan ve seçik olarak

¹⁸ *Negative.*

¹⁹ [E ve F basımlarında: Törel ya da olası.]

düşünülebilen şey bir çelişki göstermez ve yanlışlığı tanıtlayıcı bir kanıtlama ya da soyut *a priori* bir akıl yürütme aracılığıyla hiçbir zaman kanıtlanamaz.

Dolayısıyla geçmiş deneyimlerimize güvenmek ve onları gelecek yargılarımızın ölçütü yapmak için kanıtlamalarla bağlanırsak, bunlar, zorunlu olarak yalnızca olası kanıtlamalar olur ya da yukarıda anılan ayrıma göre, bu nitelikleriyle onlar olgu ve gerçek varoluşla ilgili kanıtlamalardır. Ancak bu akıl yürütme türlerine ilişkin açıklamamızın, sağlam ve yeterli olduğu kabul edilirse, burada bu türde kanıtlama olmadığı zorunlu olarak ortaya çıkar. Varoluşla ilgili tüm kanıtlamalarımızın neden sonuç ilişkisine dayandığını, bu ilişki konusundaki bilgimizin bütünüyle deneyimden çıkarıldığını ve bütün deneysel sonuçlarımızın, geleceğin geçmişle bağdaşacağı varsayımına dayandığını söyledik. Bu yüzden, bu son varsayımı, olası kanıtlamalarla ya da varoluş bakımından kanıtlamalarla tanıtlamaya uğraşmak zorunlu olarak düpedüz bir daire üzerinde dönüp durmak ve tam da tartışma konusunu olduğu gibi kabul etmektir.

Gerçekte deneyimden kaynaklanan bütün kanıtlamalar, doğal nesneler arasında bulduğumuz benzerliğe dayanır. Biz bu benzerlik aracılığıyla, böyle nesnelere benzediğini bulduğumuz nesnelerden ötekilerinkine benzer sonuçlar bekleriz. Bir budala ya da çılgın dışında hiç kimse hiçbir zaman deneyimin yetkesine karşı çıkmaya ya da insan yaşamının bu büyük kılavuzunu yadsımaya yeltenmez. Gene de bir filozofun insan doğasının bir ilkesini inceleyecek kadar fazla meraklı olmasına elbette izin verilebilir. Bu ilke, deneyime bu güçlü yetkiyi verir ve doğanın değişik nesneler arasında oluşturduğu benzerlikten yararlanmamızı sağlar. Benzer olduğu görülen nedenlerden benzer sonuçlar bekleriz.

Bütün deneysel sonuçlarımızın özeti budur. Bu sonuç akıl yürütme yetisi tarafından oluşturulmuş olsa, sonucun ilk ve tek örnekte, deneyimin bu uzun sürecinden sonra olduğu kadar yetkin olacağı apaçık görünmektedir. Ancak durum çok başkadır. Hiçbir şey yumurtalar kadar birbirine benzemez; gene de hiç kimse bu görünen benzerliğe dayanarak onlardan tümünde aynı tat ve kokuyu beklemeyiz. Belirli bir olay bakımından sağlam bir inanç ve güvence, ancak aynı sonucu veren birçok birörnek deneyden sonra ulaşırız. İmdi, bir örnekten, bu bir tek örnekten hiçbir biçimde farklı olmayan yüzlerce örnekten çıkardığından çok çok farklı bir sonuç çıkaran akıl yürütme süreci nerededir? Bu soruyu, bilgi uğruna olduğu kadar zorluk çıkarmak için de soruyorum. Böyle bir akıl yürütmeyi bulamam, gözümde canlandıramam. Biri gönül indirip onu bana verirse diye usumu öğrenmeye açık tutuyorum.

Çok sayıda birörnek deneyimden çıkarak, duyulur nitelikler ve gizli güçler arasında bir bağlantı çıkarsadığımız söylenirse bunun, farklı terimlerle dile getirilen aynı zorluk gibi göründüğünü itiraf etmeliyim. "Bu çıkarım hangi kanıtlama işlemine dayanır?" sorusu bir kere daha ortaya çıkar. Birbirlerine çok uzak olan önermeleri birleştiren aracı, araya giren idealar nerede? Ekmeğin renginin, katılığının ve diğer duyulur niteliklerinin kendi başlarına beslenme ve yaşamı desteklemenin gizli güçleriyle bir bağlantısı varmış gibi görünmediği kabul edilir. Çünkü olsa, bütün filozofların kanılarına ve açık olgulara karşın, söz konusu gizli güçleri, deneyimin yardımı olmadan bu duyulur niteliklerin ilk belirmesinden çıkarsayabilirdik. Öyleyse burada bütün nesnelerin gücü ve etkisi konusunda doğal bir bilgisizlik durumu var. Bu bilgisizlik, deneyim aracılığıyla nasıl

giderilir? Deneyim bize yalnızca belli nesnelerden kaynaklanan çok sayıda birörnek sonucu gösterir, bu da belli nesnelere, belli bir zamanda bu tür etkiler ve güçler bağışlandığını öğretir. Öncekilere benzer duyulur nitelikler bağışlanmış yeni bir nesne ortaya çıkarıldığında, ondan benzer güçler ve erkler bekleriz ve benzer bir sonuç ararız. Ekmeğe benzer renkte ve katılıktaki bir cisimden ona benzer besin ve yaşam desteği bekleriz. Bu, usun kesinlikle açıklanması gereken bir adımı ya da ilerlemesidir. Bir adam, *geçmişteki bütün örneklerde şöyle duyulur niteliklerin şöyle gizli güçlerle birlikte görüldüğünü gördüm* dediğinde: Ve *benzer duyulur niteliklerin her zaman benzer gizli güçlerle birlikte görüneceğini* söylediğinde o, bir eşsöz²⁰ söyleme suçu işleyen biri değildir ya da bu önermeler hiçbir bakımdan aynı değildir. Bir önerme diğerinden yapılmış bir çıkarımdır diyorsunuz. Çıkarımın görüyle ilgili olmadığını, tanıtlayıcı da olmadığını kabul etmelisiniz: O zaman onun doğası nedir? Onun deneysel olduğunu söylemek, tartışma konusunu kanıtlanmış saymaktır. Çünkü deneyimden kaynaklanan tüm çıkarımlar temel olarak geleceğin geçmişe benzeyeceğini ve benzer güçlerin benzer duyulur niteliklerle bir araya geleceğini varsayar. Doğanın akışının değişebileceği ve geçmişin gelecek bakımından kural olmayabileceği konusunda bir kuşku varsa, bütün deneyim yararsız olur ve hiçbir çıkarım ya da sonuca götürmez. Öyleyse deneyimden gelen bir kanıtlamanın, geçmişin geleceğe benzerliğini tanıtlayabilmesi olanaksızdır; çünkü bütün kanıtlar, bu benzerliğin olduğu varsayımına dayandırılır. Diyelim ki şeylerin akışının şimdiye değin böyle düzenli olduğu

²⁰ Tautologi.

kabul edildi; birtakım yeni kanıtlamalar ya da çıkarımlar olmaksızın bu tek başına geleceğin böyle devam edeceğini tanıtlamaz. Boşuna, geçmiş deneyimizden cisimlerin doğasını öğrenmiş gibi yapmayın. Onların gizli doğası, sonuç olarak da tüm sonuç ve etkileri, duyulur niteliklerinde bir değişme olmaksızın değişebilir. Bu ara sıra ve bazı nesneler bakımından olur: Neden her zaman ve tüm nesneler bakımından olmasın? Sizi bu varsayıma karşı hangi mantık, hangi kanıtlama süreci güvenceye alıyor? Kılıgım kuşkularımı çürütüyor diyorsunuz. Ancak sorunun anlamını ya da amacını yanlış anlıyorsunuz. Etkin bir varlık²¹ olarak, bu dediğinize adanmış inanırım; ama kuşkuculuktan demeyeyim de, meraktan pay almış bir filozof olarak, bu çıkarımın temelini öğrenmek isterim. Şimdiye değin hiçbir okuma, hiçbir soruşturma, sıkıntıyı gideremedi ya da böyle bir konuda benim için doyurucu olmadı. Bir çözüm elde etme konusunda umudum az olsa bile, kamuya bu sıkıntıyı bildirmekten daha iyi bir şey yapabilir miyim? Bu yolla, bilgimizi artıramasak bile en azından bilgisizliğimizin bilincine varırız.

Kendi araştırmasından kaçıp kurtuldu diye gerçekten bir kanıtlama olmadığı sonucuna varan bir insanın bağışlanamaz bir kendini beğenmişlik suçu işlediğini itiraf etmeliyim. Değişik çağlarda tüm bilginler, bir konu üzerinde bir araştırmaya girişip sonuca ulaşamamış olsalar da bundan zorunlu olarak bu konunun her türlü insan kavrayışını kesinlikle aştığı sonucuna varmanın acelecilik olabileceğini de itiraf etmeliyim. Bilgimizin tüm kaynaklarını inceleysek ve böyle bir konu için bu kaynakların uygun olmadığı sonucuna varsak bile, gene

²¹ Agent.

de geride bu sıralamanın eksiksiz olmadığı ya da incelemenin doğru olmadığı konusunda bir kuşku kalabilir. Ancak, önümüzdeki konuda, tüm bu kendini beğenmişlik suçlamalarını ya da yanlış anlama kuşkularını giderecek gibi görünen bazı nedenler var.

En bilgisiz ve budala köylülerin, hatta çocuklar ve kaba saba hayvanların bile deneyimle geliştikleri ve doğal nesnelerin niteliklerini, nesnelerden kaynaklanan sonuçları gözlemleyerek öğrendikleri kesin. Bir çocuk, bir mumun alevine dokununca acı duymuşsa, elini bir muma yaklaştırmamaya dikkat eder; onun duyulur niteliklerine ve görünüşüne benzer bir nedenden benzer bir sonuç bekler. Bu yüzden, bir çocuğun anlama yetisinin bir kanıtlama işlemi ya da usa vurma aracılığıyla bu sonuca götürüldüğünü ileri sürerseniz, haklı olarak sizin bu kanıtlamayı ortaya koymanızı isteyebilirim; böylesine haklı bir isteği geri çevirme konusunda bir bahaneniz de yok. Bu kanıtlamanın anlaşılması güç olduğunu ve soruşturmamızdan kaçabileceğini söyleyemezsiniz; çünkü onun yalnızca bir çocuğun yeteneği için bile açık olduğunu söylüyorsunuz. Öyleyse bir an kararsızlık geçirirseniz ya da düşünceleriniz üzerinde düşündükten sonra anlaşılması güç ya da derin bir çıkarım ortaya koyarsanız bir biçimde soruyu bırakmış ve geçmişin geleceğe benzediğini varsaymak ve görünüşte benzer olan nedenlerden benzer sonuçlar beklemek için bizi bağlayanın akıl yürütme olmadığını kabul etmiş olursunuz. Bu bölümde sağlamlaştırmayı amaçladığım önerme budur. Doğruysam, büyük bir buluş yaptığımı ileri sürmem. Ve yanlışsam, gerçekten çok alt düzeyde bir bilgin olduğumu kabul etmeliyim; çünkü görünüşe göre beşiğimden çıkmadan çok önce bile iyice tanıdığım bir kanıtlamayı şimdi ortaya çıkaramıyorum.

V. Bölüm

Bu Kuşkular Konusunda Skeptik Çözüm

I. Parça

Din tutkusu gibi felsefe tutkusu da şu tehlikeye düşmeye yatkın gibi görünüyor: O, davranışlarımızı düzeltmeyi ve erdemsizliklerimizi gidermeyi amaçlasa da, düşüncesiz bir yönetimle, yalnızca baskın bir eğilimi beslemeye ve usu doğal yaradılışın önyargı ve eğilimleri yüzünden zaten çekildiği yana daha kesin bir kararlılıkla itmeye hizmet edebilir. Biz felsefi bilgeliğin yüce sağlamlığına can atarken ve hoşnutluklarımızı tümüyle usumuzun içindekilerle sınırlamaya çalışırken, sonunda, felsefemizi Epiktetos ve diğer Stoacıları gibi yalnızca daha inceltilmiş bir bencillik sistemine dönüştürebileceğimiz ve kendimizi toplumsal hoşnutlukları bırakmaya ikna ettiğimiz gibi tüm erdemleri bırakmaya da ikna edebileceğimiz kesin. Biz, insan yaşamının boşunallığını dikkatle araştırırken ve bütün düşüncelerimizi zenginliklerin ve onurların doğasının geçiciliği ve boşluğuna yöneltirken, belki de hep doğal tembelliğimizi överiz. Dünya telaşından ve iş angaryasından nefret eden doğal tembelliğimiz, kendisini tam ve denetimsiz bir zevk düşkünlüğüne vermek için akıl yürütme yetisinin desteğini elde etmeye çalışır. Bununla birlikte bu tehlikeye daha az eğilimli gibi görünen bir felsefe türü vardır ve bu felsefe insan usunun hiçbir düzensiz tutkusuyla ilerlemediği için doğal bir heyecan ya da eğilimi kendine karıştırmaz. İşte bu, AKADEMİK ya da KUŞKUCU felsefedir. Akademikler her zaman, kuşkudan ve yargı-

nın askıya alınmasından, aceleci belirlemelerin tehlikesinden, anlama yetisinin soruşturmalarını çok dar sınırlara kapatmaktan ve ortak yaşam ve kılğının sınırları içinde bulunmayan bütün kuramsal düşünceleri bırakmaktan söz ederler. Bu nedenle, hiçbir şey, usun gevşek tembelliğine, aceleci kendini beğenmişliğine, yücelik taslamalarına ve boş inançlı kolay inanırlığına böyle bir felsefeden daha aykırı olamaz. Doğruluk sevgisi dışında her tutku, onun tarafından küçük düşürülür, doğruluk sevgisi de, hiçbir zaman gereğinden yüksek bir kerte de değildir ya da çok yüksek bir kerte ye götürülemez. Bu yüzden, neredeyse her durumda zorunlu olarak, zararsız ve suçsuz olan bu felsefenin, bu kadar çok temelsiz kınama ve yerginin konusu olması şaşırtıcı. Ama onu genel nefret ya da kızgınlığa maruz bırakan başlıca şey belki tam da ona bu masumluğunu veren durumdur. Kuralsız ya da olağan dışı hiçbir tutkuyu övmediği için, az sayıda yandaş kazanır: Pek çok erdemsizliğe ve budalalığa karşı çıkması yüzünden, onu töresiz, kutsalı çiğneyen ve dinsiz olarak damgalayan bol bol düşman kazanır.

Bu felsefenin, soruşturmaları olağan yaşamla sınırlandırmaya çalışırken, olağan yaşamın akıl yürütmelerini sarsacağından ve kuşkularını, kuramsal düşünceyi yıkmaya vardıracağı kadar her türlü eylemi yıkmaya da vardıracağından korkmaya gerek yok. Doğa her zaman haklarını koruyacak ve sonunda ne olursa olsun her soyut akıl yürütmeyi yenecektir. Örneğin önceki bölümde çıkardığımız gibi, deneyimden kaynaklanan bütün akıl yürütmelerde, usun, bir kanıtlama ya da anlama yetisinin bir işlemiyle desteklenmeyen bir adım attığı sonucunu çıkarmak gerekse de, neredeyse bütün bilgilerimizin bağlı olduğu bu akıl yürütmelerin, bunun

ortaya çıkarılmasından etkilenme tehlikesi yok. Bu adımı atarken us kanıtlama kullanmıyorsa onun eşit ağırlık ve yetkideki başka bir ilke tarafından işe koşulması gerekir ve insan doğası aynı kaldığı sürece bu ilke, etkisini koruyacaktır. Bu ilkenin ne olduğu, soruşturmanın çıkardığı güçlüklerle değişebilir.

Diyelim ki bir kişiye, akıl yürütme yetisinin ve düşünceler üzerinde düşünmenin²² en güçlü yetileri verilip ansızın dünyaya bırakıldı, o gerçekten de nesnelerin sürekli ardışıklığını ve bir olayın diğerini izlediğini hemen görürdü; ancak bundan daha fazlasını ortaya çıkaramazdı. O, hiçbir akıl yürütme aracılığıyla daha en baştan neden ya da sonuç ideasına ulaşamazdı; çünkü tüm doğal işlemlerin gerçekleştirilmesini sağlayan tek tek güçler, hiçbir zaman duyulara görünmez; ya da bir durumda, yalnızca bir olay diğerinden önce geldi diye birinin neden, ötekinin sonuç olduğunu kabul etmek akla uygun değildir. Onların birlikte görünmesi, rastlantısal da olabilir nedensel de. Birinin görünmesinden ötekinin varoluşunu çıkarmak için gerekçe olmayabilir. Kısacası, böyle bir kişi, daha fazla deneyim olmadan, hiçbir zaman herhangi bir olguyla ilgili bir tahminde bulunamaz ya da akıl yürütemezdi ya da belleğine ve duyularına doğrudan sunulan şeyin ötesinde bir şeyden emin olamazdı.

Bu kişinin, daha fazla deneyim kazandığını ve tanıdık nesnelerin ve olayların, sürekli birlikte görüldüğünü gözleyecek kadar uzun süre dünyada yaşadığını varsayın. Bu deneyimin sonucu ne olur? O, bir nesnenin görünmesinden diğer nesnenin varoluşunu çıkarır. Gene de, bütün deneyimleri aracılığıyla, bir nesnenin

²² Reflection.

diğerini ortaya çıkarmasını sağlayan gizli gücün ideasını ya da bilgisini edinememiştir; onun bu çıkarımı yapmasını akıl yürütmenin herhangi bir işlemi sağlamamıştır. Yine de böyle bir çıkarım yapma konusunda kararlı olduğunu görür: Anlama yetisinin bu işlemde rolü olmadığına inansa da aynı yönde düşünmeyi sürdürür. Onu böyle bir sonuca varma konusunda belirleyen başka bir ilke vardır.

Bu ilke, ALIŞKANLIK ya da ALIŞMAdır. Çünkü herhangi bir tek edim ya da etkinin tekrarlanması, akıl yürütme ya da anlama yetisinin bir işlemi tarafından itilmeksizin aynı edim ve etkinin yinelenmesi yönünde doğal bir eğilim ürettiğı her yerde, biz her zaman bu eğilimin *alışkanlığın* bir sonucu olduğunu söyleriz. Bu sözcüğü kullanarak, böyle bir doğal eğilimin en son gerekçesini verdiğimizizi ileri sürmüyoruz. Yalnızca, insan doğasının evrensel olarak tanınan ve sonuçlarıyla iyi bilinen bir ilkesini gösteriyoruz. Belki, soruşturmalarımızı daha ileriye götüremeyiz ya da bu nedenin nedenini vermeye kalkışamayız; tersine deneyimden kaynaklanan bütün sonuçlarımıza yükleyebileceğimiz en son ilke olarak onunla yetinmek zorundayız. Bizi daha ileri götüremiyorlar diye, yetilerimizin sınırlı oluşundan yakınmaksızın, buraya kadar ilerleyebilmemiz yeterince doyurucu. İki nesnenin, örneğın ısı ve alevın, ağırlık ve katılığın sürekli birlikte görünmesinin ardından, birinin görünmesinden diğeriıı bekleme konusunda bizi belirleyenin yalnızca alışkanlık olduğunu ileri sürerken, doğru olmasa bile en azından çok anlaşılır bir önermeye ilerlediğimiz kesin. Bu varsayım, diğeriılerinden hiçbir bakımdan farklı olmayan bir tek durumdan yapamadığımız bir çıkarımı nasıl olup da binlerce durumdan sonra yapabildiğimiz konusundaki zorluğu açıklayan

biricik varsayım gibi görünüyor. Akıl yürütme yetisi böyle bir değişikliğe yetenekli değildir. Onun bir daire üzerine düşünmekten çıkardığı sonuçlar, evrendeki bütün daireleri inceleyerek oluşturacağı sonuçlarla aynıdır. Oysa yalnızca bir tek cismin bir başka cisim tarafından itildikten sonra devindiğini görmüş olmakla hiçbir insan benzer bir itici gücün uygulanmasının ardından bütün diğer cisimlerin devineceği sonucunu çıkaramazdı. Bu nedenle, deneyimden kaynaklanan bütün çıkarımlar, akıl yürütmenin değil, alışkanlığın sonucudur.²³

²³ Yazarlar için, *törel*, *politik* ya da *fiziksel* konularda bile, hiçbir şey *akıl yürütme yetisi* ve *deneyim* arasında ayırım yapmak ve kanıtlamanın bu türlerinin, birbirinden büsbütün farklı olduğunu varsaymaktan daha olağan değildir. Akıl yürütmeye dayalı kanıtlamaların, yalnızca düşünsel yetilerimizin sonucu olduğu kabul edilir. Bu yetiler, şeylerin doğasını *a priori* olarak göz önünde bulundurarak ve şeylerin etkilerinin izlemesi gereken sonuçları inceleyerek, bilim ve felsefenin tek tek ilkelerini temellendirirler. Deneyime dayalı kanıtlamaların, bütünüyle duyudan ve gözlemden türetildiği varsayılır; biz duyu ve gözlemlerle, tek tek nesnelerin etkilerinden edimsel olarak neyin kaynaklanmış olduğunu öğreniriz dolayısıyla da deneyime dayalı kanıtlamalar, söz konusu etkilerden gelecekte neyin kaynaklanacağını çıkarılabirler. Böylece, örneğin, sivil bir yönetimin ve yasal bir anayasanın sınırlama ve kısıtlamaları, *akıl yürütmeden* ya da *deneyim* ve tarihten çıkarak savunulabilir. Akıl yürütme yetisi insan doğasının büyük güçsüzlüğü ve yozlaşması üzerinde düşünerek, sınırsız yetkisi olan hiç kimseye tehlikesizce güvenilemeyeceğini öğretir ya da deneyim ve tarih bizi, büyük kötüyü kullanmalar konusunda, her çağ ve ülkede, tutkunun, güveni büyük bir düşüncesizlik durumuna düşürdüğü konusunda bilgilendirir.

Akıl yürütme ile deneyim arasındaki aynı ayrım, yaşamın yönetilmesiyle ilgili bütün düşünüp taşınmalarımızda korunur; deneyimli bir devlet adamına, generale, doktora ya da tüccara güveniriz ve onlara uyarız; oysa deneyimsiz bir çıkar, hangi doğal yetenekler bağışlanmış olursa olsun, önemsenmez ve küçümsenir. Akıl yürütme yetisinin belirli koşullarda belirli bir davranışın sonuçları bakımından çok doğru gibi görünen sanılar oluşturabildiği kabul edilse de, deneyimin yardımı olmadan eksik olduğu varsayılır. Araştırma ve düşünmeden türetilen kurallara, yalnızca deneyim güvenilirlik ve kesinlik verebilir.

Bu ayrım yaşamın hem etkinliğe dönük hem de kuramsal sahnelerinde genel kabul görse de, temelde onun yanlış, en azından yüzeysel olduğunu söylemek için duraksamayacağım.

Yukarıda belirtilen herhangi bir bilimdeki yalnızca akıl yürütme ve düşünceler üzerine düşünmenin sonucu olduğu kabul edilen kanıtlamaları incelersek, onların sonunda genel bazı ilke ya da sonuçlara gelip dayandığı görülür; biz bu genel ilke ve sonuçları akıl yürütme yetisine değil, gözlem ve deneye yükleyebiliriz. Kabaca saf deneyimin sonucu sayılan ilkelerle onlar arasındaki tek fark şudur: Akıl yürütme sonucunda elde edilen ilkeler, bazı düşünce süreçleri olmadan, gözlemlediğimiz şey üzerine düşünmeden, onların koşullarını ayırt etmek ve sonuçlarını izlemek için kafa yormadan temellendirilemez. Oysa ikincilerde, deneyimlenen olay, belli bir durumun sonucu olarak çıkarsadığımız şeye (çıkarım aracılığıyla önceden söylediğimiz sonuca -ç.n.) kesinlikle ve bütünüyle benzer. Tiberius ya da Neron'un tarihi, yüreğimize, krallarımız yasaların ve senatoların sınırlamalarından kurtulsaydı, benzer bir tiranlık yaşayacağımız korkusunu salar. Ama özel yaşamdaki bir dolandırıcılığın ya da gaddarlığın gözlenmesi de, üzerinde biraz düşününce bize aynı anlayışı kazandırmaya yeter; bu arada gözlem, insan doğasının genel yozlaşmasının bir örneği olarak hizmet eder

O zaman alışkanlık, insan yaşamının en büyük kılavuzudur. Deneyimi bizim için yararlı kılan ve geçmişte ortaya çıkanlara benzer olaylar dizisini gelecekte de beklememizi sağlayan, yalnızca bu ilkedir. Alışkanlığın etkisi olmasa, bellek ve duyularda aracısız bulunanlar dışında bütün olgular konusunda bilgisiz olurduk. Doğal güçlerimizi bir etki üretmek için, nasıl kullanacağımızı ya da araçları amaçlara nasıl uyduracağımızı hiçbir zaman bilemezdik. Bütün eylemler sona ereceği gibi kuramsal düşüncenin büyük bir bölümü de bir anda sona ererdi.

Ancak burada şunu belirtmek uygun olabilir: Dene-

ve insanlığa tamamıyla güvenmenin yol açtığı zorunlu tehlikeyi bize gösterir. İki durumda da, ekinde sonunda çıkarımın ve sonucun temeli deneyimdir.

Gözlemden yola çıkarak, insan ilişkileri ve yaşamın yönetimiyle ilgili çok sayıda genel ve doğru ilke oluşturmayacak kadar genç ve deneyimsiz kimse yoktur. Ancak şu itiraf edilmelidir: Bir adam, zaman ve daha fazla deneyim bu ilkeleri arttırmadan ve onların uygun kullanım ve uygulanmasını öğretmeden, bunları uygulamaya koyduğunda yanılmaya son kertede yatkın olacaktır. Her durum ya da olayda, birçok özel ve görünüşte önemsiz koşul vardır; en yetenekli kişi, sonuçlarının doğruluğu ve sonuç olarak davranışının tedbirli olması tümüyle bunlara bağlı olsa bile, başlangıçta bu koşullara tepeden bakmaya eğilimlidir. Toy bir genç için genel gözlemler ve ilkelerin her zaman uygun zamanlarda ortaya çıkmadığını ya da onların gerekli soğukkanlılık ve yetkinlikle hemen uygulanmadığını söylemeye gerek yok. Doğrusu deneyimsiz bir akıl yürüten, kesinlikle deneyimsiz olsaydı, hiçbir biçimde akıl yürüten olamazdı ve bu niteliği birine yüklediğimizde, deneyimi yalnızca karşılaştırmalı bir anlamda anlar, daha az ve daha yetersiz derecede deneyimi olduğunu varsayarız.

yimden kaynaklanan sonuçlar, bizi bellek ve duyularımızın ötesine götürse, en uzak yerler ve çağlardaki olgular konusunda güvence verse de, bu sonuçları çıkarırken ilk olarak onlardan yola çıkabileceğimiz bir olgu, duyularda ya da bellekte her zaman bulunmalıdır. Issız bir ülkede görkemli yapı kalıntıları gören bir adam, bu ülkenin eski çağlarda uygar yerleşimciler tarafından ekilip biçildiği sonucuna varırdı; ama daha önce böyle bir şeyle karşılaşmamış olsaydı hiçbir zaman böyle bir çıkarım yapamazdı. Tarihten, önceki çağların olaylarını öğreniriz; ancak bu durumda bu eğitimi içeren ciltleri dikkatle okumalı böylece de bu uzak olayların tanıkları ve seyircilerine ulaşana kadar bir kanıttan diğerine çıkarımlarımızı sürdürmeliyiz. Kısacası, bellek ya da duyularda bulunan bazı olgulara dayanarak ilerlemeseydik, akıl yürütmelerimiz yalnızca varsayımsal olurdu ve tek tek halkalar birbirleriyle bağlantılı olsa da çıkarımlar zincirinin tümünde, akıl yürütmemizi destekleyecek hiçbir şey olmazdı; ya da bu çıkarımlar zinciriyle gerçek bir varlığın bilgisine hiçbir zaman ulaşamazdık. Anlattığınız belli bir olguya neden inandığınızı sorarsam, bana bir gerekçe söylemek zorundasınız, bu gerekçe de onunla bağlantılı başka bir olgu olacaktır. Ancak bu biçimde, *in infinitum*²⁴ ilerleyemeyeceğiniz için sonunda, belleğiniz ve duyularınızda bulunan bazı olgularda durmak ya da inancınızın bütünüyle temelsiz olduğunu kabul etmek zorundasınız.

Öyleyse bütün bunlardan çıkan sonuç nedir? Kolay olsa da bunun genel felsefe kuramlarından epeyce uzak bir sonuç olduğu itiraf edilmeli. Olgu ya da gerçek varoluş konusundaki bütün inançlar, bellek ya da duyular

²⁴ *Sonsuza kadar.*

larda bulunan bir nesne ve bu nesne ile diğer nesneler arasındaki alışılmış birlikte görünmeden türetilir. Başka bir deyişle, us iki tür nesnenin, alev ve sıcak, kar ve soğukun birçok durumda her zaman birlikte görüldüğünü görerek, alev ya da kar duyulara yeniden sunulursa, alışkanlıkla sıcak ya da soğuk beklemeye ve böyle bir niteliğin varolduğuna ve daha fazla yaklaşıldığında onun kendini ortaya koyacağına inanmaya sürüklenir. Bu inanç, usun bu tür koşullara yerleşmesinin zorunlu sonucudur. Böyle bir durumda, inanç ruhun bir işlemidir ve yararlar sağladığımızda sevgi duymamız ya da haksızlığa uğradığımızda nefret etmemiz kadar bu da kaçınılmazdır. Bütün bu işlemler, doğal içgüdülerin bir türüdür; hiçbir akıl yürütme ya da düşüncenin ve anlama yetisinin hiçbir işlemi bunları ne üretebilir ne de engelleyebilir.

Bu noktada, felsefi araştırmalarımıza son vermek bizim için çok uygun olurdu. Birçok sorunda daha ileriye tek bir adım bile atamayız ve bütün sorunlarda en huzursuz ve meraklı soruşturmalarımızdan sonra gelip burada durmak zorunda kalırız. Ancak araştırmalarımızı daha ileriye götürürse ve bu *inanç ile* onun kaynağı olan *alışılmış birlikte görünmenin* doğasını doğru bir biçimde incelememizi sağlarsa merakımız bağışlanabilir, belki de övülmeye değer olur. Bu yolla; en azından soyut bilimleri seven ve doğru olsalar da bir ölçüde kuşkulu olan ve belirsizliklerini koruyan kuramsal düşüncelerle eğlenbilenler için bazı doyurucu açıklama ve benzerliklerle karşılaşabiliriz. Farklı beğenileri olan okuyuculara gelince, bu bölümün geri kalanı onlar için tasarlanmamıştır ve aşağıdakiler göz ardı edilseler de pekâlâ anlaşılabilir soruşturmalardır.

II. Parça

Hiçbir şey insanın imgeleminden daha özgür değildir; imgelem iç ve dış duyular tarafından sağlanan ideaların başlangıçtaki dağınığını aşamasa da onun bu ideaları kurmaca ve görünün bütün çeşitleri içinde sınırsızca karıştırma, birleştirme, ayırma ve bölme gücü vardır. İmgelem, gerçekliğin tüm görünüşleriyle birlikte bir olaylar dizisi uydurabilir, onları belirli bir zaman ve yere yükleyebilir, var olan olarak düşünebilir ve tarihsel bir olguya ait olduğuna kesinlikle inandığı her durumu kendi başına ballandıra ballandıra betimleyebilir. Öyleyse bu tür bir kurmaca ile inanç arasındaki fark nerede? Bu farkı yaratan, yalnızca bize onu onaylamamızı buyuran türde bir kavrama eklenen ve bilinen her türlü kurmacada eksik olan özel bir idea değildir. Tüm ideaları üzerinde yetkisi olduğu için, us bu belirli ideayı bir kurmacaya kendi isteğiyle ekleyebilirdi, sonuç olarak da günlük deneyim aracılığıyla bulduğumuzun tersine, istediği her şeye inanabilirdi. Biz düşünce, bir atın gövdesine bir insan başı ekleyebiliriz; ama böyle bir hayvanın gerçekten var olduğuna inanmak elimizde değildir.

Dolayısıyla bundan şu sonuç çıkar: *Kurmaca* ve *inanç* arasındaki fark, kurmacaya değil inanca eklenen ve ne isteğe bağlı olan ne de keyfimize göre buyrulabilen bir duygudur. Tıpkı diğer duygular gibi o da doğa tarafından ortaya çıkarılmalı ve usun yerleştirildiği belirli bir andaki belirli bir durumdan doğmalıdır. Ne zaman belleğe ya da duyulara bir nesne sunulsa, us, alışkanlığın gücüyle, imgelemi genellikle o nesneyle birlikte görünen nesneyi düşünmeye yöneltir ve bu düşünceye, düş kurma yetisinin göz açıkken gördüğü düşlerinden

farklı olarak, bir duygu eşlik eder. İnancın tüm doğası budur. Tersini düşünemeyeceğimiz ölçüde kesin olarak inandığımız hiçbir olgu olmadığı için, birini diğerinden ayırt eden bir duygu olmasa, yadsıdığımız ve onayladığımız düşünce arasında, hiçbir fark olmazdı. Düz bir masada diğerine doğru devinen bir bilardo topu görürsem, onun ötekine dokunduktan sonra duracağını kolayca düşünebilirim. Bu düşüncede çelişki yoktur; gene de bu düşünce, vuruş ve devinimin bir toptan diğerine iletilildiğini kendi kendime tasarlamamamı sağlayan düşünceden çok farklı biçimde duyumsanır.

Bu duygunun bir *tanımını* yapmaya kalksak, bu tanımlamanın, olanaksız değilse bile çok zor bir iş olduğunu görebilirdik; soğuk ya da öfke duygularını hiç yaşamamış bir yaratığa, soğuk ya da öfke duygusunu tanımlamaya çalışıyormuş gibi olurduk. Bu duygunun doğru ve uygun adı inançtır ve her insan bu sözcüğün gösterdiği duygunun bilincinde olduğu için kimse onun anlamını bildiğinden kuşkuya düşmez. Bu duygunun daha yetkin bir açıklamasını verebilecek bazı benzeşimlere ulaşabilme umuduyla onu *betimlemeye* girişmek uygunsuz olmayabilir. Öyleyse diyorum ki inanç, bir nesnenin imgelemin tek başına ulaşabileceğinden çok daha canlı, parlak, güçlü, kararlı, sağlam, dengeli bir kavramıdır. Terimlerin çok felsefe dışı gibi görünebilen bu türü, yalnızca gerçek olanların ya da böyle sayılanların bizim için kurmacalardan daha çok var olmasını sağlayan, onların düşüncede daha fazla ağırlık kazanmasına neden olan ve onlara tutkular ve imgelem üzerinde daha üstün bir etki veren bir us edimini dile getirmek için tasarlanmıştır. Belli bir konuda anlaşılmaya varıyorsa, terimler konusunda tartışmak gereksiz. İmgelemin bütün ideaları üzerinde bir yetkisi vardır ve olası tüm

yollarla onları birbirlerine ekleyebilir, karıştırabilir ve değiştirebilir. Kendi uydurduğu nesneleri yer ve zamanın tüm koşullarıyla birlikte düşünebilir. Onları tıpkı var olmuş olabilecekleri biçimde doğru renklerinde gözlerimizin önüne yerleştirebilir. Ancak imgelemin bu yetisinin kendi başına inanca ulaşabilmesi olanaksız olduğu için, inancın, ideaların özgün doğasına ya da düzenine değil, onların kavranış biçimine ve usta yaratıkları *duyguya* bağlı olduğu apaçık. Bu duyguyu ya da kavrama biçimini tam olarak açıklamamanın olanaksız olduğunu kabul ediyorum. Ona yakın bir şeyi dile getiren sözcükleri kullanabiliriz. Ancak onun doğru ve uygun adı, önceden gözlemlediğimiz gibi, ortak yaşamda herkesin yeterince anladığı bir terim olan *inançtır*. Ve felsefede inancın, us tarafından duyumsanan imgelemin kurmacalarından yargı gücünün idealarını ayırt eden bir şey olduğunu ileri sürmekten daha öteye gidemeyiz. İnanç, yargı gücünün idealarına daha fazla ağırlık ve etki verir; onların daha önemli görünmelerini sağlar; onları usta güçlendirir ve onların eylemlerimizin ana ilkesi olmasını sağlar. Örneğin şimdi, tanıdığım bir kişinin sesini duyuyorum ve ses bitişik odadan gelir gibi. Duyularımın bu izlenimi, düşüncemi hemen çevresindeki tüm nesnelerle birlikte bu kişiye götürür. Onları, geçmişte sahip olduklarını bildiğim aynı nitelikler ve ilişkilerle şimdi varmışlar gibi gözümde canlandırıyorum. Bu idealar, usumda, büyülü bir şatonun idealarından daha sağlam yer tutar. Onlar duygu için çok farklıdır ve her türde hoşnutluk ya da acı, sevinç ya da üzüntü verme bakımından daha etkilidir.

Öyleyse, bu öğretinin bütün sınırlarını görelim ve inanç duygusunun imgelemin kurmacalarına eşlik edenden daha yoğun, daha dengeli bir kavrayıştan başka

bir şey olmadığını ve bu kavrayış *biçiminin*, bellek ya da duyularda bulunan bir şeyle bir nesnenin alışılmış bir-likte görünmesinden doğduğunu kabul edelim: Bu varsayımlara dayanarak usun alışkanlığına benzer diğer işlemlerini bulmanın ve bu görüngüleri daha genel ilkelere varıncaya değin izlemenin zor olmayacağına inanırım:

Biz doğanın belirli idealar arasında bağlantılar kurdu-ğunu ve bir idea düşüncelerimizde ortaya çıkar çıkmaz onun bağlılaşığını ortaya çıkardığını, yumuşak ve belirsiz bir devinimle dikkatimizi ona yönelttiğini daha önceden gözlemlemiştik. Bu bağ ya da birliktelik ilkelerini üçe indirgedik, açıkçası, *Benzerlik*, *Yakınlık* ve *Nedensellik*. Düşüncelerimizi birbirine bağlayan ve az çok bütün insanlıkta söz konusu olan düşünceler üzerine düşün-menin ya da konuşmanın düzenli dizisini yaratan bağlar yalnızca bunlardır. Şimdi burada bir soru ortaya çıkar; bu zorluğun çözümü de bu soruya bağlı olacaktır. Tüm bu ilişkilerde şu mu oluyor: Nesnelerden biri duyularda ya da bellekte bulunduğunda us yalnızca onun bağlılaşı-ğının kavrayışına götürülmekle kalmayıp, bağlılaşığın başka türlü ulaşılabilecek olandan daha sağlam ve den-geli bir kavrayışına mı varıyor? Görünüşe göre neden sonuç ilişkisinden doğan inançtaki durum budur. Ve bu durum, öteki çağrışım ilişkileri ya da ilkelerinde de aynıysa, bu, usun tüm işlemlerinde yer alan genel bir yasa olarak temellendirilebilir.

Bu yüzden şimdiki amacımız bakımından ilk deney olarak şunu gözlemleyebiliriz: Burada bulunmayan bir arkadaşın resmi ortaya çıktığında, *benzerlik* aracılığıyla, onunla ilgili ideamız belirgin biçimde canlandırılır ve ister sevinç ister üzüntü olsun, bu ideanın neden olduğu her tutku, yeni bir güç ve canlılık kazanır. Bu etkinin

ortaya çıkması için hem bir ilişki hem de o anda orada bulunan bir izlenim birlikte çalışırlar. Resim arkadaşına benzemediğinde, en azından yapılan onun resmi değilse, düşüncemizi hiçbir zaman bu ölçüde ona götürmez: Arkadaş orada değilken onun resmi de orada yoksa, us birinin düşüncesinden diğerinin düşüncesine geçebilse de, bu geçişin onun ideasını canlandırmaktan çok zayıflattığını duyumsar. Bir arkadaşın resmi önümüze koyulduğunda onu görmek hoşumuza gider; ama ortadan kaldırıldığında arkadaşımızı, onunla aynı derecede uzak ve belirsiz olan bir resimdeki yansımasıyla düşünmekten çok doğrudan doğruya düşünmeyi seçeriz.

Roma Katolik dininin törenleri, aynı yapıdaki örnekler olarak düşünülebilir. Bu boş inanca²⁵ sofuca bağlı olanlar, kınanmalarına yol açan yapmacık törenler konusunda kendilerini savunurken genellikle bağlılıklarını canlandırmada ve coşku uyandırmada bu dış devinimlerin, duruşların ve eylemlerin iyi etkisini duyumsadıklarını, bu bağlılık ve coşkularını bütünüyle uzak ve maddi olmayan nesnelere yöneltseler bu duyguların azalıp güçten düşeceğini söylerler. İnancımızın nesnelerini duyulur simgeler ve resimler ile simgeleriz, onların doğrudan şimdi burada olması aracılığıyla bizde bulunmalarını yalnızca düşünsel bir görüşle ve derin düşünceyle olanaklı olduğundan daha çok sağlarız derler. Duyulur nesneler, düş kurma yetisini her zaman diğerlerinden daha çok etkiler ve onlar bu etkiyi kolayca ilişkili oldukları ve benzedikleri bu idealara iletirler. Bu uygulamalardan ve bu akıl yürütmeden yalnızca şu sonuca varacağım: Benzerliğin, ideaları canlandırıcı etkisi çok yaygındır ve her durumda bir benzerlik ile

²⁵ [E ve F basımlarında: Bu tuhaf boş inanca.]

şimdi burada bulunan bir izlenimin birlikte çalışmaları zorunlu olduğu için, deneyimler yukarıda sözü edilen ilkenin doğruluğu konusundaki tanıtılamamızı bol bol destekler.

Benzerlik kadar *yakınlığın* etkilerini de göz önünde bulundurarak bu deneyimlere başka deneyimler aracılığıyla güç katabiliriz. Uzaklığın, her ideanın gücünü azalttığı ve bir nesneye yaklaştığımızda, o nesne kendisini duyularımıza göstermese de, onun usu doğrudan bir izlenime benzer bir etkiyle etkilediği kesin. Bir nesne üzerinde düşünmek, usu kolayca onun yakınında olana götürür; ancak usu yetkin bir canlılıkla onlara taşıyan, nesnenin edimsel olarak orada bulunuşudur. Evden birkaç mil uzakta olduğumda, evle ilişkili olanlar beni seksen mil uzakta olduğumdakinden daha yakından etkiler; gerçi seksen mil uzakta bile arkadaşlarım ya da aile çevresindeki bir şey üzerinde düşünmek, doğal olarak, onların bir ideasını üretir; ancak bu son durumda, usun her iki nesnesi de idealar olduğundan, aralarında kolay bir geçiş olmasına karşın, dolaysız bir izlenim olmadığı için, bu geçiş tek başına idealardan birine üstün bir canlılık veremez.²⁶

²⁶“Ünlü adamların zamanlarının çoğunu geçirdiği söylenen yerleri gördüğümüz sırada, bu adamların başarılarından söz edildiğini duyduğumuzdan ya da bunlar konusunda yazılanları okuduğumuzdan daha güçlü etkilenmemizi bir içgüdüye ya da bir tür yanılsamaya mı bağlamam gerek. Şimdi benim başıma gelen tam da bu. Çünkü Platon’u anımsadım; bize burada tartışmayı âdet edinenin ilk o olduğu söyleniyor. Onun yanındaki şu bahçeler yalnızca onu anımsatmakla kalmadı sanki insanların kendilerini de gözümün önüne getirdi. Speusippus oradaydı, Ksenokrates de öyle, onun çömezi Polem ve işte onun bulunduğunu görebildiğimiz kür-

Nedensellik ilişkisinin etkisinin, öteki iki ilişkiyle, açıkçası benzerlik ve yakınlıkla aynı olduğundan kimse kuşkulanamaz. Boş inançlı insanlar, ermişlerden, kutsal ve mübarek insanlardan kalan nesnelere bayılır. Bunun gerekçesi de aynıdır, onların bağılıklarını canlandıracak ve taklit etmek istedikleri bu örnek yaşamların daha içten ve güçlü bir kavrayışını onlara verecek simgeler ya da imgeler ararlar. Bir sofunun edinebileceği bu tür kalıntıların en iyilerinden birinin, bir ermişin kendi elleriyle yaptığı bir şey olduğu besbellidir; ermişin elbiseleri ve eşyası bu bakımdan göz önüne alınıyorsa, bu onların daha önceden ermiş tarafından kullanıldığı ve onun tarafından devindirilip değiştirildikleri içindir, bu bakımdan onlar yetkin olmayan sonuçlar olarak ve ermişin varoluşunun gerçekliğini öğrenmemizi sağlayan sonuçlar zincirinden daha kısa bir sonuçlar zinciriyle ermişle bağlantılı olan sonuçlar olarak düşünülmeli.

Öleli çok olmuş ya da çoktandır ortalarda görünmeyen bir arkadaşın oğlunun bizimle tanıştırıldığını varsayın, bu nesnenin anında arkadaşın bağlaşıklık ideasını yeniden canlandıracağı ve bütün geçmişteki yakınlıkları ve tanıdıkları, düşüncelerimize onların bize başka türlü görüneceğinden daha canlı renklerde anımsatacağı açık. Bu, yukarıda sözü edilen ilkeyi tanıtılar gibi görünen başka bir görüngüdür.

sünün ta kendisi. Gene Senato'ya, (şu yeni olana değil de Hostilus'un eski evine demek istiyorum o genişletildiğinde bence küçültüldü) baktığımda Scipio'yu, Cato'yu, Laelius'u ve özellikle de kendi dedemi düşünür oldum. Yerlerin çağrışım uyandırma gücü böyledir işte, dolayısıyla belleği eğitmek için kullanmaları boşuna değil." dedi.

Cicero, *de Finibus*. Lib. V. 2.

Biz bu görüngülerde, bağılaşıık bir nesnenin var olduğu inancının her zaman önceden varsayıldığını gözlemleyebiliriz; bu inanç olmadan ilişkinin bir sonucu olmazdı. Resmin etkisi, arkadaşımızın bir zamanlar var olduğuna inandığımızı varsayar. Biz bir evin gerçekten var olduğuna *inanmadıkça* eve yakın olmak hiçbir zaman ev ideamızı ortaya çıkaramaz. Şimdi şunu ileri sürüyorum: Bu inanç, bellek ya da duyuların ötesine ulaştığında, burada açıklanan düşüncenin aktarımı ve kavrayışın canlılığı ile benzer yapıdadır ve benzer nedenlerden doğar. Kuru bir odun parçasını ateşe attığımda usum hemen odunun alevi söndürmeyip büyüttüğünü düşünmeye götürölür. Düşüncenin nedenden sonuca bu geçişi akıl yürütme yetisinden ileri gelmez. O, tümüyle alışkanlık ve deneyimden kaynaklanır. Ve o önce duyularda bulunan bir nesneden başladığı için imgelemin gevşek, dalgalanan düşünden daha güçlü ve canlı bir alev kavrayışı ya da ideası verir. Bu idea hemen doğar. Düşünce anında ona doğru ilerler ve duyularda bulunan izlenimden türetilen kavrayışın bütün gücünü ona iletir. Bana bir kadeh şarap sunulduktan sonra bende rastgele yara ve acı ideası ortaya çıksa bile bu idea göğsüme bir kılıç dayandığında daha güçlü ortaya çıkmaz mı? Bu konunun tümünde böyle güçlü bir kavrayışa neden olan şimdi burada bulunan bir nesne ve bizim onunla bir araya gelmesine alışık olduğumuz bir başka nesnenin ideasına, alışkanlığa bağılı bir geçiş dışında nedir? Olguyla ve varoluşla ilgili bütün sonuçlarımızda, usun bütün işlemi budur ve bu işlemin açıklanabileceği birtakım benzeşimler bulmak sevindiricidir. Şimdi burada bulunan bir nesneden geçiş, bütün durumlarda, ilgili ideaya güç ve sağlamlık verir.

Öyleyse burada, idealarımızın art arda gelişi ve doğa-

nın akışı arasında bir tür önceden kurulmuş uyum vardır ve doğayı yöneten erkler ve güçler, bizim için büsbütün bilinmez olsa da, düşüncelerimizin ve kavrayışlarımızın gene de doğanın diğer işleriyle aynı dizide ilerlediğini görürüz. Bu konuşumun²⁷ başarılmasını sağlayan ilke alışkanlıktır; insan yaşamındaki her olay ve koşulda davranışımızın düzenlenmesi ve türümüzün varoluşu bakımından alışkanlık çok zorunludur. Bir nesnenin şimdi burada bulunması, bir anda genellikle onunla birlikte görünen nesnelerin ideasını uyandırmısaydı, zorunlu olarak bütün bilgimiz, bellek ya da duyularımızın dar bir alanıyla sınırlandırılırdı ve hem kötülükten kaçınmak hem de iyiyi üretmek için hiçbir zaman araçları amaçlara uyarlayamaz ya da doğal güçlerimizi kullanamazdık. Burada, *son nedenleri* ortaya çıkarmak ve onlar üzerinde düşünceye dalmaktan hoşlananların merak ve hayranlıklarını işe koşmaları için bol bol konu var.

Yukarıdaki kuramı daha fazla doğrulamak için şunu ekleyeceğim: Usun benzer nedenlerden benzer sonuçlar ve *benzer sonuçlardan benzer nedenler* çıkarsamayı sağlayan bu işlemi, tüm insanların var olmaları bakımından öylesine zorunlu ki bu konuda akıl yürütme yetimizin yanıltıcı çıkarımlarına güvenebilmek olası değildir. Bu işlemler yavaştır, çocukluğun ilk yıllarında ortaya çıkmazlar ve insan yaşamının her çağında ve döneminde, en iyi durumda bile yanlış ya da yanlışlığa son kertede eğilimlidirler. Usun çok zorunlu bir edimini, işlemlerinde yanılmaz olabilen, yaşam ve düşüncenin ilk ortaya çıkışında kendini ortaya çıkarabilen ve anlama yetisinin tüm emek gerektiren çıkarımlarından bağımsız

²⁷ *Correspondence.*

olabilen birtakım içgüdülerle ya da mekanik eğilimlerle güvenceye almak doğanın sıradan bilgeliğine daha uygundur. Doğa bize gövdemizin bölümlerini harekete geçiren kasların ve sinirlerin bilgisini vermeksizin, onları kullanmayı öğretti. Tıpkı bunun gibi nesnelerin bu düzenli akışı ve art arda gelmesinin bağlı olduğu erkleri ve güçleri bilmesek de o bize düşünceyi, dışarıdaki nesneler arasında kurduğu akışa karşılık gelen bir akış içinde ilerleten bir içgüdü de aşlamıştır.

VI. Bölüm

Olasılık²⁸ Üzerine

Dünyada *Rastlantı* diye bir şey olmasa da, bir olayın gerçek nedeni konusunda bilgisizliğimiz anlama yetisi üzerinde rastlantı etkisi yaratır²⁹ ve bu bilgisizlik inanç ya da kanının benzer bir türünü doğurur.

Rastlantıların bir yanda daha fazla olmasından doğan bir olasılık kesinlikle vardır ve bu rastlantı fazlalığının artarak karşıt rastlantıları aşmasıyla orantılı olarak olasılık da artar ve bu, rastlantının daha yüksek olduğunu bulduğumuz yan konusunda daha yüksek düzeyde bir inanç ya da onaylama doğurur. Bir zarın dört yüzü belli bir sayı ya da belli sayıda noktayla, geri kalan iki yüzü ise bir başka sayı ya da belli sayıda noktayla işaretlenseydi birinci öbekttekilerin gelme olasılığı ikinciden daha yüksek olurdu. Aynı biçimde işaretlenmiş bin yüzü olsaydı ve yalnızca bir yüzü farklı olsaydı bu olasılık çok daha yüksek olurdu ve olay konusundaki inancımız ya da beklentimiz daha dengeli ve güvenli olurdu.

²⁸ Bay Locke, tüm kanıtlamaları, tanıtlamaya dayanan ve olası olanlar diye ayırır. Bu görüşte, tüm insanların ölmek zorunda olmasının ya da yarın güneşin doğacağını sadece olası olduğunu söylememiz gerekir. Ancak dilimizi yaygın kullanımına daha çok uydurmak için kanıtlamaları *tanıtlamalar*, *kanıtlar* ve *olasılıklar* olarak bölmeliyiz. Kanıtlar derken, deneyimden kaynaklanan türden kanıtlamaların anlaşılması kuşkuya ya da karşıtlığa yer bırakmaz.

²⁹ Açıkçası bilgiyle aynıdır.

Düşüncenin ya da akıl yürütmenin bu işlemi, önemsiz ve apaçık gibi görünebilir; ancak onu daha yakından göz önünde bulunduranlara, belki de ilginç bir kuramsal düşünce konusu sağlayabilir.

Görünüşe göre şu besbelli: Us, böyle bir zarar atılmasından kaynaklanabilecek sonucu³⁰ ortaya çıkarmak için ileri bakarken, her tek yüzün gelme olasılığını benzer sayar ve ondaki tek tek tüm sonuçları bütünüyle eşit kılmak tam da rastlantının doğasıdır. Ancak yüzlerden birinin belli bir sonuçta diğerinden daha çok sayıda kesiştiğini gören us bu sonuca daha sık götürülür ve en son sonucun bağlı olduğu çeşitli olasılıkları ya da rastlantıları gözden geçirirken onunla daha sık karşılaşır. Çok sayıda görmenin belli bir tek sonuçtaki bu kesişmesi, doğanın anlaşılabilir bir düzeneği aracılığıyla bir inanç duygusu doğurur ve daha az sayıda görmeyle desteklenen, usta daha az sıklıkla tekrarlanan rakiplerine karşı bu sonuca bir üstünlük verir. Biz inancın, bir nesnenin, imgelemen kurmacalarına eşlik eden kavranışından daha güçlü ve daha sağlam bir kavranışından başka bir şey olmadığını kabul edersek, belki bu işlem, bir ölçüde açıklanabilir. Çok sayıda görmenin ya da bir an için görmenin kesişmesi, ideayı imgeleme daha güçlü basar; ona daha üstün bir güç ve canlılık verir; ideanın tutkular ve heyecanlar üzerindeki etkisini daha duyulur kılar; kısacası, inanç ya da kanının doğasını oluşturan güveni ya da güvenliği doğurur.

Nedenlerin olasılığı ile rastlantının olasılığındaki durum aynıdır. Tek bir sonuç üretmede tamamen birörnek ve değişmez olan bazı nedenler vardır ve onların işlemlerinde bir başarısızlık ya da düzensizliğin görüldü-

³⁰ Event.

gü örnek yoktur. Ateş her insanı daima yakmış, su da her zaman her insanı boğmuştur: Dürtme ve yerçekimi aracılığıyla devinim üretilmesi, şimdiye değin yasaya aykırı bir duruma yer vermeyen evrensel bir yasadır. Ancak daha düzensiz ve belirsiz olduğu görülen başka nedenler vardır; bu ilaçları alan herkeste müshil her zaman arıtıcı ya da afyon her zaman uyuşturucu etki göstermez. Bir neden, alışılmış bir sonuç üretemediğinde filozofların, bunu, doğadaki bir düzensizliğe yüklemelikleri; tersine parçaların özel yapısındaki birtakım gizli nedenlerin sonucu önlediğini varsaydıkları doğrudur. Bununla birlikte sanki bu ilke yokmuş gibi, olayla ilgili akıl yürütmelerimiz ve sonuçlarımız aynıdır. Tüm çıkarımlarımızda, geçmişin geleceğe aktarılması alışkanlığıyla belirlenmiş olarak, geçmiş bütünüyle düzenli ve birörnek olduğunda, olayı en büyük güvenle bekler ve karışit bir varsayıma yer bırakmayız. Ama büsbütün benzer *görünen* nedenleri farklı sonuçların izlediği görüldüğünde geçmiş geleceğe aktarırken, tüm bu değişik sonuçlar usa gelmeli ve olayın olasılığını belirlerken bunlar göz önünde bulundurulmalıdır. En alışılmış görünen sonucu yeğlesek ve sonucun bu olacağına inansak da diğer sonuçları görmezden gelmemeliyiz, tersine onların görülme sıklığının az ya da çok olmasına göre her birine tek tek önem ve yetki vermeliyiz. Avrupa'nın neredeyse her ülkesinde, Ocak ayında havanın bütün ay boyunca açık gitmesindense ara sıra don olması daha olasıdır; gerçi bu olasılık farklı iklimlere göre değişir ve daha kuzeydeki krallıklarda kesinliğe yaklaşır. Öyleyse burada bir nedenden kaynaklanan sonucu belirlemek için geçmiş geleceğe aktarırken tüm farklı olayları onların geçmişte ortaya çıkmalarıyla aynı oranda aktardığımız ve örneğin birinin yüz kez, bir başkasının on kez

ve diğèrinin bir kez olduğunu dűşündüğümüz apaçık gibi görünüyor. Burada bir olay ya da sonucun çok sayıda görmeyle kesişmesi, imgelem için bu olayı ya da sonucu kuvvetlendirir ve doğrular, *inanç* adını verdiğimiz duyguyu doğurur ve eşit sayıda deneyimle desteklenmeyen ve geçmişin geleceğe aktarılmasında düşünce için sık sık yinelenmeyen karşıt bir olaydansa onun yeğlenmesine öncelik verir. Biri usun bu işlemini felsefenin kabul edilmiş bir sistemine dayanarak açıklarsa, bu güçlüğün farkına varır. Kendi payıma buradaki ipuçları filozofların merakını uyandırır ve bütün yaygın kuramların böyle ilginç ve yüce konuları ele alma konusunda ne denli eksik olduğunu onlara fark ettirse yeter diye düşünüyorum.

VII. Bölüm

³¹*Zorunlu Bağlantı İdeası Üzerine*

I. Parça

Matematik bilimlerin törel bilimler karşısındaki en büyük üstünlüğü, onların idealarının, ayrımsanabilir olmalarından ötürü her zaman açık ve belirli olmasına, ideaları arasındaki en küçük ayrımın doğrudan algılanabilir olmasına ve aynı terimlerin, bir belirsizlik ya da değişim olmaksızın aynı ideaları dile getirmesine bağlıdır. Bir oval hiçbir zaman bir daireyle ya da bir hiperbol elipsle karıştırılmaz. Bir ikizkenar ve çeşitkenar üçgen, erdemsizlik ve erdemden, doğru ve yanlıştan daha kesin sınırlarla ayırt edilirler. Geometride bir terim tanımlanmışsa us her durumda, tanımlanmış terim için bu tanımlı kullanılır: Ya da tanım kullanılmadığında nesnenin kendisi duyulara sunulabilir ve bu yolla dengeli ve açık bir biçimde kavranabilir. Ancak usun ince düşünceleri, anlama yetisinin işlemleri, tutkuların türlü çalkantıları, gerçekte kendileri seçik olsalar da düşünülerek araştırıldıklarında bizden kolayca kaçarlardı; ya da sık sık düşünsek de özgün nesneyi anımsamak elimizde değildir. Belirsizlik bu yolla akıl yürütmelerimize yavaş yavaş girer: Benzer nesneler kolayca aynı sayılır: Ve sonunda sonuç, öncüllerden çok uzak olur.

Bununla birlikte bu bilimleri uygun bir ışık altında göz önünde bulundurursak, onların sağladığı üstünlüklerin ve yol açtıkları zararların birbirlerini neredeyse

³¹ [E ve F basımlarında: Erk ya da.]

dengelediği ve ikisini eşitlik durumuna getirdiği güvenle söylenebilir. Us, geometrinin idealarını daha büyük bir beceriyle açık ve belirli olarak koruyorsa, bu bilimin anlaşılması güç doğrularına ulaşmak için çok daha uzun ve daha karmaşık bir akıl yürütme zincirini sürdürmesi ve birbirlerinden çok daha uzak ideaları karşılaştırması gerekir. Ve törel idealar son kertede özen gösterilmediğinde, belirsizlik ve karışıklığa yenik düşmeye eğilimliyse, bu soruşturmalarda çıkarımlar her zaman çok kısa olmalı ve sonuca götüren ara adımlar, nicelik ve sayıyı ele alan bilimlerden çok daha az olmalıdır. Gerçekten de Öklid'de, gerçekleşmesi olanaksız garip düşüncelere varmayan törel bir akıl yürütmede bulunması gereken den daha fazla sayıda parça içermeyecek ölçüde yalın bir önerme az bulunur. İnsan usunun ilkelerini ancak birkaç adım boyunca izlediğimiz yerde, doğanın, nedenlerle ilgili bütün soruşturmalarımızı çabucak engellediğini ve bizi bilgisizliğimizi kabullenmek zorunda bıraktığını göz önünde bulundurarak, bu ölçüde bile ilerlediğimiz için pekâlâ hoşnut olabiliriz. Öyleyse törel ya da metafizik bilimlerdeki ilerleyişimizde karşılaştığımız başlıca engel, ideaların karanlığı ve terimlerin belirsizliğidir. Matematikteki temel zorluk, bir sonucu elde etmek için gerekli olan çıkarımların uzunluğu ve düşüncenin kapsamıdır. Belki de doğa felsefesindeki ilerlememizin başlıca geciktiricisi, uygun deneylerin ve görüngülerin olmamasıdır. Bunlar rastlantıyla sık sık ortaya çıkarılır, gerekli olduklarında ise en özenli ve sağgörürlü bir soruşturmaya bile her zaman bulunamazlar. Törel felsefe şimdiye kadar geometri ya da fizikten daha az ilerleme sağlamış gibi görüldüğü için şu sonucu çıkarabiliriz: Söz konusu bilimler arasında bu bakımdan bir fark varsa, törel felsefenin ilerleyişini engelleyen

güçlükleri aşmak üstün bir özen ve yetenek gerektirir.

Metafizikteki idealar arasında, *erk*, *güç*, *enerji* ya da *zorunlu bağlantı idealarından* daha bulanık ve belirsizleri yoktur; biz bunları bütün soruşturmalarımızda her an ele almak zorundayız. Bu yüzden olanaklı olursa, bu bölümde bu terimlerin kesin anlamını belirlemeye çalışacak ve böylece felsefenin bu türünde çok yakınılan bu karanlığın bir bölümünü gidereceğiz.

Bütün idealarımızın izlenimlerinin kopyalarından başka bir şey olmadığı ya da başka deyişle, iç ya da dış duyularımızla daha önceden *duyumsanmayan* bir şeyi *düşünmenin* bizim için olanaksız olduğu önermesi tartışmaya pek yer bırakmaz gibi görünüyor. Bu önermeyi açıklamaya ve tanıtlamaya çalıştım³² ve onun doğru kullanılmasıyla insanların felsefi akıl yürütmelerde şimdiye değin ulaşabildiklerinden daha büyük açıklığa ve kesinliğe ulaşabilecekleri umudumu dile getirdim. Karma idealar tanım aracılığıyla iyice bilinebilir. Bu tanım onları oluşturan parçaların ya da yalın ideaların sıralanmasından başka bir şey değildir. Ancak tanımları, en yalın idealara götürdüğümüzde gene de bir ölçüde bulanıklık ve karanlık bulduğumuzda elimizdeki çözüm nedir? Hangi buluşla bu idealara ışık tutabiliriz ve onları düşünsel görüşümüz bakımından tamamen kesin ve belirli kılabiliriz? İdeaların kopya edildiği izlenimleri ya da başlangıçtaki duyguları ortaya çıkarın. Bunların tümü güçlü ve duyulur izlenimlerdir. Belirsizliğe yer bırakmazlar. Kendi kendilerini tam olarak aydınlatmakla kalmaz karanlık kalan konuşumlu³³ idealarını da aydınlatabilirler. Bu yolla belki de yeni bir mikroskop ya da

³² II. Bölüm, İdeaların Kökeni Üzerine.

³³ Correspondent.

optik türü elde edebiliriz ve bununla, törel bilimlerdeki en küçük ve en yalın ideaları kolayca kavrayışımızın kapsamına girecek ve soruşturmamızın nesnesi olabilen en büyük ve en duyulur idealarla eşit ölçüde bilinebilecek biçimde büyütülebiliriz.

Öyleyse güç ya da zorunlu bağlantı ideasını iyice tanımak için onun izlenimini inceleyelim ve izlenimi daha büyük bir kesinlikle bulmak için onu türetilmesinin olanaklı olduğu bütün kaynaklarda araştıralım.

Çevremizdeki dış nesnelere bakıp, nedenlerin etkisini göz önünde bulundurduğumuzda, biz hiçbir zaman, bir tek örnekte bile, hiçbir güç ya da zorunlu bağlantı, sonucu nedene bağlayan ve birini diğerinin şaşmaz bir sonucu kılan bir nitelik ortaya çıkaramayız. Gerçekte edimsel olarak yalnızca birinin diğerini izlediğini buluruz. Bir bilardo topunun çarpmasına ikinci topun devinimi eşlik eder. *Dış duyulara* görünenin tümü budur. Us, nesnelerin bu art arda gelişine ilişkin hiçbir duygu ya da iç izlenim duyumsamaz: Sonuç olarak, tek, belirli bir neden ve sonuç örneğinde, güç ya da zorunlu bağlantı ideasını uyandırabilecek bir şey yoktur.

Bir nesnenin ilk görünüşünden, ondan doğacak sonucu hiçbir zaman kestiremeyiz. Ancak bir nedenin güç ya da enerjisi us aracılığıyla ortaya çıkarılabilseydi, biz deneye başvurmadan bile sonucu önceden görebilir, salt düşünce ve akıl yürütme aracılığıyla sonuç konusunda kesin olarak konuşabilirdik.

Gerçekte maddenin, duyulur nitelikleri aracılığıyla bir güç ya da enerji ortaya çıkaran ya da bize onun bir şey ürettiğini düşünmek ya da onun sonucu diyebileceğimiz bir başka nesne tarafından izlendiğini düşünmek için dayanak sağlayan bir madde yoktur. Katılık, yer kaplama ve devinim; bu niteliklerin tümü kendi içlerin-

de sona erer ve hiçbir zaman onlardan kaynaklanabilen başka bir olayı göstermezler. Evrenin sahneleri sürekli değişir ve nesneler aralıksız bir art arda geliş içinde birbirini izler; ancak tüm makineyi harekete geçiren güç ya da erk, bizden bütünüyle gizlenir ve kendisini hiçbir zaman cismin duyulur niteliklerinden birinde ortaya çıkarmaz. Gerçekte biz sıcaklığın, alevin sürekli bir eşlikçisi olduğunu biliriz; ancak onlar arasındaki bağlantının ne olduğunu tahmin etme ya da bu bağlantıyı tasarlama olanağımız yok. Dolayısıyla güç ideasının cisimlerin etkilerinin tek bir örneğine bakarak, bu tek örnek üzerine düşünerek çıkarılabilmesi olanaksızdır; çünkü hiçbir cisim, bu ideanın başlangıcı olabilecek bir gücün bilinmesini sağlamaz.³⁴

Duyulara göründükleri biçimiyle dış nesneler, belirli durumlardaki etkileri aracılığıyla bize erk ya da zorunlu bağlantı ideasını vermez. Öyleyse bu ideanın kendi uslarımızın işleyişini düşünmekten türetilip türetilmediğine ve bir iç izlenimden kopya edilip edilmediğine bakalım. İstememizin bir tek buyruğuyla gövdemizin organlarını kımıldatabildiğimizi ya da usumuzun yetilerini yönetebildiğimizi duyumsarken içteki erkin her an bilincinde olduğumuz söylenebilir. İradenin bir edimi, kol ve bacaklarda bir devinim ortaya çıkarır ya da imge-

³⁴ Locke, erk hakkındaki bölümünde, maddede bazı yeni ürünler olduğunu deney aracılığıyla görerek ve onları üretebilen bir erk olması gerektiği sonucuna vararak, bizim sonunda bu akıl yürütme aracılığıyla erk ideasına varacağımızı söyler. Ancak, filozofun kendisinin itiraf ettiği gibi, hiçbir akıl yürütme bize yeni, başlangıçta bulunan, yalın bir ideayı veremez. Dolayısıyla bu akıl yürütme, hiçbir zaman söz konusu ideanın kaynağı olamaz.

lemde yeni bir idea doğurur. İstemenin bu etkisini bilinç aracılığıyla biliriz. Bunun sonucunda erk ya da enerji ideasını elde ederiz ve kendimizin ya da tüm diğer zeki varlıkların erki olduğundan emin oluruz.³⁵ Öyleyse bu, düşünceler üzerine düşünmeyle edinilen bir ideadır; çünkü kendi usumuzun işlemlerini ve istemenin gövdenin organlarına ve ruhun³⁶ yetilerine uyguladığı denetimi düşünmekten doğar.

Bu savı incelemek üzere ilerleyeceğiz³⁷ ve ilk önce iradenin gövdenin organlarına etkisini inceleyeceğiz. Bunun, diğer tüm olaylar gibi, yalnızca deney aracılığıyla bilinebilen bir etki olduğunu gözleyebiliriz, nedende ki onu sonuca bağlayan ve birini diğerinin şaşmaz sonucu kılan görünür bir enerji ya da erkten yola çıkarak bu sonucu önceden hiçbir zaman öngöremeyiz. Gövdemizin devinimi, istememizin buyruğuna uyar. Biz her an bunun bilincindeyiz. Ancak bu sonucu ortaya çıkaran araçların, istemenin bu olağan dışı bir etkisini gerçekleştiren enerjinin doğrudan bilincinde olmaktan çok uzagız. Bunlar zorunlu olarak her zaman en özenli çalışmamızdan kaçır.

İlkin, doğada, gövdeyle ruhun birliğinden daha gizemli bir ilke var mı? Bu ilke aracılığıyla, tinsel olduğu

³⁵ [E ve F basımları şu tümceyi ekler: Bununla birlikte cisimlerin işlemleri ve karşılıklı etkileri, onların da erke sahip olduklarını tanıtlamaya yeter belki de.]

³⁶ [E'den Q'ya kadarki basımlarda: Usun.]

³⁷ Bu savı incelemeye geçeceğiz ve böylesine ince ve derin konuları ele alırken bütün anlaşılabilir sözlerden, bütün karışıklıklardan başarabildiğimiz ölçüde kaçınacağız. Buna göre ben ilkin[†] iradenin organlar üzerindeki etkisinin bir olgu olduğunu ileri sürerim.

† [F basımı "ilkin"i almaz.]

varsayılan bir töz, maddi töz üzerinde öyle bir etki kazanır ki en ince düşünce, en kaba maddeyi harekete geçirebilir. Gizli bir istek aracılığıyla, bize dağları kaldırma ya da gezegenleri yörüngelerinde kontrol etme yetkisi verilseydi, bu geniş yetki, ne daha sıra dışı ne de kavrayışımızın daha ötesinde olurdu.³⁸ Ancak bilinç aracılığıyla, istemede bir erk ya da enerji algıladıysak, bu erki bilmemiz gerekir; onun sonuçla bağlantısını bilmemiz gerekir, ruh ile gövdenin gizli birliğini ve bu iki tözün, pek çok durumda birinin ötekini etkilemesini sağlayan doğasını da bilmemiz gerekir.

İkincisi, gövdenin bütün organlarını aynı yetkiyle devindiremeyiz ve aralarındaki bu çok belirgin ayrım konusunda deneyim dışında bir gerekçe gösteremeyiz. İsteme neden kalp ve karaciğeri değil de dil ve parmakları etkiler? Dil ve parmaklardaki erkin bilincinde olup da kalp ve karaciğerdekinin olmasak bu soru bize asla sıkıntı vermezdi. O zaman istemenin gövdenin organları üzerindeki yetkisinin niçin böyle belirli sınırlar içinde tutulduğunu deneyden bağımsız olarak anlardık. Bu durumda istemenin etkilemesini sağlayan erk ya da güçle tanışmış olarak, onun etkisinin niçin tam bu sınırlara dayanıp daha öteye gitmediğini öğrenirdik.

Bacak ya da koluna birden inme inen ya da bu organlarını yitireli çok olmamış bir adam sık sık onları eskisi gibi devindirmeye ve olağan görevleri için kullanmaya çalışır. Sapaşğlam bir adamın doğal durum ve koşullarında bir organını devindirme gücünün bilincinde olduğu kadar, o da burada sakat kol ve bacaklarını denetleme gücünün bilincindedir. Ama bilinç hiçbir zaman aldatmaz. Sonuç olarak, ne ilk durumda ne de diğesinde

³⁸ Açıkçası düşüncelerin madde üzerindeki etkisinden (ç.n.).

bir gücün bilincinde değiliz. Biz istememizin etkisini yalnızca deneyden öğreniriz. Ve deney onları birbirine bağlayan ve ayrılmaz kılan gizli bağlantıyı bize öğretmez yalnızca bir olayın sürekli diğerini izlediğini öğretir.

Üçüncüsü, anatomiden şunu öğreniriz: İstemli devinimde erkin doğrudan nesnesi, devindirilen organın kendisi değil kaslar ile sinirler, dirimsel tinler ve belki daha küçük ve daha bilinmez bir şeylerdir. Devinim, iradenin doğrudan nesnesi olan organa ulaşmadan önce başarılı bir biçimde bunlar aracılığıyla üretilir. Bütün bu etkilerin gerçekleştirilmesini sağlayan gücün, bir iç duygu ya da bilinç aracılığıyla doğrudan ve tam olarak bilinmek bir yana son derece gizemli ve anlaşılmaz olduğunun bundan daha kesin bir kanıtı olabilir mi? Us burada belli bir olayın olmasını ister, buyurur: Hemen bizim bilemediğimiz ve tasarladığımız olaydan bambaşka bir olay ortaya çıkarılır: Bu olay, eşit ölçüde bilinmeyen başka bir olay üretir. Sonunda, uzun bir art arda geliş aracılığıyla istenen olay üretilir. Ama başlangıçtaki erk duyumsansaydı zorunlu olarak bilinirdi: Bilinseydi, sonucunun da zorunlu olarak bilinmesi gerekirdi; çünkü her türlü erk sonucuyla bağlantılıdır. Ve *tersine*, sonuç bilinemezse, erk ne bilinebilir ne de duyumsanabilir. Nasıl olur da gövdemizin parçalarını devindirecek bir gücün bilincinde olabiliriz. Böyle bir gücümüz yok, yalnızca belli dirimsel tinleri devindirecek gücümüz var. Gerçi bunlar da sonuçta gövdemizin parçalarındaki devinimi üretseler bile kavrayışımızı tümüyle aşan bir biçimde etkili olurlar.

Dolayısıyla ataklık etmeden, bütünden şu sonucu güvenle çıkarabileceğimizi umuyorum: Erk ideamız, biz dirimsel bir devinime neden olduğumuzda ya da uygun kullanım ve görevleri için gövdemizin parçalarına baş-

vurduğumuzda kendi içimizde bulunan gücün bir duygusundan ya da bilincinden türetilmemiştir. Onların deviniminin istemenin buyruğunu izlemesi, diğer doğal olaylar gibi genel deneyimin konusudur: Ama bunun başarılmasını sağlayan erk ya da enerji de, diğer doğal olaylardaki gibi bilinmez ve kavranamaz.³⁹

Öyleyse istememizin bir buyruğu ya da edimiyle, yeni bir idea ortaya çıkarırken, usu bu ideayı düşünmeye yöneltirken, ona bütün yönlerde bakarken ve onu yeterli doğrulukla araştırdığımızı düşünerek başka bir idea için onu bırakırken kendi uslarımızdaki bir erk ya da enerjinin bilincinde olduğumuzu mu ileri süreceğiz? Aynı kanıtlamaların şunu tanıtlayacağına inanıyorum: İstemenin bu buyruğu bile bize gerçek bir güç ya da

³⁹ Cisimlerde karşılaşılan direncin, sık sık bizi gücümüzü kullanmaya zorlayarak ve tüm gücümüzü harekete geçirerek bize güç ve erk ideasını verdiği ileri sürülebilir. Bu ideanın kopya edildiği başlangıçtaki izlenim, bilincinde olduğumuz bu *nisus* ya da güçlü çabadır. Ama birincisi, biz bu güç kullanma ya da direncin söz konusu olduğunu hiçbir zaman varsayamayacağımız çok sayıda nesneye; bir dirençle karşılaşmayan Yüce Varlığa erk yükleriz; genel düşünme ve devinim bakımından, düşünceleriyle kol ve bacaklar üzerindeki denetimi bakımından usa erk yükleriz, burada güç toplama ya da kullanma olmaksızın sonuç, dolaysızca istemeyi izler; bu duyguya yeteneği olmayan cansız maddeye de erk yükleriz. İkincisi, direnci aşma çabası konusundaki bu duygusunun, hiçbir olayla bilinen bir bağlantısı yoktur: Bundan çıkan sonuç şudur: Biz deneyim aracılığıyla biliriz, tersine *a priori* bilemeyiz. Bununla birlikte şu kabul edilmelidir: Deneyimlediğimiz dirimsel *nisus*, gücün kesin doğru ideasını veremese de ondan oluşturulan kaba, yanlış ideada çok etkili olur. —[Son tümce E ve F basımlarında yok.]

enerji ideasını vermeyecektir.

İlkin bir erki bildiğimizde, nedende onun sonuç üretmesine olanak veren durumu bildiğimiz kabul edilmeli. Çünkü bunların eşanlı olduğu varsayılır. Dolayısıyla hem nedeni hem sonucu hem de aralarındaki ilişkiyi bilmemiz gerek. Ancak biz insan ruhunun doğasını ve bir ideanın doğasını ya da bir ideanın diğerini üretme yeteneğini bildiğimizi mi ileri sürüyoruz? Bu, gerçek bir yaratmadır, bir şeyin hiçten üretilmesidir. Bu yaratma büyük bir erki işaret eder, ilk bakışta sonsuz olmayan bir varlık bu erke erişemezmiş gibi görünebilir. En azından böyle bir erkin us tarafından duyumsanmadığı, bilinmediği, hatta düşünülemeyeceği kabul edilmeli. Biz yalnızca olayı, başka bir deyişle istemenin bir buyruğu sonucunda ortaya çıkan ideanın varlığını duyumsarız: Ama bu etkinin gerçekleştirilme biçimi, onun üretilmesini sağlayan erk, kavrayışımızın büsbütün ötesindedir.

İkincisi, usun kendi üzerindeki denetimi, gövde üzerindeki denetimi kadar sınırlıdır ve bu sınırlar, akıl yürütme yetisi aracılığıyla ya da neden ve sonucun doğasını tanımakla bilinmezler; bütün diğer doğal olaylar ve dış nesnelerin işleyişinde olduğu gibi bu sınırlar da yalnızca deneyim ve gözlem aracılığıyla bilinirler. Duygularımız ve tutkularımız üzerindeki yetkimiz, idealarımız üzerindeki yetkimizden çok daha zayıftır ve idealar üzerindeki yetkimiz bile, çok dar sınırlar içinde kısıtlanmıştır. Bu sınırların en son gerekçesini ya da gücün bir olayda yetersiz olup ötekinde olmamasının gerekçesini gösterdiğini ileri sürecek biri var mı?

Üçüncüsü, bu özdenetim, farklı zamanlarda birbirinden çok farklıdır. Sağlıklı bir adamın, hastalık yüzünden güçten düşen birinden daha çok özdenetimi vardır.

Akşamdan daha çok sabahları, iyice doyduğumuz bir öğünden çok perhiz yaparken düşüncelerimize hâkimizdir. Bu değişimler konusunda deneyim dışında bir gerekçe gösterebilir miyiz? Öyleyse, bilincinde olduğumuzu ileri sürdüğümüz güç nerede? Burada, ruhsal ya da maddi tözde ya da ikisinde birden, sonucun bağlı olduğu ve bizim için tümüyle bilinmez olduğundan istemenin erkini ya da enerjisini de eşit ölçüde bilinmez ve anlaşılmaz kılan parçaların gizli bir düzeneği ya da yapısı yok mu?

İrade elbette, usun yeterince tanıdığımız bir edimdir. İrade üzerine düşünün. Onu tüm yönleriyle göz önünde bulundurun. Onda, yokluktan yeni bir idea doğurmasını sağlayan ve böyle söylememe izin verilirse, doğanın her türlü sahnesinde varoluşu ortaya çıkaran, her şeye gücü yeten Yaratıcısını, bir tür *Fiat* ile taklit eden türde yaratıcı erke benzeyen bir şey gördünüz mü? İstemedeki bu enerjinin bilincinde olmaktan bunca uzakken, böyle olağan dışı sonuçların iradenin yalın bir ediminden kaynaklandığına inanmak için, bize elimizdekiler kadar⁴⁰ kesin deneyimler gerekli.

Ağır cisimlerin düşüşü, bitkilerin büyümesi, hayvanların doğuşu ya da gövdelerin yiyeceklerle beslenmesi gibi doğanın daha genel ve alışılmış işlemlerini açıklamak insanların çoğuna güç gelmez: Ancak tüm bu durumlarda insanlar nedenin sonucuyla bağlantısını sağlayan ve her zaman şaşmaz biçimde etkili olan güç ya da enerjinin ta kendisini algıladıklarını varsayarlar. Onlar uzun bir alışkanlık aracılığıyla, öyle bir anlayış kazanırlar ki neden görüldüğünde, hemen güvenle onun olağan eşlikçisini beklemeye eğilim gösterirler ve bu nedenden

⁴⁰ Açıkçası deneyse, deneyimler (ç.n.).

başka bir olayın kaynaklanabilmesinin olanaklı olduğunu pek düşünmezler. Ancak depremler, salgın ve herhangi bir türdeki mucizeler gibi olağan dışı görüngüler ortaya çıktığında, buna uygun bir neden göstermek ve bu nedenle sonucun üretilme yolunu açıklamak bakımından kendilerini ne yapacaklarını bilmez bir durumda bulurlar. Bu tür güçlüklerde, insanların onları şaşırtan ve doğanın yaygın erklerinden yola çıkarak açıklanamayacağını düşündükleri bu olayın doğrudan nedeni olarak gözle görünmez, zeki bir ilkeye⁴¹ başvurmaları olağandır. Ancak irdelemelerini biraz ileriye götüren filozoflar, hemen şunu anlarlar: Nedenin enerjisi, en tanıdık olayda bile en alışılmadık olaydaki kadar anlaşılmazdır ve nesneler arasındaki *bağlantı* diye bir şeyi hiçbir zaman kavrayamayız böylece de nesnelerin sık sık *birlikte görüldüğünü* ancak deneyim aracılığıyla öğreniriz. Bu yüzden birçok filozof, akıl yürütme yetisinin bütün durumlarda onları halkın mucizevî ve doğaüstü görünen olaylar dışında hiçbir zaman başvurmadığı bu ilkeye başvurmaya zorladığını düşünürler. Onlar usun ve anlama yetisinin, tüm şeylerin asıl ve ilk nedeni olduklarını da kabul etmekle kalmaz, doğada ortaya çıkan her olgunun doğrudan ve biricik nedeni olduğunu kabul ederler. Onlar *nedenler* diye adlandırılan bu nesnelerin, gerçekte *ara nedenler*'den başka bir şey olmadıklarını ve her sonucun gerçek ve doğrudan temel nedeninin doğadaki bir erk ya da güç değil, bu tür belirli nesnelerin sürekli birlikte görünmesini isteyen Yüce Varlığın iradesi olduğunu savunurlar. Onlar bir bilardo topunun, başka bir bilardo topunu doğanın yaratıcısından aldığı

⁴¹ [θεὸς ἀπὸ μηχανῆς E basımı "sözde *Deus ex machina*, F basımı Cic. *De Natura Deorum* referansını ekler.]

bir güçle devindirdiğini söylemezler. Tanrının, birinci topun çarpması yüzünden bu sonuç için belirlenerek tikel bir irade ile ikinci topu devindirdiğini söylerler. Bunun, Tanrının evreni yönetirken kendine koyduğu genel yasaların bir sonucu olduğunu belirtirler. Ancak filozoflar araştırmalarında daha da ilerleyerek, cisimlerin karşılıklı etkilerinin bağlı olduğu erki hiç mi hiç bilmediğimiz gibi, gövdenin usa ya da usun gövdeye etkisinin bağlı olduğu bu gücü de hiç bilmediğimizi ortaya koyarlar. Buna göre biz duyularımızdan ya da bilincimizden çıkararak, asıl nedeni birine ötekiden daha çok yükleyemeyiz. Dolayısıyla aynı bilgisizlik, onları aynı sonuca götürür. Ruh ve beden arasındaki birliğin dolaysız nedeninin Tanrı olduğunu ve dış_nesnelerin kışkırtmasıyla usta duygular üretenin duyu organları olmadığını; tersine organdaki böyle bir devinim sonucunda bu tür bir duyguya neden olanın her şeye gücü yeten Yaratıcımızın tikel bir iradesi olduğunu belirtirler. Aynı biçimde, organlarımızdaki yerel devinimi üreten, istemedeki bir enerji değil, Tanrının ta kendisidir. O, kendinde etkisiz olan istememizi desteklemekten hoşlanır, yanlışlıkla kendi erkimiz ve etkimize yüklediğimiz bu devinimi buyuran da odur. Filozoflar bu sonuçta durmazlar. Onlar bazen, aynı çıkarımı, usun kendisine, onun iç işleyişine genişletirler. Zihinsel görme yetimiz ya da ideaları kavrayışımız bize Yaratıcımız aracılığıyla yapılan bir açınsamadan başka bir şey değildir. Düşüncelerimizi bir nesneye kendi irademizle yönelttiğimizde ve düş gücüyle onun görüntüsünü kafamızda canlandırdığımızda bu ideayı yaratan isteme değildir: Onu usta açığa çıkaran ve bizim için var eden evrensel Yaratıcıdır.

Böylece, bu filozoflara göre her şey Tanrıyla doludur.

Onun istemesi olmadan hiçbir şeyin var olmayacağı ve hiçbir şeyin ondan izinsiz bir erki olmayacağı ilkesiyle yetinmezler: Onlar doğanın ve yaratılmış her türlü varlığın bütün gücünü, onların Tanrıya bağılıklarını daha duyulur ve aracısız kılmak için soyarlar. Bu kuramla, kutlar gibi göründükleri niteliklerin görkemini büyütme yerine küçülttüklerini düşünmezler. Tanrının her şeyi aracısız kendi iradesiyle üretmektense ikinci derecedeki yaratıkları belli bir ölçüde erkle yetkilendirmesi kesinlikle Onda daha fazla erk olduğunu gösterir. Büyük Yaratıcının onun parçalarını her an ayarlamak ve bu etkileyici düzeneğin bütün çarklarını soluğuyla canlandırmak zorunda olmasındansa dünyanın yapısını ilk başta onun kendi kendine ve doğru bir işleyle Kayranın⁴² bütün amaçlarına hizmet edebilecek türde yetkin bir öngörüyle tasarlaması Onda daha çok bilgelik olduğunu gösterir.

Ama bu kuramı daha felsefi bir biçimde çürütmek istersek belki aşağıdaki iki düşünce yeterli olabilir.

İlkin bana öyle geliyor ki, Yüce Varlığın evrensel enerjisi ve etkisi konusundaki bu kuram, insanın akıl yürütme yetisinin zayıflığını ve onu bütün işlemlerinde kısıtlayan dar sınırları yeterince saptayan bir adamı inandırmak için fazlasıyla kaba. Kurama götüren kanıtlamalar zinciri çok mantıklı olsaydı bile, böyle olağan dışı ve genel yaşamdan ve deneyimden böylesine uzak sonuçlara yol açtığında, zorunlu olarak içimizde kuramın bizi yetilerimizin erişiminin çok ötesine götürdüğü konusunda mutlak bir inanç değilse bile güçlü bir kuşku uyanır. Daha bu kuramın son adımlarına ulaşmamızdan çok önce periler ülkesine varmış oluruz ve *orada* bizim

⁴² Bkz., s. 166.

genel kanıtlama yöntemlerimize güvenmek için ya da alışılmış benzetmelerimiz ve olasılıklarımızın bir yetkisi olduğunu düşünmek için gerekçemiz yoktur. Böyle uçsuz bucaksız uçurumları ölçmek için ipiniz çok kısa. Attığımız her adımda bize bir tür gerçeğe benzerlik ve deneyimin kılavuzluk ettiği hayaline kapılsak da bu varsayılan deneyimi, deneyim alanının büsbütün dışında kalan nesnelere uygulamak bizi onun hiçbir yetkisi olmadığına inandırabilir. Ancak buna, sonradan değinme fırsatımız olacak.⁴³

İkincisi, ben bu kuramın dayandığı kanıtlamalarda bir güç algılayamıyorum. Cisimlerin birbirlerini etkileme yolu konusunda bilgisiz olduğumuz doğru: Onların güç ya da enerjisi bütünüyle anlaşılmazdır: Ancak bir usun, hatta yüce bir usun, kendisini ya da gövdeyi etkilemesini sağlayan yol ya da güç konusunda eşit ölçüde bilgisiz değil miyiz? Sorarım size, onunla ilgili ideayı nereden ediniriz? Kendimizdeki bu erkin duygusu ya da bilinci bizde yok. Bizde kendi yetilerimiz üzerine düşünmekten öğrendiğimizden başka bir Yüce Varlık ideası yok. Öyleyse bilgisizliğimiz, bir şeyi kabul etmemek için iyi bir gerekçeyse, bu bizi en kaba maddedeki kadar, Yüce Varlıktaki bütün enerjiyi de yadsıyan ilkeye götürür. Biz, birinin etkilerini ne kadar az kavırıyorsak diğerinin-
kini de kesinlikle o kadar az kavrarız. Devinimin çarp-
madan doğabileceğini düşünmek, iradeden doğabilece-
ğini düşünmekten daha mı zor? Tüm bildiğimiz, her iki
durumdaki derin bilgisizliğimizdir.⁴⁴

⁴³ XII. Bölüm.

⁴⁴ Yeni felsefede çok fazla söz edilen ve maddeye yüklenen *vis inertiae*'yi (*süredurum gücü*) uzun uzadıya incelemeye gerek yok. Kınıltısız ya da devinen bir cismin şimdiki duru-

II. Parça

Artık aşırı uzayan bu kanıtlamayı bir sonuca vardır-
mak için elimizi çabuk tutmalıyız: Bir erk ya da zorunlu
bağlantı ideasını onu çıkarabileceğimizi varsaydığımız
bütün kaynaklarda boşuna araştırdık. Cisimlerin etkile-

munu birtakım yeni nedenler aracılığıyla bu durumdan çı-
karılincaya değin sonsuza kadar sürdürdüğünü ve itilen bir
cismin, iten bir cisimden, kendisinin devinim kazandığı ka-
dar devinim aldığını deneyim aracılığıyla görürüz. Bunlar
olgulardır. Bunu *vis inertia* olarak adlandırdığımızda, kımıl-
tısız bir erkin idcasına sahip olduğumuzu ileri sürmeksizin,
yalnızca bu olguları işaret ederiz; tıpkı yerçekiminden söz
ettiğimizde bu etkin erki kavramaksızın belli sonuçları an-
latmak istediğimiz gibi. Sir Isaac Newton'un amacı hiçbir
zaman, bütün güçler ya da enerjilerin ikincil nedenlerini †
çıkarıp almak değildi; oysa bazı izleyicileri onun yetkesine
dayanarak bu kuramı kurmaya çalıştı. Tersine, bu büyük
filozof evrensel çekim gücünü açıklamak için etersel etkin
bir akışkana başvurmuştu; gerçi o bunun yalnızca bir varsa-
yım olduğunu, daha fazla deney olmadan bunun üzerinde
ısrar edilmeyeceğini kabul edecek kadar temkinli ve alçak
gönüllüydü. Bu görüşlerin yazgısında biraz olağan dışı bir
şey olduğunu itiraf etmeliyim. Descartes, Tanrının evrensel
ve tek neden olduğu öğretisini sezdirdi; ancak bunun üze-
rinde ısrar etmedi. Malebranche ve diğer Kartezyenler, onu
bütün felsefelerinin temeli yaptılar. Bununla birlikte bu öğ-
retinin İngiltere'de saygınlığı yoktu. Locke, Clarke ve
Cudworth hiçbir zaman onu, pek dikkate almadılar; tersine
en başından beri maddenin ikincil ve türemiş olsa da gerçek
bir erki olduğunu düşündüler. Çağdaş metafizikçilerimiz
arasında onun bu kadar yaygın olmasını sağlayan nedir?

† [E ve F basımlarında: Maddeyi.]

rinin tek tek örneklerini elimizden geldiğince incelemekle hiçbir zaman, bir olayın diğerini izlediğinden başka bir şey keşfedemeyeceğimiz görülüyor; çünkü biz nedenin etkili olmasını sağlayan gücü ya da enerjiyi ya da neden ile onun varsayılan sonucu arasındaki bağlantıyı kavrayamayız. Usun gövde üzerindeki etkilerini düşünürken de aynı güçlük doğar. Burada gövdedeki devinimin usun iradesini izlediğini gözlemliyoruz; ama devinim ile iradeyi birbirine bağlayan bağı ya da usun bu sonucu üretmesini sağlayan enerjiyi gözlemleyemeyiz ya da düşüneyiz. İstemenin kendi yetileri ya da ideaları üzerindeki yetkesi bunlardan daha anlaşılabilir değildir. Öyle ki genel olarak, bütün doğada, bağlantının bizim kavrayabileceğimiz bir tek örneği bile görünmez. Bütün olaylar, birbirinden büsbütün bağlantısız ve ayrı gibi görünür. Bir olay diğerini izler; ama biz hiçbir zaman onlar arasındaki bağı gözlemleyemeyiz. Onlar *birlikte görünür* gibiler; ama hiçbir zaman *bağlantılı* gibi görünmezler. Ve bizde dış ya da iç duygumuza hiçbir zaman görünmeyen bir şeyin bir ideası da olamayacağı için, bunun zorunlu sonucu şu *gibi görünüyor*: Bağlantı ya da erk ideasına hiçbir biçimde sahip değiliz ve felsefi akıl yürütmelerde ya da günlük yaşamda kullandıklarında bu sözlerin kesinlikle hiçbir anlamı yok.

Ama gene de geriye bu sonuçtan kaçınmak için bir yöntem ve daha incelemeyeceğimiz bir kaynak kalır. Doğal bir nesne ya da olay sunulduğunda, deneyim olmadan, bilgelik ya da keskin zekâ aracılığıyla ondan hangi olayın kaynaklanacağını ortaya koymamız ya da hatta tahmin etmemiz ya da öngörümüzü, bellek ya da duylara aracısız sunulan bu nesnenin ötesine taşımamız olanaksız. Belli bir olayın başka bir olayı izlediğini gözlemlediğimiz bir örnekten ya da deneyden sonra bile

genel bir kural oluşturma ya da benzer durumlarda ne olacağını önceden söyleme yetkimiz yok; ne kadar doğru ya da kesin olursa olsun tek bir deneyden çıkarak, doğanın bütün akışı konusunda bir yargı vermek haklı olarak bağışlanamaz bir gözü karalık sayılır. Ancak belirli bir tür olay, bütün durumlarda her zaman başka bir tür olayla birlikte görüldüğünde, birinin görünmesi üzerine ötekinin ortaya çıkacağını önceden söylemekte ve bizi bir olguya ya da varoluşa inandırabilen biricik akıl yürütmeyi kullanmakta pek duraksamayız. O zaman bir nesneye *neden*, ötekine *sonuç* deriz. Onlar arasında bir bağ olduğunu; birinde diğerini şaşmaz biçimde ortaya çıkarmasını ve diğerini en büyük kesinlik ve en güçlü zorunlulukla etkilemesini sağlayan birtakım erkler olduğunu varsayırız.

Öyleyse, görünüşe bakılırsa olaylar arasındaki bu zorunlu bağlantı ideası, bu olayların sürekli birlikte görünmesinden oluşan çok sayıda benzer durumdan doğar; ayrıca bu durumların herhangi biri, bütün olası ışık ve konumlarda incelense bile hiçbir zaman bizi bu ideaya götürmez. Ancak çok sayıda örnekte, birbirine tıpya tıpya benzer oldukları varsayılan tek tek örneklerden farklı hiçbir şey yoktur. Aradaki fark yalnızca şudur: Us benzer örnekler yinelendikten sonra, bir olayın görünmesine dayanarak alışkanlık aracılığıyla onun alışılmış eşlikçisini beklemeye ve onun var olacağına inanmaya yöneltilir. Dolayısıyla erk ya da zorunlu bağlantı ideasını oluşturduğumuz duygu ya da izlenim, usta *duyumsadığımız* bu bağlantı, imgelemin bir nesneden onun alışılmış eşlikçisine bu alışılmış geçişidir. Bu durumda bundan öte hiçbir şey yok. Konuyu bütün yönleriyle düşünün; bu ideanın başka bir kaynağını asla bulamayacaksınız. Bağlantı ideasını hiçbir zaman edine-

meyeceğimiz bir tek durum ile öyle bir ideayı varsaymayı sağlayan benzer çok sayıda durum arasındaki biricik ayrım budur. Bir adam, iki bilyardo topunun çarpışmasında olduğu gibi, devinimin vuruş aracılığıyla iletildiğini ilk kez gördüğünde bir olayın diğerine *bağlı* olduğunu değil, yalnızca onun ötekiyle *birlikte görüldüğünü* söyleyebilir. Onların *bağlantılı* olduğunu doğanın bu değişik durumlarını gözlemledikten sonra söyler. Bu yeni *bağlantı* ideasını ortaya çıkaracak ne gibi bir değişim oldu? Artık bu olayların kendi imgeleminde bağlandığını *duyumsamasından* ve birinin görünmesinden diğerinin var olduğunu önceden söyleyivermesinden başka hiçbir şey değişmedi. Dolayısıyla bir nesnenin ötekiyle bağlantılı olduğunu söylediğimizde, biz yalnızca onların düşüncemizde bir bağlantı kazandığını, her nesnenin bu çıkarıma neden olduğunu ve bu çıkarım aracılığıyla birbirinin varlığının kanıtı olup çıktığını anlatmak isteriz: Bir bakıma olağan dışı olan; ama yeterli kanıta dayanıyor gibi görünen bir sonuç. Bu çıkarımın kanıtı, anlama yetisine duyulan genel güvensizlik ya da yeni ve olağan dışı olan her sonuçla ilgili skeptik kuşkuçulukla da zayıflatılamaz. Kuşkuçuluk bakımından hiçbir sonuç insanın akıl yürütme yetisinin ve yeteneğinin zayıflığı ve sınırlarının darlığını ortaya çıkaran keşifler yapan sonuçlardan daha uygun olamaz.

Anlama yetisinin şaşırtıcı bilgisizliği ve zayıflığı konusunda buradakinden daha güçlü bir örnek ortaya koyulabilir mi? Nesneler arasında, bizim için iyice bilinmesi önemli olan bir ilişki varsa, bu kesinlikle neden ve sonuç ilişkisidir. Olgu ya da varoluşla ilgili bütün akıl yürütmelerimiz bu ilişki üzerine kurulmuştur. Bellek ya da duyularımızın şimdi ve buradaki tanıklığı dışında kalan nesnelerle ilgili olarak ancak onun aracılığıyla

güvenceye ulaşırız. Bütün bilimlerin biricik dolaysız yararı, gelecek olayları onların nedenleri aracılığıyla nasıl denetleyeceğimizi ve düzenleyeceğimizi bize öğretmesidir. Bundan ötürü düşüncelerimiz ve soruşturmalarımız, her an bu ilişkiyle ilgili olarak kullanılır: Ancak neden konusunda oluşturduğumuz idealar çok kusurludur. Bu yüzden nedenin, nedenle ilgisi olmayan ve ona yabancı bir şeyden çıkarılan tanım dışında bir tanımını vermek olanaksızdır. Benzer nesneler her zaman benzer nesnelerle birlikte görünürler. Bu konuda deneyimimiz vardır. Dolayısıyla bu deneyime uygun olarak, bir nedeni, *başka bir nesne tarafından izlenen bir nesne olarak tanımlayabiliriz ve burada, birinciye benzeyen bütün nesneleri, ikinciye benzer nesneler izler.*⁴⁵Ya da başka bir deyişle, *burada birinci nesne olmasaydı ikincisi asla var olmazdı.* Bir nedenin ortaya çıkması, alışılmış bir geçiş aracılığıyla usu, sonuç ideasına götürür. Bunu da deneyimleriz. Dolayısıyla bu deneyime uygun olarak, nedenin başka bir tanımını oluşturabilir ve onu *ortaya çıkması her zaman düşünceyi ötekine götüren bir nesne* diye adlandırabiliriz. Ancak bu tanımların ikisi de nedene yabancı koşullardan çıkarılır ve biz bu güçlüğü gideremeyiz ya da nedendeki, nedenin sonucuyla bağlantısını sağlayan koşulu işaret edebilen daha yetkin bir tanıma ulaşamayız. Bizde bağlantının ideası yok ya da onu kavramaya çalıştığımızda neyi bilmek istediğimiz konusunda seçik bir kavramımız bile yok. Örneğin bu telin titreşiminin bu belirli sesin nedeni olduğunu söyleriz. Ama bu sözlerle anlatmak istediğimiz nedir? Ya *bu titreşimi bu sesin izlediğini ve bütün benzer titreşimleri benzer seslerin izlediğini: ya da bu*

⁴⁵ [Bu tümce K basımında eklenmiştir.]

titreşimini bu sesin izlediğini ve birinin görünmesi üzerine usun duyulardan önce davranarak hemen ötekinin ideasını oluşturduğunu anlatmak isteriz. Biz neden sonuç ilişkisini, bu iki ışıktan biri altında düşünebiliriz; ama ilişki konusunda bundan öte hiçbir ideamız yoktur.⁴⁶

⁴⁶ Bu açıklamalara ve tanımlara göre, *erk* idcası *neden* idcası kadar görelidir ve her ikisi de bir sonuçla ya da birinciyle sürekli olarak bir arada görülen başka bir olayla ilgilidir. Bir nesnenin, onun sonucunun derecesi ya da niceliğinin saptanmasını ve belirlenmesini sağlayan *bilinmeyen* koşulunu düşündüğümüzde, bunu *erk* diye adlandırırız: Buna göre, sonucun, *erkin* ölçüsü olduğunu bütün filozoflar kabul eder. Ancak filozoflarda kendinde *erkin* idcası olsaydı, neden onu kendinde ölçemesinlerdi? Devinen bir cismin gücünün onun hızı kadar mı yoksa hızının karesi kadar mı olduğu tartışmasını ele alalım. Bu tartışmada onun sonuçlarını eşit ya da eşit olmayan zamanlarda karşılaştırarak karar vermeye gerek olmadığını, tersine doğrudan ölçme ya da karşılaştırmayla karar verilmesi gerektiğini söylüyorum.

Güç, *erk*, enerji gibi sözcüklerin felsefede olduğu kadar, genel konuşmada da ortaya çıkan yaygın kullanımına gelince, bir durumda neden ile sonuç arasındaki bağlayıcı ilkeyi bilmeyi ya da sonuçta bir şeyin öteki şeyi ortaya çıkarmasını açıklayabilen bir kanıt yoktur. Bu sözcüklerin yaygın olarak kullanıldıkları biçimiyle çok gevşek anlamları vardır ve ideaları çok belirsiz ve karışıktır. Hiçbir *diri* varlık, dış nesneleri bir *nisus* ya da çaba duygusu olmadan devindiremez; her *diri* varlığın, dış bir nesneden gelen darbe ya da vuruş konusunda bir duygusu vardır. Yalnızca *dirimsel* olan ve *a priori* bir çıkarım yapamadığımız bu duyguları, cansız nesnelere aktarma ve devinimi aktardıklarında ya da aldıklarında onların her zaman böyle birtakım duyguları olduğunu varsayma eğilimindeyiz. Kullanılan enerjiler bakımından onlara iletil-

Dolayısıyla bu bölümdeki akıl yürütmeleri yinelemek gerekirse: Her idea ondan önce gelen bir izlenimden ya da duygudan kopya edilir ve bir izlenim bulamadığımız yerde hiçbir idea olmadığından emin olabiliriz. Cisimlerin ya da usların etkilerinin hiçbir örneğinde bir izlenim üreten ya da sonuçta bir erk ya da zorunlu bağlantı ideasını akla getiren hiçbir şey yoktur. Neden ideası ile bağlantı ideasını ancak çok sayıda birörnek durum ortaya çıktığında ve bir nesne her zaman aynı olayın ardından geldiğinde düşünmeye başlarız. O zaman yeni bir duygu ya da izlenim ile, açıkçası bir nesne ile onun olağan eşlikçisi arasında düşüncede ya da imgelemede bulunan alışılmış bağlantıyı *duyumsarız*. Bu duygu, aradığımız ideanın kaynağıdır. Bu idea, bir tek örnekten değil çok sayıda benzer örnekten doğduğu için, örneklerin sayısı ideanın doğduğu durumda diğerlerinden farklı olmalıdır. Örnekleri ayıran biricik durum imgelemin kurduğu bu alışılmış bağlantı ya da geçiştir. Onlar bütün öteki özellikleri bakımından benzerdir. (Anlaşılması kolay örneğe dönersek) İki bilardo topunun çarpışması aracılığıyla iletilen devinimi gördüğümüz ilk örnek, şimdi görebileceğimiz örneğin tıpi tıpına aynısıdır, tek

miş devinim ideası eklemekten olayların yalnızca sürekli deneyimlenen birlikte görünmelerini göz önünde bulundururuz; biz idealar arasında alışılmış bir bağlantı *duyumsadığımızda* ise bu duyguyu nesnelere de aktarıyoruz; çünkü dışarıdaki nesnelerin yol açtığı her içsel duyumu, onlara yüklemekten daha olağan hiçbir şey yoktur.

[Bu not F basımında eklendi; ancak bu basım ikinci paragraf yerine şöyle devam eder: Bir neden bir imden farklıdır; çünkü o, zaman ve yerde öncelik ile yakınlığı gösterir. Bir im aynı nedenden gelen bağıntılı sonuçtan başka bir şey değildir.]

farkla, biz ilk örnekte bir olayı ötekinden, açıkçası devinimi çarpmadan *çıkaramazdık*. Birörnek deneyimlerin uzun dizisinden sonra şimdi yapmaya yetkili kılındığımız işte bu çıkarımdır. Bilmem okur bu akıl yürütmeyi kolayca kavrayabilir mi? Korkarım daha çok söz söylesem ya da onu daha çok sayıda ışıkla aydınlatsam bu akıl yürütme olsa olsa daha karanlık ve daha çapraşık olurdu. Bütün soyut akıl yürütmelerde bir bakış açısı vardır, ona yerleşmekle konuyu tanımlamaya doğru dünyadaki bütün güzel sözlerden, bol bol açıklamadan daha çok ilerleriz. Bu bakış açısına ulaşmaya çalışmalı, söz söyleme ustalığının çiçeklerini onlara daha yakışan konulara ayırmalıyız.

VIII. Bölüm

Özgürlük ve Zorunluluk Üzerine

I. Parça

Bilim ve felsefenin başlangıcından beri büyük bir hevesle ele alınan ve tartışılan sorularda, tartışmacıların en azından bütün terimlerin anlamı konusunda uzlaşmaya varmış olması ve soruşturmalarımızın, iki bin yılda sözcükleri soruşturmaktan tartışmanın gerçek ve doğru konusuna geçebilmiş olması umulabilirdi. Akıl yürütmede kullanılan terimlerin sağın tanımlarını vermek ve bu tanımları, yalnızca, sözcüklerin sesi değil, gelecek inceleme ve soruşturmanın nesnesi kılmak kolay gibi görünebilir. Ancak konuyu daha yakından göz önünde bulundurursak, buna büsbütün aykırı bir sonuç çıkarmaya eğilimli olacağız. Bir tartışma bir tek bu koşula dayanarak bunca uzun süre ayakta tutulmuş ve şimdilik bir karara bağlanmamıştır; biz anlatımda bazı belirsizlikler olduğunu ve tartışmacıların tartışmada kullandıkları terimlere farklı idealar bağladıklarını varsayabiliriz. Her bireyde usun yetilerinin doğal olarak benzer olduğu varsayılır; öyle olmasa hiçbir şey birlikte akıl yürütme ya da tartışmadan daha verimsiz olamazdı. İnsanlar terimlerine aynı ideaları bağlasalar, bunca zaman aynı konuda farklı düşünceler oluşturabilmeleri olanaksız olurdu; özellikle de onlar görüşlerini iletirken ve tartışan taraflar rakiplerini yenmelerini sağlayabilecek kanıtlamaları bulmak için dört dönerken... Dünyaların başlangıcıyla ya da entelektüel dizgenin yönetimiyle ya da ruhlar âlemiyle ilgili, insan yeteneğini büsbütün aşan

soruları tartışmaya kalkarlarsa, insanların verimsiz çekişmeler içinde uzun süre havanda su dövebilecekleri ve hiçbir zaman belirli bir sonuca ulaşamayabilecekleri doğru. Ancak soru, günlük yaşam ve deneyimle ilgili bir konudaysa, insan şunu düşünüyor: Rakipleri birbirinden uzak tutan ve onların birbirlerini anlamasını önleyen bazı belirsiz anlatımlardan başka hiçbir şey, tartışmayı bu kadar uzun süre karara bağlanmamış biçimde uzatamazdı.

Özgürlük ve zorunlulukla ilgili uzun süredir tartışılan soru bakımından durum buydu. Bu durum çok dikkate değer bir kertededir, yanılmıyorsam, hem bilgili hem bilgisiz bütün insanların bu konuda her zaman aynı görüşte olduklarını ve birkaç anlaşılır tanımın bütün tartışmalara hemen son vereceğini göreceğiz. Bu tartışmanın herkes tarafından pek çok ele alındığını ve onun filozofları karanlık bir safsata labirentine götürdüğünü kabul ediyorum; kafası çalışan bir okuyucunun, ne eğitim ne de eğlence bekleyebildiği böyle bir soru önerisine kulak vermeyecek kadar rahatına düşkün olmasında şaşılacak bir şey yok. Ancak burada öne sürülen kanıtlamanın durumu, belki onun dikkatini tazelemesine yarayabilir. Bu kanıtlama daha çok yenilik içerdiği için en azından tartışmayı karara bağlama umudu verir, ayrıca da okur karmaşık ya da karanlık bir akıl yürütme yüzünden rahatını çok fazla bozmaz.

Dolayısıyla bu terimler akla uygun bir anlamda anlaşıldığında, bütün insanların zorunluluk ve özgürlük öğretisi konusunda, her zaman aynı kanıda olduklarını ve şimdiye dek bütün tartışmanın yalnızca sözcükler üzerinde döndüğünü göstermeyi umuyorum. İşe zorunluluk öğretisini incelemekle başlayacağız.

Madde, bütün işlemlerinde, zorunlu bir güç aracılığı-

ğıyla eyleme itilir; her doğal sonuç, nedeninin enerjisi aracılığıyla çok kesin olarak belirlenir ve böyle belirli koşullarda, bu nedenden, bu sonuçtan başka hiçbir sonuç çıkamaz. Bunlar evrensel olarak kabul edilir. Her devinimin derecesi ve doğrultusu doğa yasaları aracılığıyla öyle bir kesinlikle belirlenir ki iki cismin çarpışması tam da gerçekten ürettiği hız ve doğrultudaki bir devinim üretmek zorundadır ve çarpışma canlı bir yaratık oluşmasına neden olamadığı gibi başka bir devinime de neden olamaz. Dolayısıyla tam ve kesin bir *zorunluluk* ideası oluşturacaksa, cisimlerin işleyişine değinmek için kullandığımızda bu ideanın nereden doğduğunu göz önünde bulundurmalıyız.

Doğanın bütün sahneleri sürekli olarak iki olayın birbirine hiç benzemediği biçimde değişseydi, her nesne daha önce görülene hiç benzemese, yepyeni olsaydı en küçük bir zorunluluk ideasına ya da bu nesneler arasındaki bağlantı ideasına ulaşmazdık. Bu açıkça görülür. Bu varsayıma dayanarak, bir nesnenin ya da olayın diğerini izlediğini söylesek de, birinin diğeri tarafından ortaya çıkarıldığını söyleyemeyiz. Neden sonuç ilişkisi, zorunlu olarak insanlar için hiç bilinmeyen bir ilişkidir. Doğanın işlemleriyle ilgili çıkarım ve akıl yürütme bu andan itibaren sona erer ve geriye bellek ve duyuların kanalı kalır; gerçek bir varlığın bilgisinin usa erişmesi ancak bu kanallar aracılığıyla olanaklı olabilir. Dolayısıyla zorunluluk ve nedensellik ideamız, tümüyle doğanın işlemlerindeki gözle görünür birörneklikten doğar; benzer nesneler sürekli birlikte görünür ve us alışkanlık aracılığıyla birinin görünmesinden diğerini çıkarmak üzere belirlenmiştir. Maddeye yüklediğimiz zorunluluğun tümünü bu iki koşul oluşturur. Benzer nesnelerin sürekli *birlikte görünmesi* ve bunun sonucunda birinin

ötekinden *çıkarsanmasından* öte bir zorunluluk ya da bağlantı ideamız yoktur.

Dolayısıyla bütün insan türünün, insanların istemli eylemlerinde ve usun işlemlerinde bu iki koşulun yer aldığını hiç kuşkulandırmadan ya da duraksamadan kabul ettiği görülürse bundan, bütün insanların zorunluluk öğretisi konusunda aynı kanıda oldukları ve şu anda birbirlerini anlamadıkları için tartıştıkları sonucu çıkmalıdır.

Birinci koşula, açıkçası benzer olayların sürekli ve düzenli birlikte görünmesine gelince, belki aşağıdaki düşünceler bizim için inandırıcı olabilir. Evrensel olarak bütün uluslarda ve çağlarda insanların eylemlerinde büyük bir birörneklik olduğu ve insan doğasının ilkeleri ile işleyişleri bakımından aynı kaldığı kabul edilir. Aynı güdüler her zaman aynı eylemleri üretir: Aynı nedenlerden aynı sonuçlar ortaya çıkar. Hırs, açgözlülük, kendini sevme, kibir, dostluk, cömertlik, kamuya hizmet etme isteği: Bu tutkular dünyanın başlangıcından beri, değişik derecelerde birbirine karışarak topluma yayılmıştır. Onlar şimdi de insanlar arasında gözlemlenen bütün eylemler ve atılımların kaynağıdır. Eski Yunanlıların ve Romalıların duygularını, eğilimlerini ve yaşamlarının akışını bilmek ister miydiniz? Fransızların ve İngilizlerin kişilik ve eylemlerini iyice araştırın: İkinciler bakımından yaptığınız gözlemlerin çoğunu birincilere aktarırken çok yanılmazsınız. İnsanlık bütün çağlarda ve yerlerde öylesine aynıdır ki tarih bu konuda bize yeni ve yabancı bir şey bildirmez. Tarihin başlıca yararı, insanları çeşitli koşullar ve durumlarda gösterecek ve gözlemlerimizi oluşturabildiğimiz gereçleri sağlayarak insan doğasının sürekli ve evrensel ilkelerini ortaya çıkarmak ve insan eylem ve davranışının düzenli

kaynaklarını tanıtmaktır. Savaşların, çevrilen dolapların, gruplaşmaların ve devrimlerin kayıtları, deneyimlerin çok sayıda derlemesidir; bu kayıtlar politikacıların ya da töre felsefecilerinin kendi bilimlerinin ilkelerini belirlemesini sağlar. Bu, fizikçilerin ya da doğa filozoflarının düzenledikleri deneylerle bitkilerin, minerallerin ve diğer dış nesnelerin doğasını tanıma yöntemine benzer. Bizim şu anda gözlemlediğimiz toprak, su ve diğer elementler, Aristoteles ve Hipokrat tarafından incelenenlere benzediği ölçüde Polybius ve Tacitus tarafından betimlenen insanlar da şu anda dünyayı yönetenlere benzer.

Diyelim ki uzak bir ülkeden dönen gezgin, oradaki insanlar konusunda bildiğimizden bambaşka bir açıklama getirdi, onlarda açgözlülük, hırs ya da öç alma isteğinin hiç olmadığını, onların dostluk, cömertlik ve halka hizmet etme isteği dışında mutluluk bilmeyen insanlar olduklarını söyledi. Biz bu koşullardan hemen onun yalanını yakalar ve anlattıklarını, santorlar, ejderhalar, mucizeler ve doğaüstü olaylar üzerine öykülerle doldurmuşçasına, onun bir yalancı olduğunu aynı kesinlikle tanıtlardık. Ve tarihteki bir sahtekârlığı çürütmek istersek, herhangi bir kişiye yüklenen eylemlerin, doğanın akışına doğrudan karşıt olduğunu ve böyle koşullarda hiçbir insanca güdünün onun böyle bir davranmasına neden olamayacağını tanıtlamaktan daha inandırıcı bir kanıt kullanamayız. Quintus Curtius, İskender'in kalabalıklara karşı koymasını sağlayan doğaüstü gücü ve etkinliğini betimlerken onun doğruyu söylediğinden kuşkulandığımız kadar İskender'in kalabalıklara tek başına saldırmak için yerinde duramamasını sağlayan doğaüstü cesaretini betimlediğinde de doğruculuğundan kuşulanmalıyız. Öyleyse gövdenin işleyişleri gibi,

insan güdöleri ve eylemlerinin de birörnek olduğunu kolayca ve evrensel olarak kabul ederiz.

Dolayısıyla uzun bir yaşam ve çeşitli meslek ve topluluklar aracılığıyla kazanılan deneyim insan doğasının ilkelerini öğretmek ve gelecek davranışlarımızı düzenlemek gibi, kuramsal düşüncelerimizi düzenlemek için de yararlıdır. Bu kılavuz aracılığıyla insanların eylemlerinden, anlatımlarından hatta jestlerinden onların eğilimlerinin ve güdülerinin bilgisine çıkarız ve güdöleri ve eğilimleri hakkındaki bilgimizden, yeniden onların eylemlerinin yorumuna ineriz. Deneyimin akışı ile biriken genel gözlemler, bize insan doğası konusunda bir ipucu verir ve onun bütün karmaşıklıklarını çözmeyi öğretir. Bahaneler ve görünüşler bundan böyle bizi aldatmaz. Kamuya yapılan açıklamalar bir durumun aldatıcı biçimde boyanması sayılır. İnsanlar erdem ve onurun onlara yakışan ağırlık ve yetkesini kabul etseler de sık sık kendi çıkarlarını hiç gözetmiyormuş gibi yapsalar da, bu, kalabalıklardan ve partilerden hiçbir zaman beklenmez, onların önderlerinden pek seyrek beklenir, erdem ve onur herhangi bir rütbe ya da konumdaki kişilerde bile düpedüz kıttır. Ancak insan eylemlerinde birörneklik olmasaydı, oluşturabildiğimiz bu türde her deneyim düzensiz ve kuralsız olsaydı, insanlığa ilişkin genel bir gözlem derlemek olanaksız olurdu; hiçbir deneyim, üzerinde ne kadar çok düşünülürse düşünölsün, herhangi bir amaca hizmet etmezdi. Yaşlı bir çiftçinin mesleğinde genç, toy bir çiftçiden daha başarılı olmasının nedeni, sebzelerin üretimi bakımından güneşin, yağmurun ve toprağın etkisinde kesin bir birörneklik olması ve deneyimin yaşlı uygulamacıya bu etkiyi yönetmeyi ve yönlendirmeyi sağlayan kuralları öğretmesidir.

Bununla birlikte, insan eylemlerindeki bu birörnekliğin, kişiliklerin, önyargıların ve görüşlerin başkalarına yer vermeden, aynı koşullarda bütün insanların kesinlikle her zaman aynı biçimde eylemesine kadar varmasını beklememeliyiz. Her ayrıntının böyle birörnek olması doğanın hiçbir parçasında görülmez. Tersine, farklı insanlardaki davranış çeşitliliğini gözlemlemek, belli bir kertede birörneklik ve düzenlilik olduğunu kabul eden daha geniş bir ilke çeşitliliği oluşturmamıza olanak tanır.

İnsanların davranışları farklı çağlar ve ülkelerde farklı mı? Biz bundan insan usunu çocukluğundan başlayarak kalıba döken ve onda değişmez ve yerleşik bir kişilik oluşturan alışkanlık ve eğitimin büyük gücünü öğreniriz. Bir cinsiyetin davranışı ve tutumu ötekinden çok mu farklı? Buradan doğanın cinsiyetlere verdiği, süreklilik ve düzenlilik aracılığıyla koruduğu farklı kişilikleri biliriz. Aynı kişinin eylemleri, çocukluktan yaşlılığa yaşamının farklı dönemlerinde çok mu değişiyor? Bu, duygularımızın, eğilimlerimizin ve insanlara farklı yaşlarında egemen olan farklı ilkelerin aşamalı değişimiyle ilgili birçok genel gözleme fırsat verir. Her bireyin kişiliğinden kaynaklanan etkilerde bile birörneklik var, öyle olmasa kişilerle ilgili bildiklerimiz ve onların davranışları konusundaki gözlemimiz, bize hiçbir zaman onların eğilimlerini öğretemezdi ya da davranışımızı onlara göre yönlendirmeye hizmet edemezdi.

Bilinen hiçbir güdüyle düzenli bir bağlantısı yokmuş gibi görünen ve insanları yönetmek için koyulmuş bütün davranış kurallarına aykırı bazı eylemler bulmanın olanaklı olduğunu kabul ederim. Ancak böyle düzensiz ve olağan dışı eylemleri nasıl yargılayacağımızı bilmek istersek doğanın akışında ve dışarıdaki nesnelerin etki-

lerinde ortaya çıkan bu düzensiz olaylar söz konusu olduğunda genelde yaşanan duyguları göz önünde bulundurabiliriz. Bütün nedenler, aynı birörneklikle, olağan sonuçlarıyla birlikte görülmez. Yalnızca cansız maddeyi ele alan bir zanaatçı da, amacı bakımından, duyarlı ve düşünen kimselerin davranışını yöneten bir politikacı kadar düş kırıklığına uğrayabilir.

Şeyleri ilk görünüşlerine göre alan sıradan insanlar, olaylardaki belirsizliği, nedenlerdeki belirsizliğe yükler. Onlara göre bu tür belirsizlik sık sık nedenlerin hiçbir engelle karşılaşmasalar da olağan etkilerini yapamamasına yol açar. Ama filozoflar doğanın neredeyse her parçasında, küçüklüğü ya da uzaklıklarından ötürü gizlenen geniş bir kaynaklar ve ögeler çeşitliliği olduğunu gözlemlerler. Böylece onlar en azından olayların aykırılığının, nedenin olumsuzluğundan değil, karşıt nedenlerin gizli etkilerinden ileri gelebileceğini görürler. Filozoflar daha fazla gözlemle, sonuçların aykırılığının her zaman nedenlerin aykırılığını açığa vurduğunu ve onların karşıtlığından ileri geldiğini kesin bir incelemeye dayanarak fark ettiklerinde bu olasılık, kesinliğe dönüştürülür. Bir köylü bir duvar saatinin ya da kol saatinin durmasına, onun zaten çoğunlukla doğru gitmediğini söylemekten daha iyi bir gerekçe veremez. Ama bir saatçi yaydaki ya da sarkaçtaki gücün her zaman dışlılar üzerinde etkili olduğunu; ancak belki de tüm devinimi durduran bir toz taneciği yüzünden bu gücün olağan sonucunu yaratmayı başaramadığını kolayca anlar. Filozoflar çok sayıda koşt örnekğin gözleminden, bütün nedenler ve sonuçlar arasındaki bağlantının eşit ölçüde zorunlu olduğu ve bazı örneklerdeki görünüşteki belirsizliğin, karşıt nedenlerin gizli karşıtlığından ileri geldiği konusunda bir ilke oluştururlar.

Böylece, örneğin insan gövdesinde sağlık ya da hastalığın olağan belirtileri beklentimize uymadığında; ilaçlar her zamanki güçleriyle etki etmediğinde; belirli bir nedeni düzensiz olaylar izlediğinde bir filozof ya da hekim şaşırmasın ya da genellikle dirimsel düzenin yönetimini sağlayan bu ilkelerin zorunluluk ve birörnekliliğini yadsımaya kalkışmasın. Onlar insan gövdesinin güçlü, karmaşık bir makine olduğunu bilirler: Onda kavrayışımızın büsbütün ötesinde olan birçok gizli gücün pusuya yattığını bilirler: Onun etkilerinin bize zorunlu olarak sık sık çok belirsiz görüldüğünü bilirler. Dolayısıyla dışarıda kendini gösteren düzensiz olayların doğa yasalarının gövdeyi etkileme ve yönetmede en büyük düzenlilikle gözetilmediğinin kanıtı olamayacağını da bilirler.

Bir filozof tutarlı olacaksa, aynı akıl yürütmeyi, düşünen etkin varlıkların eylemlerine ve iradelerine uygulamalıdır. İnsanların kişilik ve durumlarının bütün özel koşullarını bilenler genellikle onların en düzensiz ve beklenmedik kararlarını açıklayabilirler. Nazik, yardımsever bir yapısı olan kişi, ters bir yanıt verir: Ancak o sırada dişi ağrıtmaktadır ya da karnı açtır. Bön bir adam arabasında alışılmamış bir canlılık sergiler: Ama talih beklenmedik bir biçimde yüzüne gülmüştür. Ya da ara sıra olduğu gibi bir eylem kişinin kendisi ya da diğerleri tarafından ayrıntılı olarak açıklanamaz; ama o zaman da, insanların kişiliklerinin genelde bir ölçüde gelgeç ya da düzensiz olduğunu biliriz. Bu, insan doğasının değişmez bir niteliğidir; gerçi bu nitelik, özellikle davranışlarında belirli kuralı olmayan, tersine durmadan kapris ve hercailiğin yolunda ilerleyen kişilere daha iyi uygulanabilir. İnsan bilgeliği ya da soruşturması ile kolayca ortaya çıkarılamasalar da esintilerin, yağmurun, bulutların ve

havanın öteki değişkenlerinin istikrarlı ilkeler aracılığıyla yönetildiği kabul edilir, görünüşteki düzensizliklerine karşın, iç ilkeler ve güdüler de birörnek biçimde etkili olabilirler.

Dolayısıyla görüşüne bakılırsa güdüler ve istemli eylemlerin birlikte görünmesi doğanın herhangi bir parçasında neden ile sonucun birlikte görünmesi kadar düzenli ve birörnektir, aynı zamanda bu düzenli birlikte görünme insanlık tarafından evrensel olarak kabul edilmiş ve ne felsefede ne de günlük yaşamda hiçbir zaman tartışma konusu olmamıştır. Şimdi, gelecekle ilgili bütün çıkarımları geçmiş deneyimden çıkardığımız ve her zaman birlikte görüldüğünü saptadığımız nesnelerin her zaman birlikte görüneceği sonucunu çıkardığımız için, insan eylemlerinde deneyimlenen bu birörnekliğin, ⁴⁷eylemlerle ilgili *çıkartım* yaptığımız kaynak olduğunu tanıtlamak gereksiz gibi görünebilir. Ancak bu kanıtlamayı daha değişik yönlerden aydınlatmak için kısaca da olsa bu ikinci izlek üzerinde de duracağız.

Bütün toplumlarda insanların karşılıklı bağımlılığı çok çok büyüktür öyle ki bir insan eylemi pek seyrek olarak kendi başına bütünüyle tamdır ya da pek seyrek olarak diğerlerinin eylemlerini hesaba katmadan gerçekleştirilir. Tek başına çalışan en yoksul zanaatkâr en azından emeğinin ürünlerinden yararlanması güvence altına alınsın diye yasaları uygulayan bir yöneticiden koruma bekler. Ayrıca ürünlerini pazara götürüp onlar için akla uygun bir fiyat önerdiğinde, müşteri bulmayı ve kazandığı parayla, yaşamını sürdürmek için gerekli malları ötekilerden sağlamayı umar. İnsanlar alışverişlerini

⁴⁷ [E'den P'ye kadarki basımlarda: "Onlarla ilgili olarak oluşturduğumuz bütün çıkarımların kaynağı."]

arttırdıkları ve diğerleriyle olan ilişkilerini daha karmaşıklaştırdıkları oranda, onların yaşam planları her zaman daha çok istemli eylem çeşidini içerir ve onlar bu istemli eylemlerin gerçek güdülerden ötürü kendileriyle işbirliği yapmasını beklerler. Bütün bu anlaşmalarında, dış nesnelerle ilgili akıl yürütmelerindeki gibi, geçmiş deneyimden yola çıkarak önlemler alırlar ve bütün öğelerdeki gibi insanların işlemlerinin de her zaman gördükleri işlemlerin aynısı olmayı sürdüreceğine kesin olarak inanırlar. Üretici, işini görmek için, kullandığı araçlar kadar yardımcılarının emeğine de güvenir ve beklentilerinde düş kırıklığına uğradığında aynı ölçüde şaşırır. Kısacası, diğerlerinin eylemleriyle ilgili bu deneysel çıkarım ve akıl yürütme, insan yaşamına öyle çok girer ki uyanıkken bir an bile onu kullanmayan insan yoktur. Öyleyse yukarıdaki tanımlama ve açıklamaya göre, bütün insanlığın zorunluluk öğretisi konusunda her zaman uzlaştığını ileri sürme gerekçemiz yok mu?

Filozofların da bu konuda halktan farklı bir görüşü olmamıştır. Yaşamlarının neredeyse her eyleminde bu görüşü kabul ettiklerini söylemeye gerek yok; bilimin bu görüşün zorunlu olmadığı az sayıda kuramsal bölümü vardır. İnsanlık konusundaki deneyimimize uygun olarak tarihçinin doğru söylediğine güvenmeseydik *tarih* ne duruma düşerdi? Yasalar ve yönetim biçimleri toplumu birörnek etkilemese *politika* nasıl bilim olurdu? Belli kişiliklerin, belli duyguları üretme bakımından kesin ya da belirleyici bir gücü olmasa ve bu duygular eylemleri sürekli etkilemeseydi *töre* neye dayanırdı? Kahramanlarının davranış ya da duygularının bu kahramanlar için ve bu koşullarda doğal ya da doğal olmadığı konusunda bir yargı veremeseydik bir şair ya da usta bir yazar konusunda nasıl olur da *eleştiri* yapardık. Dolayı-

sıyla zorunluluk öğretisini kabul etmeksizin ve güdülerden istemli eylemlere, kişiliklerden de davranışa yapılan bu çıkarım olmaksızın bilim ya da herhangi bir türde eylemle uğraşmak neredeyse olanaksız gibi görünüyor.

Gerçekten de, *doğal* ve *törel* kanıtın birbirine uygun bir biçimde bağlanarak nasıl tek bir kanıtlama zinciri oluşturduğunu düşününce, onların doğaca aynı olduğunu ve aynı ilkelerden türetildiklerini çekinmeden kabul ederiz. Ne parası ne de geliri olan bir tutuklu, kendisini kuşatan duvarlar ve parmaklıklar kadar gardiyanın dikbaşlılığını da göz önünde bulundurduğunda, kaçmasının olanaksız olduğunu fark eder ve özgürlüğe yönelik tüm girişimlerinde, gardiyanın eğilip bükülmez doğasıyla uğraşmaktansa taş ya da demir üzerinde çalışmayı seçer. Aynı tutuklu, darağacına götürüldüğünde ölümünün balta ya da çarkın etkisinden kaynaklandığı kadar, gardiyanlarının bağıllık ve tutarlılıklarından da kaynaklandığını kesin olarak öngörür. Usu, belirli bir idea zinciri boyunca gider: Askerlerin, kaçmasına izin vermeyi reddetmesi; cellâdın eylemi; başın gövdeden ayrılması; kanama, çırpınma ve ölüm. Burada, doğal nedenler ve istemli eylemlerin bağlantılı bir zinciri vardır; us, zincirin bir halkasından ötekine geçerken aralarında hiçbir ayrım duyumsamaz: Us için, gelecekteki sonuç kesindir, hem de sonucun bellek ya da duylarda bulunan nesnelere bizim fiziksel nedensellik diye adlandırmaktan hoşlandığımız şeyle birleştirilen bir dizi nedenle bağlanmış olduğu durumdaki kadar kesin. Birleştirilen nesneler ister güdüler, ister irade isterse eylemler ya da biçim ve devinim olsun deneyimlenen birliğin, us üzerindeki etkisi aynıdır. Biz şeylerin adını değiştirebiliriz; ama onların doğası ve anlama yetisi üzerindeki etkileri hiçbir zaman değişmez.

⁴⁸Dürüst ve varlıklı olduğunu bildiğim, içten arkadaşlığım olan bir adam, çevremde uşaklarım bulunan evime gelirse ayrılmadan önce gümüş hokkamı çalmak için beni bıçaklamayacağından eminimdir ve bu olaydan yeni, sağlam yapılmış, temeli sağlam atılmış bir evin yıkılmasından kuşkulandığımdan çok kuşkulanmam. – *Ancak o, birdenbire gelen, nedeni bilinmeyen bir cinnete kapılmış olabilir.* - Ansızın bir deprem de olabilir, evim sarsılıp başıma yıkılabilir. Bu yüzden varsayımlarımı değiştireceğim. Onun, elini ateşe sokup yanıp kül olasıya elini orada tutmayacağını kesinlikle bildiğimi söyleyeceğim: Ve sanırım bu sonucu kendisini pencereden dışarı atarsa, hiçbir engelle de karşılaşmazsa havada bir an bile asılı kalmayacağını söylediğimdeki gibi güvenle önceden söyleyebilirim. Hiçbir bilinmez bir çılgınlık kuşkusu insan doğasının bilinen bütün ilkelerine bunca ters düşen birinci sonuç bakımından en küçük bir olasılık yaratamaz. Öğle vakti, altın dolu kesesini Charing-Cross⁴⁹ kaldırımında bırakan bir adam bir saat içinde onu el değmemiş bir biçimde bulmayı bekleyebildiği kadar, kesenin bir tüy gibi uçup gitmesini de bekleyebilir. İnsana özgü akıl yürütmelerin yarısından çoğu buna benzer yapıda çıkarımlar içerir; onların kesinlik derecesi, bu tür belirli durumlarda insanlığın olağan davranışı konusunda yaşadığımız deneyimimle orantılı olarak daha yüksek ya da daha düşük olur.

Bütün insanlık tüm uygulama ve akıl yürütmelerinde zorunluluk öğretisini gözünü kırpmadan kabul etse bile onu kabul ettiğini söyleme konusunda isteksizlik gösterir ve bütün çağlarda, bunun tersi bir görüş ileri sürme

⁴⁸ Bu paragraf, R başımında eklenmiştir.

⁴⁹ Londra'da bir cadde (ç.n.).

eğilimi sergiler. Bunun gerekçesinin ne olabileceğini sık sık düşündüm. Sanırım sorun aşağıdaki gibi açıklanabilir: Belirli nesneler *sürekli olarak bir arada görünürler* ve *alışkanlıktan kaynaklanan bir geçiş*, usu bir nesnenin görünmesinden diğerinin olacağı inancına götürür; cismin etkilerini ve sonuçların nedenleri tarafından üretilmesini incelersek, bütün yetilerimizin bu ilişki konusundaki bilgimizi bu gözlemden öteye götürmediğini görürüz. İnsana özgü bilgisizliğe ilişkin bu sonuç, bu konudaki en sıkı irdелеmeden kaynaklanır. Gene de insanlar, doğanın güçlerinin iç yüzünü daha fazla kavrayacaklarına ve neden ile sonuç arasında zorunlu bağlantı gibi bir şey algılayacaklarına inanmaya güçlü bir eğilim gösterirler.

Onlar düşüncelerini kendi uslarının işlemlerine çevirdiklerinde ve güdü ile eylem arasında böyle bir bağlantı *duyumsamadıklarında*, maddi güçten kaynaklanan sonuçlarla, düşünce ve anlama yetisinden doğan sonuçlar arasında bir fark olduğunu varsaymaya eğilimlidirler. Ancak, her türde nedensellik konusunda yalnızca nesnelerin *sürekli birlikte görüldüğünden* ve bunun sonucunda usun birinden diğerini *çıkarıldığından* başka bir şey bilmediğimize bir kez inanınca ve bu iki koşulun istemli eylemlerde de bulunduğu evrensel olarak kabul edildiğini görünce, aynı zorunluluğun bütün nedenlerde ortak olduğunu daha kolay onaylayabiliriz. Bu akıl yürütme, iradenin belirlenimlerine zorunluluk yüklediği için, birçok filozofun dizgesine karşı olsa da, biz dikkatle düşünerek, filozofların gerçek duyguları bakımından değil yalnızca sözleri bakımından bu akıl yürütmeden ayrıldıklarını göreceğiz. Zorunluluk, burada kabul edilen anlamında, hiçbir zaman yadsınmamıştır, sanırım hiçbir filozof tarafından hiçbir zaman da

yadsınamaz. Olsa olsa usun, maddenin etkilerinde, neden ve sonuç arasındaki daha ileri bir bağlantıyı algılayabileceği ve bu bağlantının anlama yetisi olan varlıkların istemli eylemlerinde yer almadığı ileri sürülebilir. Böyle olup olmadığı yalnızca incelemeye görülebilir, bu savlarını sağlamlaştırmak bu filozoflara düşer. Bunu da söz konusu zorunluluğu tanımlayarak ya da betimleyerek ve onu bize maddi nedenlerin işlemlerinde gösterecek yapsınlar.

Nitekim görünüşe bakılırsa insanlar özgürlük ve zorunlulukla ilgili bu soruna ruhun yetilerini, anlama yetisinin etkisini ve istemenin etkilerini inceleyerek girdiklerinde, incelemeye yanlış ucundan başlıyorlar. Onlar önce daha yalın bir soruyu, açıkçası cismin ve düşüncesiz, akılsız maddenin etkilerini tartışsınlar; burada nesnelerin sürekli birlikte görünmesi ve bunun sonucunda usun birinden ötekini çıkarması dışında bir nedensellik ya da zorunluluk ideası oluşturup oluşturmadıklarını deneyerek görsünler. Maddede kavradığımız zorunluluğun tümünü gerçekte bu koşullar oluşturuyorsa ve bu koşulların usun işlemlerinde de yer aldığı evrensel olarak kabul edilirse, tartışma biter; en azından tartışmanın bundan böyle sözden öteye gitmeyeceği kabul edilmelidir. Ancak biz aceleyle dışarıdaki nesnelerin işlemleri bakımından bundan öte bir zorunluluk ve nedensellik ideamız olduğunu varsaydıkça, aynı zamanda usun istemli eylemlerinde daha fazla bir şey bulamadıkça, böylesine yanıltıcı bir varsayıma dayanarak ilerlerken sorunu kesin bir sonuca yaklaştırmaya olanağı yoktur. Gözümüzü açmamızın tek yolu, daha yükseğe tırmanmak; maddi nedenlere uygulanan bilimin sınırlı alanını incelemek ve maddi nedenler konusunda bildiğimiz her şeyin, yukarıda sözü edilen sürekli birlikte

görünme ve çıkarım olduğuna inanmaktır. Belki, insanın anlama yetisini böyle dar sınırlar içinde tutmaya ikna olmak güç olabilir: Ancak daha sonra, bu öğretiyi istemenin eylemlerine uyguladığımızda hiçbir zorlukla karşılaşmayız. İstemenin eylemlerinin düzenli olarak güdüler, kişilikler ve koşullarla birlikte görüldüğü apaçık olduğu için ve her zaman birinden ötekini çıkar-sadığımız için, yaşamımız konusundaki her düşünmede ve tutum ya da davranışımızın⁵⁰ her adımında daha

⁵⁰ Özgürlük öğretisinin egemenliği, başka bir nedenden yola çıkarak açıklanabilir; açıkçası eylemlerimizin çoğunda, özgürlük ya da belirlenmemişlik konusunda, sahip olduğumuz ya da olabileceğimiz yanlış bir duyum ya da sözde bir deneyimden... Doğrusunu söylemek gerekirse, ister maddenin ister usun eylemi olsun bir eylemin zorunluluğu, etkin varlıktaki bir nitelik değildir. Tersine, bu, eylemi göz önünde bulunduran, düşünen ya da anlama yetisi olan varlıktaki bir niteliktir ve onun düşüncelerinin, söz konusu eylemin varoluşunu önceki bazı nesnelerden çıkarsamak için belirlenmiş olmasına dayanır; çünkü özgürlük, zorunlulukla karşılaştırıldığında belirlenmişliğin olmamasından ve bir nesnenin ideasından onu izleyen herhangi bir nesnenin ideasına geçme ya da geçmeme konusunda duyumsadığımız belli bir gevşeklik ya da öyle de böylede olabilirlikten başka bir şey değildir. Şimdi, insan eylemleri üzerine *düşünürken* biz böyle bir gevşekliği ya da öyle de böyle de olabilirliği seyrek duyumsadığımızı, bu eylemleri onların güdülerinden ve eyleyenin eğilimlerinden büyük bir kesinlikle çıkarsayabildiğimizi gözlemleyebiliriz; gene de eylemlerin kendilerini gerçekleştirenken ona benzer bir şeyi sık sık duyumsadığımız olur: Bütün benzer nesneler kolayca birbirinin yerine geçebileceği için bu, insan özgürlüğünün mantıksal olarak kesin ve hatta görüsel bir kanıtı diye kullanılmıştır. Eylemlerimizin çoğu durumda istememize bağlı olduğunu duyumsarız ve isteme-

önceden kabul ettiğimiz bu zorunluluğu, zorunlu olarak sözcüklerle de kabul etmekle yükümlüyüz.

En tartışmalı bilimin en tartışmalı sorunu özgürlük ve zorunluluk sorunudur. Ancak özgürlük ve zorunluluğu uzlaştırmayı amaçlayan bu tasarıda şunu kanıtlamak için çok söze gerek yok: Bütün insanlık özgürlük öğretisi kadar zorunluluk öğretisi konusunda da uzlaşmıştır ve bu konuda da bütün tartışma yalnızca sözde bir tartışmadır. İstemli eylemlerle ilgili olarak özgürlük ne anlama gelmektedir? Biz özgürlükten istemli eylemlerin güdülerle, eğilimlerle ve koşullarla çok küçük bir bağlantısı olduğunu, dolayısıyla da birincinin kesin birörneklik düzeyiyle ikincileri izlemediğini ve güdüler vb.nin eyleme ilişkin bir sonuç çıkarmayı olanaklı kılan

nin kendisinin hiçbir şeye bağlı olmadığını duyumsadığımızı sanırsınız; çünkü bir yadsıma¹yla denemeye kışkırtıldığımızda istemenin kolayca her yola sapacağını ve onun karara bağlanmadığı yerde bile kendisinin bir imgesini (ya da okullarda adlandırıldığı gibi *Velleity*- en düşük kerte de isteği gösteren skolastik felsefe terimi-) ürettiğini duyumsarsınız. O zaman kendimizi, bu imge ya da belli belirsiz devinimin, tamamlanıp şeyin kendisi (kararlı istemeye ç.n.) olabileceğine inandırırız; çünkü bu yadsınacak olsa biz ikinci bir denemeyle, şimdi onu yapabileceğini görürüz.

Burada özgürlüğü sergileme konusundaki bu fantastik isteğin, eylemlerimizin güdüsü olduğunu düşünmeyiz. Ve öyle görünüyor ki, kendi içimizde bir özgürlük duyumsadığımızı sansak bile, bir seyirci, güdülerimiz ve kişiliğimizden eylemlerimizi genellikle çıkarsayabilir; çıkarsayamadığı yerde de bu seyirci durum ve mizacımızın her koşulunu ve görünüş ve yaradılışımızın en gizli kaynaklarını tam olarak bilse, genelde eylemlerimizi çıkarsayabileceği sonucuna varırdı. İmdi, yukarıdaki öğretiye göre, bu tam da zorunluluğun özüdür.

hiçbir destek sağlamadığını anlamayız kesinlikle. Çünkü bunlar, açıkçası birörneklik ve çıkarım, yalın ve kabul edilmiş olgulardır. Öyleyse özgürlükten yalnızca, *istemenin aldığı kararlara göre eyleme ya da eylememe gücünü anlayabiliriz*; başka deyişle, kımıltısız kalmayı seçersek, kalabiliriz, devinmeyi seçersek de devinebiliriz. Şimdi bu varsayımsal özgürlüğün, tutuklu ya da zincire vurulmuş olmayan her kişide olduğu evrensel olarak kabul edilir. Öyleyse burada tartışılacak bir konu yok.

Özgürlüğü nasıl tanımlarsak tanımlayalım iki gerekli koşulu gözetmeye dikkat etmek gerek; *birincisi*, onun yalın olguyla tutarlı olması, *ikincisi*, kendisiyle tutarlı olması. Bu koşulları gözetir ve tanımımızı anlaşılır kılar-sak, bütün insanlığın bu bakımdan aynı görüşte olduğunu bulacağımıza inanıyorum.

Hiçbir şeyin bir varoluş nedeni olmadan var olmaya-cağı ve iyice incelendiğinde rastlantının yalnızca yokluk bildiren⁵¹ bir sözcük olduğu, doğada bir yeri, bir varlığı olan gerçek bir erk anlamına gelmediği evrensel olarak kabul edilir. Ancak bazı nedenlerin zorunlu olduğu, bazılarının zorunlu olmadığı ileri sürülür. İşte tanımla-rın yararı buradadır. Biri, bir *nedeni*, onun sonucuyla *zorunlu bağlantısını* içermeden tanımın bir parçası olarak tanımlasın ve tanımla dile getirilen ideanın kay-nağını açık seçik gösterson, tüm tartışmayı seve seve bırakacağım. Ancak konuya ilişkin yukarıdaki açıklama kabul edilirse, bu zorunlu olarak kesinlikle yapılamaz. Nesneler düzenli olarak birlikte görünmese, biz neden ve sonuç kavramını hiçbir zaman düşünemezdik ve bu düzenli birlikte görünme, anlama yetisinin anlayabilece-

⁵¹ Negative.

ğimiz biricik bağlantısı olan çıkarımı üretir. Kim nede-
nin tanımını bu koşulları hesaba katmadan yapmaya
kalkırsa ya anlaşılamaz terimler kullanmak zorunda
kalacak ya da tanımlamaya çalıştığı terimle eşanlamlı
terimler kullanmak zorunda kalacaktır.⁵² Yukarıda sözü
edilen tanım kabul edilirse, özgürlük, zorlamanın değil
de zorunluluğun karşısına konursa, var olmadığı evren-
sel olarak kabul edilen rastlantıyla aynı şeydir.

II. Parça

Felsefe tartışmalarında bir varsayımı çürütmeye ça-
lışmak için varsayımın din ve töre açısından tehlikeli
sonuçları olduğunu ileri sürmekten daha yaygın ancak
bundan daha fazla kınanması gereken bir akıl yürütme
yöntemi yoktur. Bir görüş, saçmalıklara yol açtığında
kesinlikle gerçeğe aykırıdır; ama tehlikeli bir sonucu
olması yüzünden onun yanlış bir görüş olması kesin
değildir. Öyleyse doğruluğu ortaya çıkarmaya hiç yar-
dım etmediği, yalnızca rakibi nefret uyandıran bir kişi
yaptığı için böyle izleklerden bütünüyle kaçınmak gere-
kir. Ben genelde bunu yapmamaya özen gösterir ve
bundan yarar sağlamaya kalkmam. Bu türde bir incele-

⁵² Böylece, bir neden, *herhangi bir şeyi üreten olarak tanımla-
nırsa, ortaya çıkarmanın, neden olmaya eşanlamlı olduğu*
kolayca görülür. Benzer biçimde, bir neden, *herhangi bir
şeyin var olmasına aracılık eden olarak* tanımlanırsa, buna
da aynı biçimde karşı çıkılır. *Aracılık eden* sözcüğüyle anla-
tılmak istenen nedir? Neden, *bir şeyin sürekli ondan sonra
var olduğu şeydir* denmiş olsaydı bu terimleri anlardık.
Çünkü gerçekten konuya ilişkin bütün bildiğimiz budur. Bu
değişmezlik, tam da zorunluluğun özünü oluşturur ya da
onunla ilgili başka bir ideamız yoktur.

meyi içtenlikle öneriyorum ve yukarda açıklandığı biçimiyle hem zorunluluk hem de özgürlük öğretisinin, yalnızca töreyle⁵³ tutarlı olduğunu değil, töreyi desteklemek için kesinlikle zorunlu olduğunu ileri sürmeyi göze alıyorum.

Zorunluluk, onun temel bölümünü oluşturan *neden-selliğin* iki tanımına uygun olarak iki yolla tanımlanabilir. Zorunluluk, ya benzer nesnelerin sürekli birlikte görünmesine ya da anlama yetisinin bir nesneden öteki nesneyi çıkarsamasına dayanır. Dile getirilmemiş olsa da zorunluluğun bu iki anlamda da (gerçekte, temelde ikisi de aynıdır) insan istemesiyle bağlantılı olduğu kürsülerde, okullarda ve ortak yaşamda evrensel olarak kabul edilmiştir; şimdiye kadar hiç kimse, insan eylemleriyle ilgili çıkarımlar yapabildiğimizi ve bu çıkarımların benzer güdüler, eğilimler ve koşullarla benzer eylemlerin deneyimlenmiş birliğine dayandığını yadsımayaya kalkışmamıştır. Burada birinin ayrılabilceği tek nokta belki de insan eylemlerinin bu niteliğine zorunluluk adını vermeyi reddetmektir: ama anlamı anlaşıldığı sürece, bu sözcüğün zararı olmayacağını umuyorum: ya da maddenin etkilerinde bundan öte bir şey ortaya çıkarmanın olanaklı olduğu ileri sürülecektir. Ama doğal felsefe ya da metafizik için sonucu ne olursa olsun, buluşun töre ya da din açısından hiçbir sonucu olamayacağı kabul edilmelidir. Burada cismin eylemlerinde başka bir zorunluluk ya da bağlantı ideası olmadığını ileri sürerken yanlış anlaşılabiliriz: Ancak usun eylemlerine, herkesin yüklediği ve kolayca kabul etmesi gereken şey dışında hiçbir şey kesinlikle yüklemiyoruz. Yürürlükteki kabul edilmiş sistemin durumunda isteme

⁵³ [E'den Q'ya kadarki basımlarda: Töre ve dinle.]

bakımından hiçbir değişiklik yapmıyoruz, yalnızca maddi nesneler ve nedenler bakımından değişiklik yapıyoruz. Dolayısıyla, hiçbir şey bu öğretilen en azından daha masum olamaz.

Bütün yasalar ödülleri ve cezalara dayandığı için bu güdülerin us üzerinde düzenli ve bir örnek etkisi olduğu ve onların iyi eylemleri üretip kötü eylemleri engelledikleri temel bir ilke olarak kabul edilir. Bu etkiye istediğimiz adı verebiliriz; ama genellikle eylemle birlikte görüldüğü için bu etki bir neden sayılmalı ve burada temellendirmek istediğimiz zorunluluğun bir örneği diye görülmelidir.

Kin ya da öç alma isteğinin tek gerçek hedefi, düşünce ve bilinç bağışlanmış bir kişi ya da yaratıktır ve suç niteliğinde ya da bir haksızlığa yol açan eylemlerin bu tutkuyu kışkırtması, söz konusu eylemlerin belli bir kişiyle ilişkili ya da bağlantılı olmaları yüzündendir. Eylemler yapıları gereği geçicidir ve silinip giderler; onları gerçekleştiren kişinin kişilik ve yaradılışındaki bir nedenden kaynaklanmadıklarında bu eylemler iyiseler kişinin onurunu ya da kötüseler onun alçaklığını artırmazlar. Bu durumda eylemlerin kendileri kınanabilir; onlar bütün töre ve din kurallarına ters olabilirler: Ama kişinin eylemleri bakımından yükümlülüğü yoktur ve eylemler ondaki sağlam ve değişmez bir şeyden ileri gelmedikleri için ve arkalarında bu yapıda hiçbir şey bırakmadıkları için, kişinin eylemleri yüzünden cezanın ya da öcün hedefi olabilmesi olanaksızdır. Dolayısıyla zorunluluğu ve sonuç olarak nedenleri yadsıyan ilkeye göre bir adam en korkunç suçu işledikten sonra da doğduğu andaki kadar saf ve lekesizdir ya da kişiliği hiçbir şekilde eylemleriyle ilgili değildir; çünkü eylemler kişiden türetilmezler ve eylemlerin kötülüğü hiçbir

zaman kişinin t.azukluğunun bir kanıtı olarak kullanılmaz.

Sonuçları ne olursa olsun insanlar, bilgisizce ve gelişigüzel gerçekleştirdikleri eylemleri yüzünden kınanmazlar. Niçin? Çünkü bu eylemlerin güdülerini yalnızca bir anlıktır ve eylemlerde sona ererler. İnsanlar, aceleyle ve önceden düşünmeden gerçekleştirdikleri eylemler için, düşünüp taşınmadan ileri gelen türde eylemlerden daha az kınanırlar. Hangi gerekçeyle? Çünkü aceleci bir yaradılış, ustaki sürekli bir neden ya da güdü olsa da yalnızca aralıklarla etkili olur ve bütün kişiliğe yayılmaz. Ayrıca, pişmanlığa yaşamın olumlu biçimde yeniden düzenlenmesi, davranışların düzeltilmesi de eşlik ettiyse pişmanlık her suçu silip yok eder. Bu nasıl açıklanmalı? Şunu ileri sürerek: Eylemler yalnızca ustaki suçla ilgili güdülerin kanıtı oldukları için kişiyi suçla ilişkili kılarlar ve bu güdülerin değiştirilmesiyle eylemler suçla ilişkili güdülerini gösteren kanıtlar olmaktan çıkarlar, böylece suçla ilişkili olmaktan da çıkarlar. Ancak, zorunluluk öğretisine dayanmadıkça onlar hiçbir zaman doğru kanıtlar⁵⁴ değildiler ve sonuç olarak hiçbir zaman suçla ilgili değildiler.

Aynı kanıtlamalardan, yukarıda sözü edilen ve bütün insanların anlaştığı bu tanıma göre, özgürlüğün töre için çok önemli olduğunu ve onun bulunmadığı yerde hiçbir insan eyleminin törel bir nitelik taşımayacağını ve beğenme ya da beğenmemenin konusu olamayacağını tanıtlamak aynı ölçüde kolay olacaktır. Eylemler, içteki kişiliğin, duyguların ve heyecanların belirtileri oldukları ölçüde töre duygumuzun konusu oldukları için, bu

⁵⁴ Açıkçası onun usundaki bir şeyi gösteren kanıtlar değildir.

güdülerden değil de bütünyle dış zorlamadan türetildiklerinde onların övgü ya da yergi doğurabilmeleri olanaksızdır.

Özgürlük ve zorunluluk bakımından bu kurama yönelik bütün karşı çıkışları önlediğimi ya da bütün karşı çıkışları sona erdirdiğimi ileri sürmüyorum. Burada ele alınmayan izleklerden türetilen diğer karşı çıkışları öngörebiliyorum. Örneğin, istemli eylemler maddenin etkileriyle aynı zorunluluk yasalarına bağlıysa önceden düzenlenmiş ve önceden belirlenmiş sürekli bir zorunlu nedenler zinciri olduğu, bu zincirin, bütünün başlangıçtaki nedeninden başlayarak her insan yaratığının tek tek her isteğine ulaştığı söylenebilir. Buna göre evrende hiçbir yerde olumsuzluk yoktur; şöyle de böyle de olabilirlik yoktur; özgürlük yoktur. Biz etki ederken etkileniriz. Bütün istemlerimizin en yüce Tasarımcısı, bu büyük makineye ilk devinimi bağışlayan ve bütün varlıkları tek tek bu duruma yerleştiren, dünyanın Yaratıcısıdır; bundan ötürü, sonraki her olay, kaçınılmaz bir zorunlulukla sonuçlanmak zorundadır. Dolayısıyla ya böyle iyi bir nedenden ileri geldikleri için, insan eylemlerinde törel kötülük olamaz ya da onlarda bir kötülük varsa, yaratıcımız onların en son nedeni ve tasarımcısı olarak kabul edildiğine göre insan eylemleri yaradanı da zorunlu olarak aynı sonuca ortak ederler. Kullandığı fitil ister kısa ister uzun olsun mayını patlatan adam, onun bütün sonuçlarından sorumludur, bunun gibi zorunlu nedenlerin sürekli zincirinin saptandığı her yerde ilk nedeni üreten bu Varlık, ister sonlu ister sonsuz olsun, aynı biçimde bütün öteki nedenlerin tasarlayıcısıdır ve hem onların payına düşen yergiyi üstlenmeli hem de övgüyü kazanmalıdır. Bir insan eyleminin sonuçlarını incelediğimizde, töre hakkındaki açık ve değiştirilemez

ideamız, bu kuralı tartışılmaz gerekçelere dayanarak temellendirir ve bu gerekçeler, bilgi ve gücü sonsuz bir Varlığın istemlerine ve amaçlarına uygulandığında zorunlu olarak daha büyük güç kazanırlar. Bilgisizlik ya da zayıflık insan gibi pek sınırlı bir yaratık için mazeret olabilir; ama bu eksiklikler Yaratıcımızda bulunmaz. O bizim pek düşüncesizce suçla ilişkili olduğunu söylediğimiz bütün bu insan eylemlerini öngördü, buyurdu, amaçladı. Dolayısıyla biz ya onların suçla ilişkili olmadıkları ya da onlardan insanların değil Tanrının sorumlu olduğu sonucuna varmalıyız. Ama bu durumların her ikisi de saçma ve dinsizlik olduğu için buradan şu sonuç çıkar: Onların türetildikleri bu öğreti, böyle karşı çıkışların tümüne açık olduğu için doğru olamaz. Nasıl saçma bir sonuç, zorunlu olarak başlangıçtaki öğretinin saçma olduğunu tanıtlarsa, aynı biçimde, aralarındaki bağlantı, zorunlu ve kaçınılmaz ise suçla ilişkili eylemler de başlangıçtaki nedenin suçlu olmasına yol açar.

Bu karşı çıkış, ayrı ayrı inceleyeceğimiz iki bölümden oluşur; *ilk olarak* insan eylemleri, zorunlu bir zincirle Tanrıya kadar izlenebiliyorsa, onların türetildiği ve büsbütün iyi ve övgüye değer olandan başka hiçbir şeyi amaçlamayan bu Varlığın sınırsız yetkinliğinden dolayı bu eylemler hiçbir zaman suçlu olamazlar. Ya da *ikinci olarak*, bu eylemler suçluysa, Tanrıya yüklediğimiz yetkinlik niteliğini geri almalı ve onu bütün yaratıklarındaki suçluluğun ve töre dışılığın temel tasarlayıcısı ya da yaratıcısı saymalıyız.

İlk karşı çıkışın yanıtı, apaçık ve inandırıcı gibi görünüyor. Doğanın bütün görüngülerinin sağın bir incelemesinin ardından aşağıdaki sonuçlara varan çok sayıda filozof vardır: Tek bir sistem olarak göz önünde bulundurulan BÜTÜN, varoluşunun her döneminde, yetkin

bir iyilikle yönetilir ve sonunda, yaratılmış bütün varlıklar için olanaklı en üst düzeyde mutluluk ortaya çıkacak ve buna hiçbir kesin ya da mutlak kötülük ya da acı karışmayacaktır. Onlar her fiziksel kötülüğün bu iyi sistemin temel bir parçasını oluşturduğunu ve bilge bir etken olarak göz önünde bulundurulmuş Tanrının kendisi tarafından bile, daha büyük bir kötülüğün girmesine izin vermeksizin ya da ondan ileri gelecek daha büyük bir iyiliği çıkarmaksızın bu kötülüğün giderilmesinin olanaklı olamayacağını söylerler. Bazı filozoflar ve ötekilerle birlikte eski Stoacılar, bu kuramdan, bütün acılar için bir avuntu türettiler. Bu arada öğrencilerine başlarına gelen kötülüklerin gerçekte evren için iyi olduğunu ve doğanın bütün sistemini içerebilen, genişletilmiş bir görüş bakımından her olayın neşe ve sevinç konusu olduğunu öğrettiler. Bu izlek doğru ve yüce olsa da çok geçmeden onun uygulamada zayıf ve yararsız olduğu görüldü. Gut hastalığının acı veren ağrılarıyla kıvranan bir adama, gövdesindeki kötü salgıları üreten ve uygun kanallar aracılığıyla bu salgıları, böyle keskin işkencelere neden oldukları kış ve sinirlere götüren genel yasaların doğruluğundan söz ederseniz onu yatıştırmaktan çok, kesinlikle daha fazla kışkırtırsınız. Bu geniş görüşler, rahat ve güvenlik içinde olan, kuramsal düşünen bir adamın imgelemine bir an için hoşnut edebilir; ancak bu görüşler acı ya da tutku duygularıyla rahatsız edilmemiş olsa bile bu adamın usunda kalıcı olmayı sürdüremezler; hele bir de böyle güçlü rakiplerin saldırısına uğrarlarsa yerlerini çok daha az koruyabilirler. Heyecanlar, nesnelerini daha dar ve daha doğal ele alırlar; insan uslarının zayıflığına daha uygun bir tutumlulukla, yalnızca çevremizdeki varlıkları göz önüne alırlar ve kişisel sisteme iyi ya da kötü olarak görünen türde olaylarla

eyleme geçirilirler.

Durum *fiziksel* kötülük bakımından nasılsa *törel* kötülük bakımından da öyledir. Biri bakımından pek az etkili olduğu bulunan bu uzak düşüncelerin, diğeri bakımından daha güçlü bir etkisi olacağı usa uygun biçimde varsayılmaz. Doğa insan usunu, belli kişilikler, eğilimler ve eylemler ortaya çıkınca hemen övgü ya da yergi duygusu duyumsayacak biçimde oluşturmuştur; usun yaradılışı ya da yapısı bakımından daha temel bir duygu yoktur. Onayımızı alan kişilikler, özellikle insan toplumunun huzuru ve güvenine katkıda bulunan türdekilerdir; yergiye neden olan kişilikler de, daha çok kamunun zararına ve huzursuzluğuna yol açan türdekilerdir. Bundan ötürü, törel duyguların dolaylı ya da dolaysız olarak, bu karşıt çıkarlar üzerine düşünmeden doğduklarını varsaymak akla uygundur. Felsefi düşünceler farklı bir görüş ya da tahmini temellendirebilirler; açıkçası her şeyin BÜTÜN bakımından doğru olduğunu, toplumu rahatsız eden niteliklerin çoğunlukla yararlı olduğunu ve doğanın birincil amacına toplumun mutluluğu ve refahını doğrudan doğruya artıranlar kadar uygun olduğunu söyleyebilirler. Ama bundan ne çıkar? Böyle uzak ve belirsiz kuramsal düşüncelerin, nesnelerin doğal ve doğrudan görünümünden doğan duygular karşısında bir ağırlığı olabilir mi? Birsürü para çaldıran adam, bu yüce düşüncelerin, kaybindan duyduğu üzüntüyü şöyle ya da böyle azalttığını görür mü? O zaman adamın suça karşı törel kızgınlığını bu düşüncelere aykırı saymak niçin gereksin? Ya da kişisel güzellik ve çirkinlik arasındaki gerçek bir ayrımda olduğu gibi, erdem ve erdemsizlik arasındaki gerçek bir ayrımın, felsefenin bütün kuramsal sistemleri ile uzlaştırılabileceği neden kabul edilmesin? Bu ayrımların ikisi de,

insan usunun doğal duygularında temellenir ve bu duygular felsefi bir kuram ya da kuramsal düşünceyle denetlenemez ya da değiştirilemez.

İkinci karşı çıkış, böyle kolay ve doyurucu bir yanıt olarak vermez; ya da Tanrının günah ve törel kötülüğün yaratıcısı olmaksızın nasıl olup da bütün insan eylemlerinin aracı nedeni olabildiğini seçik bir biçimde açıklamak olanaklı değildir. Bunlar, doğal ve yardımcısız bir akıl yürütme yetisinin ele almasına hiç uygun olmayan gizlerdir ve akıl yürütme yetisi hangi sistemi kullanırsa kullansın, kendini içinden çıkılamaz güçlükler ve hatta bu tür konularda attığı her adımda zorunlu olarak çelişkiler içinde bulacaktır. İnsan eylemlerinin öyle de böyle de olabilirliğini ve olumsuzluğunu, ön-bilgiyle⁵⁵ uzlaştırmamanın ya da mutlak buyrukları savunup gene de Tanrıyı günahın yaratıcısı olmaktan kurtarmanın şimdiye kadar felsefenin gücünü bütünüyle aştığı görülmüştür. Felsefe, bu yüce gizlere burnunu sokmakla gücünü aşan bir işe kalkıştığının farkına varırsa, bulanıklık ve çapraşıklıklarla dolu bir sahneyi terk ederek gerçek bir alçak gönüllükle doğru ve uygun yetki alanına, günlük yaşamın incelenmesine geri dönerse, ne mutlu ona. Felsefe soruşturmalarını yürütürken günlük yaşamda, kuşku, belirsizlik ve aykırılığın uçsuz bucaksız okyanusuna açılmadan da yeterince güçlük bulacaktır.

⁵⁵ Prescience. Bu kavram, her şeyi bilen Tanrının evreni yaratmadan önce onda olacakları önceden bildiği varsayımına dayanır (ç.n.).

IX. Bölüm

Hayvanların Akıl Yürütme Yetisi Üzerine

Olgularla ilgili bütün akıl yürütmelerimiz, bizi bir nedenden, ona benzer nedenlerden kaynaklandığını gözlemlediğimiz aynı olayları beklemeye götüren bir tür benzerlik kurmaya dayanır. Nedenler bütünüyle benzer olduğunda kurulan benzerlik de yetkindir ve benzerlikten yapılan çıkarım kesin ve inandırıcı görülür: İnsan bir demir parçası gördüğünde, onun parçalarının gözlem alanına giren bütün diğer örneklerdeki gibi bir ağırlığı ve birbirine sımsıkı yapışan parçalarının ayrılamaz birliği olacağı konusunda hiç kuşku duymaz. Ama nesnelerin böyle kesin bir benzerliğinin olmadığı yerde, kurulan benzerlik daha az yetkin ve çıkarım daha az inandırıcıdır; gene de çıkarımın benzerlik ve andırış derecesi oranında gücü vardır. Bir hayvan üzerinde yapılan anatomik gözlemler, böyle bir akıl yürütmeyle, bütün hayvanlara genişletilir ve örneğin kurbağa ya da balık gibi bir yaratıkta kan dolaşımı olduğu açıkça tanıtlandığında, bu, aynı ilkenin hepsinde yer aldığı konusunda güçlü bir varsayım oluşturur. Benzerlik kurucu bu gözlemler, şıradı ele aldığımız bu bilim için daha ileriye götürülebilir ve anlama yetisinin işlemlerini ya da insandaki tutkuların kaynağını ve bağlantısını açıklamamızı sağlayan bir kuram, onun bütün öteki hayvanlarda aynı görüngüleri açıklamak için zorunlu olduğunu görürsek, daha büyük bir saygınlık kazanacaktır. Bunu yukarıdaki tartışmada bütün deneysel akıl yürütmeleri açıklamaya çalıştığımız varsayım bakımından sınayaca-

gız, umarım bu yeni bakış açısı⁵⁶ önceki bütün gözlemlerimizi doğrulamaya hizmet eder.

İlk olarak, hayvanların da insanlar gibi deneyimden birçok şey öğrendiği ve aynı nedenleri her zaman aynı olayların izleyeceğini çıkarsadıkları apaçık gibi görünüyor. Bu ilke aracılığıyla onlar, dışarıdaki nesnelerin daha belirgin özelliklerini tanırlar ve doğumlarından başlayarak yavaş yavaş ateşin, suyun, toprağın, taşların, yüksekliklerin, derinliklerin vb. şeylerin doğası ve onların etkilerinden kaynaklanan sonuçlar konusunda bilgi toplarlar. Burada gençlerin bilgisizliği ve deneyimsizliği, uzun gözlemler aracılığıyla onlara zarar verecek şeyden kaçınmayı ve rahatlık ve zevk verecek şeyi kovalamayı öğrenmiş olan yaşlıların kurnazlık ve bilgeliğinden açıkça ayırt edilebilir. Açık alana alışık bir at, atlayabileceği uygun yükseklikle tanışmıştır, gücünü ve yeteneğini aşan bir işe hiçbir zaman girmez. Yaşlı bir tazi, avın daha yorucu bölümü için daha genç olana güvenecek ve bir tavşanla karşılaşacak biçimde avın geri döneceği yola yerleşecektir; onun bu durumda oluşturduğu tahminler, gözlem ve deneyiminden başka bir şeye dayanmaz.

Disiplin ve eğitimin hayvanlar üzerindeki sonuçlarında bu daha açık görülür; ödül ve cezaların doğru bir uygulanışıyla, onlara doğal içgüdülerine ve özelliklerine en aykırı eylem akışı öğretilir. Bir köpeği korkuttuğunuzda ya da kırbacı ona vurmak için kaldırdığınızda onun acıdan korkmasını sağlayan deneyim değil midir? Belli bir biçimde, belli bir ton ve vurguyla söylediğimizde, onun adına karşılık vermesini sağlayan, arkadaşlarından birinden değil ondan söz ettiğimizi ve onu ça-

⁵⁶ Deneyden ne öğrendiklerini görmek için hayvanlara bakmak (ç.n.).

ğirmayı amaçladığınızı çıkarsamasını sağlayan deneyim değil midir?

Bütün bu durumlarda, hayvanın, duyularına dolaysızca çarpan şeyin ötesinde bir olguyu çıkarsadığını ve bu arada yaratığın şimdi burada bulunan bir nesneden, her zaman gözlemlerinde benzer nesnelerden kaynaklandığını gördüğü sonuçların aynısının çıkmasını beklediğini, bu çıkarımın bütünüyle geçmiş deneyime dayandığını gözlemleyebiliriz.

İkincisi, hayvanın bu çıkarımını, benzer olayları benzer nesnelerin izlemesi gerektiği ve doğanın akışının etkilerinin her zaman düzenli olacağı sonucuna varmasını sağlayan bir kanıtlamaya ya da akıl yürütme sürecine dayandırılabilmesi olanaksızdır. Gerçekte bu yapıda kanıtlamalar olsa bile, bunlar böyle eksik anlama yetilerinin gözlemi için kesinlikle çok anlaşılmazdır; çünkü böyle kanıtlamalar ortaya koymak ve gözlemek için, felsefe dehasının en üst düzeyde özen ve dikkatini kullanmak gerekebilir. Dolayısıyla bu çıkarımlarda hayvanlara kılavuzluk eden akıl yürütme değildir. Çocuklarda da değildir: Sıradan eylemler ve sonuçları söz konusu olduğunda insanların çoğunluğunda da değildir: Yaşamın bütün etkin bölümleri bakımından, çoğunlukla halkla aynı olan ve aynı ilkelerle yönetilen filozofların kendilerinde bile kılavuz, akıl yürütme değildir. Doğa daha hazır ve daha genel kullanım ve uygulamalar için zorunlu olarak başka bazı ilkeler sağlamıştır; yaşamda nedenlerden sonuçları çıkarma gibi böylesine büyük sonucu olan bir işlem akıl yürütme ve kanıtlamanın belirsiz bir sürecine emanet edilemez. Görünüşe göre bu dediklerimiz, insanlar bakımından kuşkulu olsa bile kaba yaratıklar bakımından sorun çıkarmaz; sonucu birinde sıkıca temellendirince, benzerlik kurmanın

bütün oturmuş kurallarından yola çıkarak, onun genel duruma aykırı hiçbir durum ve koşul olmaksızın evrensel olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda güçlü bir varsayım elde ederiz. Hayvanları duyularına çarpan her nesneden, bu nesnenin alışılmış eşlikçisini çıkarmaya ve imgelemelerini, birinin görünüşünden, bizim *inanç* diye adlandırdığımız özel bir biçimde, ötekini düşünmeye götüren, yalnızca alışkanlıktır. Dikkat ve gözlemimiz kapsamında olan duyarlı varlıkların bütün daha yüksek sınıfları kadar düşük sınıfları bakımından da bu işlemin başka bir açıklaması verilemez.⁵⁷

⁵⁷ Olgularla ve nedenlerle ilgili bütün akıl yürütmelerin yalnızca alışkanlıktan türetildiğine bakınca, akıl yürütmede insanların hayvanları ve bir insanın diğerini nasıl olup da bu kadar aştığı sorulabilir. Aynı alışkanlığın etkisi hepsinde aynı değil mi?

Burada, insanların anlama yetileri arasındaki büyük farkı kısaca açıklamaya çalışacağız: Ondan sonra insanlar ve hayvanlar arasındaki farkın gerekçesi kolayca kavranılabilir.

1. Bir süre yaşayıp doğanın birörnekliğine alıştığımızda, bilineni her zaman bilinmeyene aktarmayı ve bilinmeyenin bilinene benzeyeceğini düşünmeyi sağlayan genel bir alışkanlık kazanırız. Genel alışlagelmiş ilke aracılığıyla bir tek deneyi bile akıl yürütmenin temeli olarak görürüz ve deneyin doğru bir biçimde gerçekleştirilebildiği ve bütün yabancı koşullardan bağımsız olduğu yerde, belli bir kesinlik derecesiyle benzer bir olay bekleriz. Dolayısıyla şeylerin sonuçlarını gözlemlemek çok önemli bir konu olarak göz önünde bulundurulur ve bir insan dikkat, bellek ve gözlemlerde bir haskasını çok fazla aşabildiği için bu onların akıl yürütmelerinde çok büyük fark yaratır.

2. Bir sonuç üretme bakımından nedenler karmaşık olduğunda, bir us ötekinden çok daha büyük olabilir ve nesnelerin tüm sistemini daha iyi kavrayabilir ve sonuçlarını daha

Ancak, hayvanlar bilgilerinin birçok bölümünü gözlemden öğrenseler de, onların bilgisinde, doğanın başlangıçtaki yardımından türettikleri ve sıradan durumlarda sahip oldukları yeteneğin payını aşan birçok parça da vardır ve hayvanlar bu bakımdan en uzun uygulama ve deneyim aracılığıyla ya biraz gelişirler ya da hiç gelişmezler. Biz bunlara içgüdüler deriz ve bu içgüdülere olağan dışı ve insan anlama yetisinin bütün araştırmaları aracılığıyla açıklanamaz bir şey olarak saygı duymaya

doğru olarak çıkarsayabilir.

3. Bir kimse, bir sonuçlar zincirini başka birinden daha uzağa götürebilir.

4. İdeaların karışıklığına gömülmeksizin ve yanlışlıkla birini öteki sanmaksızın uzun süre düşünebilen insan az çıkar ve bu zayıflığın çeşitli dereceleri vardır.

5. Sonucun bağlı olduğu koşul, sık sık yabancı, dış ya da geçici başka koşulların içindedir. Onu ayırmak, çoğu kez büyük bir dikkat, doğruluk ve ustalık gerektirir.

6. Tek tek gözlemlerden genel ilkeler oluşturmak çok ince bir işlemdir ve bütün yönleri görmeyen usun aceleciliği ve darlığı yüzünden, bu özel konuda yanlışlar yapmaktan daha olağan bir şey yoktur.

7. Kurulan benzerliklerden sonuç çıkardığımızda, daha deneyimli ya da benzerlik kurmada daha hızlı bir insan, daha iyi bir akıl yürütücü olacaktır.

8. Önyargı, eğitim, tutku, topluluk ve benzer şeylerden kaynaklanan yan tutmalar ya da eğilimler bir usa ötekinden daha fazla yapıştır.

9. İnsanın tanıklığı konusunda, güven kazandıktan sonra, kitaplar ve konuşmalar bir insanın deneyim alanı ve düşüncesini diğerlerinininkinden çok daha fazla genişletir.

İnsanların anlama yetilerini farklı kılan başka birçok koşul ortaya koymak kolay. †

† [Bu not F basımında eklenmiştir.]

pek yatkındır. Ama şunu göz önünde bulundurduğumuzda hayretimiz sona erebilir ya da azalabilir: Hayvanlarla ortaklaşa sahip olduğumuz ve yaşamın tüm yönetiminin bağı olduğu deneysel akıl yürütmenin kendisi, bizde biz bilmeksizin eyleyen bir tür içgüdü ya da mekanik güçten başka bir şey değildir. O, belli başlı işlemlerinde düşünsel yetilerimizin gerçek nesneleri olan ideaların bağlantı ya da karşılaştırmaları ile yönlendirilmez. Bir kuşa kuluçkaya yatma, yuvasını düzenleme, yavrularına bakma sanatını bunca kesinlikle öğreten içgüdü kadar bu içgüdü de, farklı olsa bile, insana ateşten uzak durmayı öğretir.

X. Bölüm

Mucizeler Üzerine

I. Parça

Dr. Tillotson'un yazılarında, *gerçek bulunmaya*⁵⁸ karşı bir kanıtlama var. Bu kanıtlama, ciddi bir çürütmeye pek az değen bir öğretiye karşı yapılması istenecek ölçüde kısa, şık ve güçlü. Bu bilgili rahip, kutsal kitap ya da geleneğin yetkesinin yalnızca Kurtarıcımızın kutsal görevini tanıtlamasını sağlayan mucizelerini gözleriyle gören havarilerin tanıklığına dayandığını herkesin kabul ettiğini söyler. Öyleyse *Hristiyan* dininin doğruluğu konusundaki kanıt, duyularımızın doğruluğuyla ilgili kanıttan daha azdır; çünkü söz konusu kanıt, dinimizin ilk yazarlarında bile daha büyük değildi; besbelli onlardan çömezlerine geçerken zorunlu olarak azalmıştır; kimse onların tanıklığına kendi duyularının doğrudan nesnesine duyduğu kadar güven duyamaz. Daha güçsüz bir kanıt hiçbir zaman daha güçlüsünü yıkamaz; dolayısıyla da gerçekten bulunma öğretisi kutsal kitapta bu kadar açık seçik açınanmış olsa bile, onu onaylamak doğru akıl yürütme kurallarına düpedüz aykırı olur. Bu öğretiyi duyuyula çelişir, beri yandan bu öğretinin üzerine kurulduğu kabul edilen kutsal kitap ve gelenek, yalnızca dışsal kanıtlar oldukları ve Kutsal Ruhun doğrudan etkisiyle herkesin bilincine getirilmedikleri göz önünde bulundurulduğunda, duyu türünden bir kanıt sunmaz-

⁵⁸ *Real presence*. İsa'nın Son Akşam Yemeğinde ete kemiğe bürünmüş olarak bulunması (ç.n.).

lar.

Hiçbir şey kanıt olarak bu türde kesin bir kanıt kadar elverişli değildir, bu kanıt en azından en kendini beğenmiş yobazlığı ve boş inancı susturur ve bizi onların saygısız ayartılarından kurtarır. Yanılıyor olabilirim; ama böyle bir kanıt bulduğumu sanıyorum; bu kanıt, doğruysa, bilge ve eğitimli kişiler için boş inanç kuruntusunun bütün türlerine sağlam bir denetim sağlayacak ve sonuçta dünya var oldukça yararlı olacak; bu kadar uzun süre işe yarayacak; çünkü sanıyorum, mucizeler ile doğaüstü olayların, kutsal ya da din dışı açıklamaları bütün tarih kitaplarında bulunacak.⁵⁹

Olgularla ilgili akıl yürütmelerimizde tek kılavuzumuz deneyim olsa da, bu kılavuzun büsbütün yanılmaz olmadığı, tersine bazı durumlarda deneyimin bizi yanılgılara sürüklemeye yatkın olduğu kabul edilmeli. Bizim iklimimizde yaşayan biri, Haziran ayının bir haftasında Aralık ayının bir haftasından daha iyi bir hava beklerse doğru ve deneyime uygun düşünmüş olur; elbette sonuçta yanıldığını görebilir. Bununla birlikte böyle bir durumda onun deneyimden yakınmak için nedeni olmayacağını görebiliriz; çünkü deneyim genellikle özenli bir gözlemden öğrenebileceğimiz aykırı olaylar aracılığıyla belirsizliği bize daha önceden bildirir. Bütün sonuçlar, onların varsayılan nedenlerini aynı kesinlikle izlemez. Bazı olaylar, bütün ülkelerde ve bütün çağlarda, sürekli birlikte görünür: Diğerlerinin daha değişken oldukları ve ara sıra beklentilerimizi boşa çıkarttıkları görülür. Böylece olguyla ilgili akıl yürütmelerimizde, en yüksek kesinlikten, törel kanıtın en düşük türlerine kadar güvenilirliğin düşünülebilir her türlü kertesini

⁵⁹ [E ve F basımlarında: Bütün din dışı tarih kitaplarında.]

vardır.

Bu yüzden, bilge bir insanın inancı kanıtla orantılıdır. Şaşmaz bir deneyime dayandırılan sonuçlarda, o, olayı, güvenilirliğin en son kertesiyile bekler ve geçmişteki deneyimini, bu olayın gelecekteki varoluşunun tam bir *kanıtlaması* diye görür. Diğer durumlarda, daha tedbirli ilerler: Karşıt deneyleri tartar: deneyin hangi yanının daha çok sayıda deneyle desteklediğini göz önünde bulundurur: Kuşku ve kararsızlıkla bu yana eğilim gösterir ve sonunda karar verdiğinde, kanıt, uygun bir biçimde *olasılık* diye adlandırdığımız şeyin ötesine geçmez. Öyleyse her türlü olasılık, karşıt deneyim ve gözlemler bulunduğunu kabul eder; olasılık söz konusu olduğunda bir yanın diğerine üstün geldiği ve üstünlükle orantılı bir kanıt derecesi ürettiği görülür. Bir yanda yüz örnek ya da deney, diğer yanda elli örnek, bir olay konusunda kuşkulu bir beklenti doğurur; oysa yalnızca bir tek çelişik durumu olan yüz tane birörnek deney, akla uygun bir biçimde epeyce yüksek bir güvenilirlik derecesine yol açar. Deneylerin karşıt olduğu bütün durumlarda, karşıt deneyleri karşılaştırmalı ve üstün kanıtın tam gücünü bilmek için büyük sayıdan küçük sayıyı çıkarmalıyız.

Bu ilkeleri belirli bir duruma uygularsak şunu gözlemleyebiliriz: İnsan yaşamında insanın tanıklığından, gözüyle görenlerin ve seyircilerin bilgilerinden türetilenden daha genel, daha yararlı, hatta daha zorunlu bir akıl yürütme yoktur. Belki bu akıl yürütme türünün, neden sonuç ilişkisi üzerine temellendirildiği yadsınabilir. Bir sözcük üzerine tartışmayacağım. Şunu gözlemlemek yeterli olacaktır: Bu türde bir kanıtlamada, güvenimiz, insanın tanıklığının doğruluğu ve olguların, bu tanığın verdiği bilgilere alışılmış uygunluğuna ilişkin

gözlemimizden başka bir ilkedен türetilmez. Nesnelerin birbirleriyle ortaya çıkarılabilir hiçbir bağlantısı yoktur ve bir nesneden öteki nesneyi çıkarabildiğimiz bütün çıkarımlar, nesnelerin sürekli ve düzenli birlikte görünmesi konusundaki deneyimimize dayanır. Bu genel bir ilkedir. İnsanın tanıklığını bu ilkeye uymayan bir durum saymak gerekmediği açık. Görünüşe bakılırsa insanın tanıklığının bir olayla bağlantısı, kendinde bu olayın başka bir olayla bağlantısı kadar az zorunlu.⁶⁰ Bellek, anıları belli bir ölçüde korumasaydı, insanlar genelde gerçeğe ve doğruluk ilkesine eğilim gösterip, yalanları ortaya çıktığında utanç duymasalardı, açıkçası bunlar, *deney* aracılığıyla insan doğasında bulunan nitelikler olarak ortaya çıkarılmasalardı, insanın tanıklığına hiçbir zaman azıcık olsun güven duyamazdık derim. Çılgına dönmüş ya da yalan söylemesiyle ve alçaklığıyla tanınan bir insan, bizim için hiçbir zaman inanılır değildir.

Gözüyle görenlerden ve insanın tanıklığından türetilen bir kanıt, geçmiş deneyime dayandırıldığı için deneyime göre değişir ve özel türde bir bilgilendirme ile herhangi türde bir nesnenin birlikte görünmesinin sürekli ya da değişken olmasına göre ya *kanıtlama* ya da *olasılık* sayılır. Bu türde bütün yargılarda göz önünde bulundurulacak birçok koşul vardır ve onlar konusunda ortaya çıkabilecek bütün tartışmaları karara bağlamamızı sağlayan en son ölçüt, her zaman deneyim ve gözlemден türetilir. Bir kanıtlamada başka türde her kanıta karşıtlık ve karşılıklı yıkıma eşlik etmesi gibi bu dene-

⁶⁰ [E'den K'ye kadarki basımlar bunun yerine şu tümceyi koyar: İnsanların imgelemi doğal olarak belleklerine uymaz mı?]

yim yanlardan birinde tümüyle bir örnek olmadığında buna yargılarımızda kaçınılmaz bir karşıtlık eşlik eder. Biz başkalarının söyledikleri konusunda sık sık duraksarız. Kuşku ya da belirsizliğe neden olan karşıt koşulları tartar, bir yanda üstünlük bulduğumuzda o yana eğilim gösteririz; karşı yanın ağırlığı arttığı oranda öteki yana duyulan güven azalır.

Bu durumda kanıtlar arasındaki çelişki, birkaç değişik nedenden türetilebilir, örneğin birbiriyle çelişen tanıklıkların karşıtlığından, gözüyle görenlerin kişiliklerinden ya da sayısından, tanıklık etme biçimlerinden ya da bütün bu koşulların birleşmesinden. Görgü tanıkları birbirleriyle çeliştiğinde, sayıları az olduğunda, kişilikleri kuşkulu olduğunda, ileri sürdükleri şeyde çıkarları olduğunda, duraksayarak ya da tersine sert sözlerle tanıklık ettiklerinde bir olgudan kuşku duyarız. İnsan tanıklığından türetilen bir kanıtlamanın gücünü azaltabilen ya da yok edebilen aynı türde başka birçok özellik vardır.

Örneğin, diyelim ki tanıklığın temellendirmeye çalıştığı olgu olağanüstü ya da mucize niteliğinde, bu durumda tanıklıktan kaynaklanan kanıt, olgunun az ya da çok olağan dışı olması oranında az ya da çok zayıflar. Görgü tanıklarına ya da tarihçilere güvenmemizin nedeni tanıklıkla gerçeklik arasında *a priori* olarak algıladığımız bir *bağlantıdan* türetilmez; tersine bu güven tanıklıkla gerçeklik arasında bir uygunluk bulmaya alışmış olmamızdan kaynaklanır. Ama tanıklık edilen olgu, az görülen türde olduğunda, burada iki karşıt deneyimin çekişmesi vardır; bu çekişmede biri gücü yettiği ölçüde ötekini yıkar; üstün olan, usu yalnızca arta kalan gücü aracılığıyla etkileyebilir. Görgü tanığının tanıklığına belli bir güvenilirlik derecesi veren deneyim

ilkesi, bu durumda da bize tanıkların temellendirmeye çalıştığı olgu bakımından başka bir güvenilirlik derecesi verir; bu çelişkiden de zorunlu olarak ikisinin birbirine karşı ağırlık oluşturmaları, bizdeki inanç ile tanıkların inanılabilirliğinin birbirini yıkması doğar.

⁶¹Böyle bir öyküye, Cato tarafından anlatılsaydı bile inanmazdım sözü, bu yurtsever felsefeci yaşarken de Roma'da herkesin bildiği bir deyişti.⁶² Bir olgunun inanılmazlığının, böyle büyük bir yetkeyi geçersiz kılabilceği kabul edilirdi.

⁶³Donmanın sonuçlarıyla ilgili olarak ilk anlatılanlara inanmayı reddeden Hintli prens, doğru bir biçimde akıl yürütmüştü; sürekli ve birörnek deneyimini edindiği olaylara çok az benzeyen, tanıdık olmadığı bir doğa durumundan doğan olayları kabul etmesi için doğal olarak çok güçlü bir tanıklık gerekiyordu. Bu olaylar, onun deneyimine karşıt olmasa da uygun değildi.⁶⁴

⁶¹ [Bu paragraf K basımında eklendi.]

⁶² Ploutharkhos, *Vita Catonis Min.* 19.

⁶³ [Bu paragraf F basımında eklendi.]

⁶⁴ Hiçbir Hintlinin soğuk iklimlerde suyun donduğunu deneyimlemiş olamayacağı açıktır. Bu, doğayı onun için büsbütün bilinmeyen bir duruma sokar ve ondan kaynaklanacak şeyi *a priori* olarak söylemesi bir Hintli için olanaksızdır. Bu, sonucu her zaman belirsiz olan yeni bir deney yapmaktır. Biri, bazen benzerlik kurarak, onu izleyecek şeyi kestirebilir; ama bu yine de ancak bir tahmindir. Ve buradaki donma durumunda, olayın benzerlik kurma kurallarına ters gideceği ve ussal bir Hintlinin beklemeyeceği türde olduğu kabul edilmeli. Soğukun su üzerindeki etkileri, soğukun dercelerine göre aşamalı değildir; tersine su donma noktasına geldiğinde bir anda akışkanlığın en üst düzeyinden kaskatılığa geçer. Dolayısıyla böyle bir olay, *olağan dışı* diye adlan-

Görgü tanıklarının tanıklığına karşı yanın olasılığını artırmak için tanıkların ileri sürdüğü olgunun yalnızca olağanüstü değil gerçekten mucizevî olduğunu varsayalım, üstelik de ayrı olarak ve tek başına göz önünde bulundurulduğunda tanıklığın tam bir tanıtılma olduğunu kabul edelim. Bu durumda, bir tanıtılmaya aykırı başka bir tanıtılma vardır, bunların en güçlüsü üstün gelmek zorundadır; ama üstün gelenin gücü rakibinin gücüne oranla azalacaktır.

Bir mucize doğa yasalarının çiğnenmesidir ve doğa yasalarını sağlam ve değiştirilemez bir deneyim temellendirdiği için, bir mucizeye karşı çıkan bir tanıtılma, olgunun yapısından ötürü, deneyden yola çıkarak yapılan kanıtlama için düşünülebilecek en sağlam kanıtlama kadar sağlamdır. Bu olayların doğa yasalarına uygun olduğu görülme ve onların önlenmesi için bu yasaların çiğnenmesi, başka bir deyişle bir mucize gerekme, bütün insanların ölmek zorunda olması; kurşunun kendi başına havada kalamaması; ateşin tahtayı yakması ve su

dırılabilir ve sıcak iklimdeki insanları buna inandırmak için epey güçlü bir tanıklık gerekir. Ama gene de bu olay bütün koşulların aynı olduğu yerdeki durumlarda mucizevi olmadığı gibi doğanın akışının birörnek deneyimine karşıt da değildir. Sumatra'da yaşayanlar, kendi iklimlerinde suyun her zaman aktığını görmüşlerdir ve nehirlerinin donması doğaüstü olay sayılsa gerek. Ama onlar hiçbir zaman kışın Moskova'da su görmediler ve dolayısıyla, akla uygun bir biçimde, orada sonucun ne olacağı konusunda emin olamazlardı.

†

† [Bu not ilk olarak F basımının son sayfasında görülür. Yazar matbaadan uzak olduğu için bu bölüm zamanında matbaaya ulaşamadı, dolayısıyla da doğru yerine yerleştirilemedi.]

ile söndürölmesi niçin olasılıktan öte bir şey olsun? Bir şey, doğanın genel akışı içinde hep oluyorsa mucize sayılmaz. Sağlıklı gibi görünen bir insanın birden ölmesi bir mucize değildir; çünkü böyle bir ölüm, diğer ölümlerden daha alışılmadık olsa bile sık sık gözlenmiştir. Ama ölü bir insanın dirilmesi bir mucizedir; çünkü bu hiçbir çağda ya da ülkede hiçbir zaman görülmemiştir. Dolayısıyla her mucizevi olayın karşısında birörnek bir deneyim olmak zorundadır, yoksa bu olay, bu adlandırmayı hak etmezdi. Birörnek deneyim bir tanıtlama olduğu için olgunun yapısından ötürü, burada bir mucize olduğuna karşı çıkan doğrudan ve tam bir *tanıtlama* vardır, böyle bir tanıtlama ise daha üstün olan karşıt bir tanıtlamadan başka hiçbir şey aracılığıyla yıkılamaz ya da mucize inandırıcı kılınamaz.⁶⁵

⁶⁵ Bazen bir olay, *kendi başına* doğa yasalarına aykırı gibi *görölmeyebilir*, ancak bu olay gerçekten olsaydı, bu koşullarda doğa yasalarına *gerçekten* aykırı olduğu için mucize diye adlandırılabilirdi. Örneğin bir kişi kutsal bir yetkisi olduğunu ileri sürse, hasta bir kişinin iyi olmasını, sağlıklı bir insanın düşüp ölmesini, bulutlardan yağmur yağmasını, rüzgârların esmesini buyuracak olsa, kısacası onun buyruğuna hemen uyan birçok doğa olayını düzenleyecek olsa bunlar, haklı olarak mucize sayılır; çünkü gerçekten de bu durumda olaylar doğa yasalarına aykırıdır. Olay ile buyruğun rastlantıyla kesiştiği konusunda bir kuşku kalırsa, mucize ve doğa yasalarının çiğnenmesi yoktur. Bu kuşku giderilirse, besbelli mucize ve doğa yasalarının çiğnenmesi vardır; çünkü hiçbir şey insanın sözü ve buyruğunun böyle bir etkisi olmasından daha fazla doğaya aykırı olamaz. Bir mucize, bir doğa yasasının *Tanrının özel bir istemi aracılığıyla ya da görünmeyen etkin bir varlığın işe karışmasıyla çiğnenmesi* diye doğru bir biçimde tanımlanabilir. Bir mucize, insanlar

'Yanlışlığı, temellendirmeye çalıştığı olgudan daha mucizevi türde olmadıkça, hiçbir tanıklığın bir mucizeyi temellendirmeye yetmeyeceği ve bu durumda bile, kanıtlamaların birbirini yıktığı ve üstün olan kanıtlamanın, bize yalnızca, aşağı olanı çıkardıktan sonra geride kalan gücün derecesine uyan bir güvenilirlik verdiği' açık bir sonuçtur (ve dikkate değer genel bir ilkedir.). Biri bana, ölü bir insanın dirildiğini gördüğünü söylediğinde kendi kendime hemen onun beni kandırması mı ya da kendisinin kandırılmış olması mı, yoksa anlattığı bu olgunun gerçek olması mı daha olası diye düşünürüm. Bir mucizeyi ötekine karşı tartarım ve bulacağım üstünlüğe göre, kararımı söylerim; her zaman daha büyük mucizeyi yadsırım. Onun tanıklığının yanlış olması anlattığı olaydan daha büyük bir mucize ise, işte o zaman, daha önce değil, benim inancıma ya da görüşüme egemen olmaya kalkışabilir.

II. Parça

Yukarıdaki akıl yürütmede, mucizenin dayandığı tanıklığın tam bir tanıtlama olabileceğini ve tanıklığın yanlışlığının gerçekten doğaüstü bir olay olabileceğini kabul ettik. Ancak bunu kabul ederken oldukça özgür davrandığımızı ve böyle kesin bir kanıta dayanan mucizevi⁶⁶ bir olayın hiçbir zaman olmadığını göstermek

tarafından görülebilir ya da görülemez. Bu, onun doğasını ve özünü değiştirmez. Bir evin ya da geminin havalanması, görülebilir bir mucizedir. Rüzgârın bu amaç için gerekli çok az bir gücü yokken bile bir tüyün havalanması, bizim dikkatimizi pek çekmese de gerçek bir mucizedir.

⁶⁶ [E ve F basımlarında: Herhangi bir tarih kitabında.]

kolaydır.

Çünkü *ilk*in, tarihin tümünde, yanlışlığa düşmedikleri konusunda bize güven verecek türde kuşkuya yer bırakmayacak biçimde sağduyulu, eğitilmiş ve bilgili; başkalarını kandırmayı tasarlama konusunda onları bütün kuşkuların ötesine yerleştirecek türde su götürmez dürüstlükte; bir yanlış ortaya çıkarsa insanlığın gözünde büyük bölümünü yitireceği türde inanılabilirlik ve ünü olan yeterli sayıda insanın bir mucizeye tanıklık ettiği görülmez. Aynı zamanda bu insanların dünyanın, bulunmasını kaçınılmaz kılacak kadar bilinen bir yerinde ve kamuya açık bir biçimde gerçekleştirilen olgulara tanıklık etmeleri gerekir. Bütün bu koşullar, insanların tanıklığına tam olarak güvenmemiz için gerekli öğelerdir.

İkincisi, iyice incelersek insan doğasında, her türde doğaüstü olayda, insan tanıklığı aracılığıyla sağladığımız güvenilirliği son kertede azalttığı görülecek bir ilkeyi fark edebiliriz. Akıl yürütmelerde çoğunlukla kendimizi bu ilkeyle yönlendiririz: Hiç deneyimlemediğimiz nesneler, deneyimlediklerimize benzer; en alışılmış olduğunu gördüğümüz şey, her zaman en olası olandır; kanıtlamalar arasında bir karşıtlık olduğunda, geçmişteki daha çok sayıda gözleme dayalı olanları yeğlemek gerekir. Ama bu kural aracılığıyla ilerlerken, biz olağan derecede alışılmamış ve inanılmaz olan bir olguyu kolayca yadsısak da us aynı kuralı her zaman gözetmeyip daha ileri gider; tersine büsbütün saçma ve mucizevi bir şey ileri sürüldüğünde, böyle bir olguyu, tam da onun tüm güvenilirliğini yıkmaya gereken bu koşuldan ötürü, daha kolayca kabul eder. Mucizelerden doğan *şaşma ve hayret*, hoş bir duygu olduğundan, türetildiği olaylara inanma yönünde belirgin bir eğilim verir. Ve bu öyle ileri gider ki, kendisi bu hoşnutluğu yaşayamayanlar ya

da anlatılan mucizevi olaylara inanamayanlar bile, ikinci elden ya da ötekilerden yansıyan hoşnutluğu paylaşmayı severler, başkalarında hayranlık uyandırmaktan övünç ve hoşnutluk duyarlar.

Gezginlerin mucizelere ilişkin açıklamaları, deniz ve kara canavarları konusundaki betimlemeleri, harika serüvenler, garip insanlar ve tuhaf davranış biçimleri konusunda anlattıkları nasıl da açgözlülükle kabul edilir. Ama dinsel heyecan, hayret sevgisiyle birleşirse, sağduyu sona erer ve insan tanıklığı bu koşullarda güvenilir olma konusundaki bütün savını yitirir. Dinci biri, coşkulu biri olabilir ve gerçekte olmayan bir şeyi gördüğünü sanabilir. Anlattıklarının yanlış olduğunu bile bile çok kutsal bir davayı desteklemek uğruna dünyadaki en iyi niyetle anlattıklarında ısrar edebilir: Ya da bu yanılsamanın olmadığı yerde, çok güçlü bir ayartmayla uyandırılan boş gurur, onu, başka koşullarda insanlığın geri kalanını etkilediğinden daha güçlü bir biçimde etkiler, kişisel çıkar da aynı güçle etkili olur. Dinleyicilerinde, onun kanıtını incelemeye yetecek yargı gücü olmayabilir, genellikle de yoktur: Onlar, bu yüce ve gizemli konularda, çoğunlukla sahip oldukları yargı gücünü bırakırlar ya da yargı güçlerini kullanmak için çok istekli olurlarsa, tutku ve kızışik bir imgelem, yargı gücünün işleyiş düzenini bozar. Dinleyicilerin kolay inanırlığı, onun küstahlığını artırır ve küstahlığı berikilerin kolay inanırlığına boyun eğdirir.

Güzel konuşma, en yüksek düzeye çıktığında akıl yürütmeye ya da düşünceler üzerine düşünmeye çok az yer bırakır; tersine tümüyle düş gücüne ya da duygulanımlara seslenirken istekli dinleyicileri tutsak eder ve anlama yetilerini denetim altına alır. Ne mutlu ki, bu doruğa pek az ulaşılır. Ama Tullius ya da Demosthe-

nes'in, Romalı ya da Atinalı dinleyici üzerinde nadiren yaratabildiği etkiyi her *Kapusen rahibi*, her gezgin ya da yerleşik öğretmen, bu tür kaba ve aşağılık tutkulara dokunarak insanlığın geneli üzerinde ve daha yüksek bir düzeyde yaratabilir.

⁶⁷Her çağda ya karşıt kanıtla ya da saçmalıklarıyla kendilerini ele veren birçok düzmece mucize, kehanet ve doğaüstü olay, insanlığın tuhaf ve olağanüstü olana güçlü eğilimini yeterince gösterir ve bunlar bu türde bütün anlatılara karşı bizde akla uygun bir biçimde bir kuşku uyandırmalı. En genel ve en inanılır olaylarda bile bizim doğal düşünme yolumuz budur. Örneğin, özellikle kırsal yerlerde ve taşra kasabalarında, evlilikle ilgili haberler kadar kolayca doğan ve bunlar kadar hızlı yayılan bir haber türü yoktur; aynı koşuldaki iki genç birbirini iki kez bile görmemesine karşın bütün yöre onları hemen birleştirir. Bilgiyi yayan, böyle ilginç haberleri anlatmaktan, yaymaktan, onun ilk habercisi olmaktan duyulan hoşnutluktur. Ve bu öyle iyi bilinir ki, anlayışlı hiçbir insan, daha büyük kanıtlarla doğruladıklarını görene kadar bu haberlere aldırılmaz. İnsanlığın büyük bölümünü, tüm dinsel mucizelere en büyük istek ve güvenle inanmaya ve onları anlatmaya yönelten, aynı tutku ve başka daha güçlü tutkular değil mi?

Üçüncüsü. Bütün doğaüstü ve mucizevi anlatıların daha çok bilgisiz ve barbar uluslar arasında yaygın olduğu görülür, ya da uygar bir halk bunlardan birini kabul etmişse, bu halkın onları, bilgisiz ve barbar atalarından aldıkları görülecektir. Kabul edilmiş bu görüşlere her zaman eşlik eden dokunulmaz yaptırım gücünü ve

⁶⁷ [Bu paragraf E'den P'ye kadarki basımlarda bir not olarak yer aldı.]

güvenilirliklerini ileten bu atalardır. Bu durum söz konusu anlatılara karşı güçlü bir ipucu oluşturur. Tüm ulusların tarihlerinin ilk dönemlerini okuduğumuzda, yeni bir dünyaya taşınmış gibi oluruz; orada doğanın tüm çerçevesi bağlantılarından koparılmıştır ve her öge etkisini şimdikinden farklı bir biçimde gerçekleştirir. Orada savaşlar, devrimler, salgın hastalıklar, kıtlık ve ölüm asla deneyimlediğimiz doğal nedenlerin sonucu değildir. Doğaüstü olaylar, kehanetler, biliciler, yargılar, onlarla karıştırılan birkaç doğal olayı iyice karartır. Ama aydınlanmış çağlara ilerlediğimiz oranda birinciler her sayfada giderek azalır, çok geçmeden olayda doğaüstü ve gizemli hiçbir şey olmadığını, tümünün insanlığın olağanüstüne olağan eğiliminden ileri geldiğini ve bu yatkınlığın, ara ara anlama yetisi tarafından denetlenebilse de insan doğasından tümüyle sökülüp atılamayacağını öğreniriz.

Bu hayret verici tarihçileri dikkatle okuduktan sonra sağduyulu bir okuyucunun *"böyle olağanüstü olayların günümüzde hiç olmaması tuhaf"* diyesi gelir. Ama sanırım insanların bütün çağlarda yalan söylemesinde yadırgatıcı bir şey yok. Kuşkusuz, bu zayıflığın yeterince örneğini görmüş olmalısınız. Tüm bilge ve sağgörülüler tarafından küçümsemeyle ele alınan, sonunda da halk tarafından bile bırakılan bu türde çok sayıda olağanüstü anlatının başlatıldığını kendiniz de duymuşsunuzdur. Böyle devasa bir yükseklığe yayılan ve gelişen bu ünlü yalanların benzer başlangıçlardan geliştiğinden; ama daha uygun bir toprağa ekildikleri için hızla boy atarak sonunda neredeyse anlattıklarına eşit olağanüstü olaylara dönüştüklerinden kuşkunuz olmasın.

Lucian'ın bize anlattığına göre⁶⁸ sahte peygamber Aleksandros'un şimdi unutulmuş, bir zamanlar çok ünlü olan sahtekârlığını, ilk kez insanların son derece bilgisiz, aptal ve kaba yanılsamaları bile yutmaya hazır oldukları Paphlagonia'da⁶⁹ sahneye koyması akıllıca bir tutumdur. Uzaktaki insanlar konunun incelenmeye değer olduğunu düşünecek durumda değillerdi, daha iyi bilişim edinme fırsatları yoktu. Öyküler, yüzlerce koşul aracılığıyla onlara abartılarak gelir. Aptallar, sahtekârlığı yaymada hamarattır, bu arada akıllılar ve eğitimliler sahtekârlığın açık seçik çürütülebilmesini sağlayan belirli olgular konusunda bilgi edinmeksizin onun saçmalığını alaya almakla yetinirler. Yukarıda anılan sahtekâr, böylece bilgisiz Paphlagonialılardan başlayarak, Yunan filozoflarına ve Roma'daki en yüksek düzey ve değerdeki insanlara varasıya coşkulu taraftarları yanına almayı başardı: Bilge İmparator Marcus Aurelius'un dikkatini bile çekebildi; hem de yanıltıcı kehanetleriyle onu askerî bir seferin başarısına inandıracak kadar.

Sahtekârlığın bilgisiz bir halk içinde başlaması çok yararlıdır, böylece hile insanların çoğuna kabul ettirmek için çok kaba bile olsa (*seyrek de olsa bazen olan bir durumdur*), onun uzak ülkelerde başarılı olma şansı, ilk perdenin, sanatları ve bilgisiyle tanınan bir şehirde sahnelenmiş olması durumundakinden çok daha büyüktür. Bu barbarların en bilgisiz ve en barbarı, haberi yurt

⁶⁸ [E'den P'ye kadarki basımlarda: Uydurma bir kişilikle konuşan kurnaz biri.]

⁶⁹ Paphlagonia antik çağda Anadolu'nun kuzeyinde, Karadeniz kıyısında yer alıyordu. Günümüzde Kastamonu, Sinop, Bartın, Çankırı ve Karabük'ün tümü, Çorum, Bolu, Zonguldak ve Samsun'un bir bölümü bu bölgede yer alır.

dışına taşır. Yurttaşlarının hiçbirinin geniş haberleşme olanakları ya da aldatmacanın tersini ileri sürmek ya da onu yere sermek için yeterli saygınlık ve güvenilirliği yoktur. İnsanların olağanüstüne eğiliminin bol bol boy gösterme fırsatı vardır. Böylece ilk başlatıldığı yerde herkesin yalanladığı bir öyküye, bin mil uzakta kesin gözüyle bakılacaktır. Oysa Aleksandros evini Atina'da kurmuş olsaydı, bu ünlü bilgi pazarının filozofları, konuyla ilgili düşüncelerini baştanbaşa tüm Roma İmparatorluğuna yayarlardı; onların konuya ilişkin düşünceleri, çok büyük bir güvenilirlikle desteklenmiş, akıl yürütme yetisi ve güzel konuşmanın tüm gücü ile sergilenmiş olarak insanlığın gözlerini sonuna kadar açardı. Yolu Paphlagonia'ya düşen Lucian'ın bu iyi görevi gerçekleştirme fırsatı bulduğu doğru. Ama gönül çok istese de her Alexanderos her zaman sahtekârlıklarını fark etmeye ve ortaya çıkarmaya hazır bir Lucian ile karşılaşmaz.⁷⁰

Olağanüstü şeylerin güvenilirliğini azaltan *dördüncü* gerekçe olarak şunu ekleyebilirim: Olağanüstü şeyler konusunda, hatta uydurma olduğu açıkça ortaya çıka-

⁷⁰ [E'den P'ye kadarki basımlar aşağıdaki notu ekler: Belki burada benim ilerlerken fazla atak davrandığım ve Aleksandros'a ilişkin kavramlarımı yalnızca ona düşmanlık etmeyi iş edinen Lucian'daki açıklamalara dayandırdığım ileri sürülebilir. Keşke elimizde Aleksandros'un izleyicilerinin, yordakçılarının yayınladığı açıklamalar da olsa. Aynı adamın kişiliği ile davranışları arasındaki dostları ile düşmanlarının anlattıklarından çıkan karşıtlık, günlük yaşamda bile iki adam, örneğin Aleksandros ile Aziz Paulus arasındaki kadar büyüktür, dinsel konularda çok daha büyüktür. Aziz Paulus'un dini kabul edişi ve havariliği üzerine, bkz.: Gilbert West'e Yazılan Bir Mektup.]

rılmayanlar konusunda bile, sonsuz sayıda görgü tanığı tarafından karşı çıkılmayan hiçbir tanıklık yoktur. Böylece mucize, tanıklığın saygınlığını yıkmakla kalmaz, tanıklık da kendi kendini yıkar. Bunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için şunu göz önünde bulunduralım: Din konularında farklı olan her şey karşıttır; eski Roma, Türkiye, Siyam ve Çin dinlerinin hepsinin, sağlam temeller üzerinde kurulabilmeleri olanaksızdır. Dolayısıyla doğrudan mucizenin alanı olan bu dinlerin birinde gerçekleştirildiği ileri sürülen her mucize (tümünde de mucizeler bol bol bulunur), onun ilişkilendirildiği belirli bir sistemi kurmak içindir; böylece daha dolaylı bir biçimde olsa da bütün öteki sistemleri yıkmak için aynı güce sahiptir. Karşıt sistemi yıkarken o aynı zamanda bu sistemin dayandığı mucizelerin saygınlığını da yıkar; böylece farklı dinlerin bütün olağanüstü olayları karşıt olgular olarak görülmelidir ve bu olağanüstü şeylerin kanıtları, ister güçsüz ister güçlü olsun birbirine karşıt sayılmalıdır. Bu akıl yürütme yöntemine göre, Muhammet ya da onun izleyicilerinin bir mucizesine inandığımızda, kefil olarak elimizde birkaç barbar Arap'ın tanıklığı vardır. Öte yandan, Titus Livius'un, Plutarch'ın, Tacitus'un kısacası, kendi dinlerindeki bir mucizeyi anlatan Yunanlı, Çinli, Romalı bütün yazarların ve görgü tanıklarının güvenilirliğine saygı göstermemiz gerekir; onların tanıklıklarını, Muhammet'in mucizesinden söz etmişler ve kendi anlattıkları mucizenin kesinliğinin aynısıyla, açık terimlerle Muhammet'inkinin tersini ileri sürmüşler gibi ele almak gerektiğini söylüyorum. Bu kanıtlama, aşırı ince ve kılı kırk yarıyormuş gibi görünebilir; ancak gerçekte, birini suçlayan iki tanığın saygınlığının, suçun işlendiği söylenen zamanda suçlanan kişinin bin kilometre uzakta olduğu-

nu ileri süren başka iki kişinin tanıklığı ile yıkıldığını varsayan bir yargıcın akıl yürütmesinden farklı değildir.

Tüm din dışı tarihte en onaylanmış mucizelerden biri, Tacitus'un, tükürüğü ile İskenderiye'de kör bir adamı ve ayağına tek bir dokunuşla topal bir adamı iyileştiren Vespasian hakkında anlattıklarıdır. Onlar, bu mucizevi iyileştirmeler için kendilerine imparatora başvurmalarını buyuran tanrı Serapis'in bir görüşüne boyun eğmişlerdi. Öykü, bu nitelikli tarihçide⁷¹ görülebilir, biri şimdi, bu çürütülmüş ve putperest boş inancın kanıtlarını güçlendirmekle ilgilense orada her koşul görünüşe göre tanıklığa ağırlık kazandırır ve bu kanıtlar kanıtlamanın ve güzel konuşmanın olanca gücüyle etraf- lıca sergilenebilir. Tüm yaşamı boyunca arkadaşlarıyla ve saray görevlileriyle senli benli konuşan ve İskender ve Demetrius'un şu olağan dışı kutsallık havalarından hiç hoşlanmayan böyle büyük bir imparatorun ağırbaşlı- lığı, sağlamlığı, yaşı ve dürüstlüğü. Yansızlığı ve doğru sözlülüğü ile tanınan bir tarihçi, olayla çağdaş bir yazar ve üstelik belki de tüm eski uygarlıkların en büyük ve en keskin dehası: Kolay inanma eğiliminden, tanrıtanı- mazlık ve dinsizlikle suçlanacak kadar kurtulmuş. Yazar mucizeyi yargı güçleri ve doğruculuklarıyla tanınmış kişilerin güvenilirliğine davanarak anlattı. Pekâlâ, varsa- yabileceğimiz gibi onlar olguyu gözüyle gören kişilerdi ve imparatorluk Flavian Ailesinin elinden alındıktan ve aile bir yalanın bedeli olarak onlara hiçbir ödül vereme- yecek duruma düştükten sonra da tanıklıklarını doğru- ladılar. Utrumque, qui interfuere, nunc quoque memo-

⁷¹ Hist. Lib. V. Cap. 8. Suetonius *vita Vespasianus* 7'de he- men hemen aynı öyküyü anlatır. [Suetonius'a gönderme F basımının basım yanlışları bölümünde yapılmıştır.]

rant, postquam nullum mendacio prelium.⁷² Buna olan bitenin kamunun gözü önünde yaşandığını eklersek ki bize böyle olduğu anlatılır, bu kadar kaba ve bu kadar açık bir yalan için daha güçlü bir kanıtın tasarlanamayacağı ortaya çıkacaktır.

Kardinal de Retz tarafından anlatılan ve üzerinde düşünmeyi, dikkat etmeyi hak eden unutulmaz bir öykü var. Bu düzenbaz politikacı, düşmanlarının zulmünden kendini sakınmak için İspanya'ya kaçtığında, Aragon'un başkenti Zaragosa'dan geçti; orada ona yedi⁷³ yıldır bir katedralde kapıcı olarak hizmet eden, kasabadaki herkes tarafından tanınan, kendini bu kiliseye adanmış bir adam gösterildi. Çok uzun süredir adamın bir bacağıının olmadığı görülüyordu; ama bacağından geriye kalan parçanın üzerine kutsal yağ sürüldüğünde bu bacak geri gelmişti⁷⁴ ve kardinal onu iki bacakla gördüğü konusunda güvence verdi. Kilisenin tüm papazları bu mucizeye tanıklık etti ve kasabadaki tüm insanlara olguyu doğrulamaları için çağrıda bulunuldu; kardinal onların coşkulu bağlılıklarıyla mucizeye tamamen inandıklarını gördü. Burada anlatıcı, aynı zamanda doğaüstü sayılan olayla çağdaştı, çok yetenekli olmanın yanı sıra kuşkucu ve özgür bir kişilikti. Mucize, bir sahtekârlığa güçlkle izin verebilecek kadar eşsiz bir yapıdadır, gözüyle görenler pek çoktur ve tümü şöyle ya da böyle doğrulu-

⁷²"İşin içinde olanlar şimdi yalan için bir ödül verilemeyeceken de ikisinden söz ediyorlar." (Tacitus, *Tarih* 4. Kitap c. 81)

⁷³ [E basımından N basımına kadar 20.]

⁷⁴ [E ve F basımlarında bunun yerine şu tümce konmuştu: Ve Kardinal bacağı incelediğinde onun öteki bacak gibi gerçek, doğal bir bacak olduğunu gördü.]

ğuna tanıklık ettikleri olgunun seyircisidir. Kardinal anlattığı öyküye itibar etmemiş gibi görünür, sonuç olarak da onun kutsal konularda dolandırıcılık yapanlarla işbirliği içinde olduğundan kuşkulanamaz, bu ise kanıtın saygınlığına büyük bir güç katar ve bu durumda şaşkınlığımızı ikiye katlayabilir. O, haklı olarak bu yapıdaki bir olguyu reddetmek için tanıklığın tam olarak çürütülmesinin ve olgunun sahteliğinin izini onu üreten düzenbazlığın ve kolay inanırlığın tüm koşulları boyunca sürmenin gereksiz olduğunu düşündü. Bunları yapmanın, olaydan azıcık uzak bir zaman ve yerde genellikle büsbütün olanaksız olduğunu, insanın doğrudan bulunduğu yerde bile insanlığın büyük bir bölümünün dar kafalılığı, bilgisizliği, kurnazlığı ve dalavereciliği yüzünden bu işin son derece zor olduğunu biliyordu. Bu yüzden doğru düşünen bir düşünür gibi, böyle bir kanıtın yanlışlığının olguda zaten açıkça görüldüğü ve insan tanıklığı ile desteklenen bir mucizenin, kanıtlamadan çok alay konusu olmaya uygun olduğu sonucuna vardı.

Son zamanlarda Fransa'da, insanların kutsal olduğu konusunda uzun süreden beri kandırıldığı ünlü Janse-nist Abbé Paris'in türbesinde gerçekleştiği söylenenlerden daha çok mucize herhâlde bir tek kişiye hiçbir zaman yüklenmemiştir. Hastaların iyileşmesini, sağır-ların duymasını, körlerin görmesini sağlaması, her yerde bu kutsal türbenin olağan etkileri olarak anlatıldı. Ama daha olağan dışı olan, mucizelerin çoğunun, dürüstlüğü su götürmeyen yargıçların önünde, olay yerinde hemen tanıtlanması, saygın ve seçkin tanıklarla eğitilmiş bir çağda, dünyanın şimdiki en seçkin sahnesinde doğrulanmasıydı. Bu kadarla da kalmaz. Onların öyküsü

yayınlandı ve her yere dağıtıldı;⁷⁵ sivil yönetim tarafın-

⁷⁵ Bu kitap Paris Parlamentosu dava vekili ya da yargıcı Bay Montgeron tarafından yazıldı. Kendisi bu dava yüzünden acı çeken önemli ve kişilikli bir adamdır ve bu kitaptan ötürü bir yerlerde hapis yattığı söylenmektedir.

Bu mucizelere açıklama getiren üç ciltlik (*Recueils des Miracles de l'Abbé Paris* adlı) bir başka kitap daha vardır, ciltler çok iyi kaleme alınmış önsöz niteliğinde yazılar içerir. Ne var ki bunların tümünde Kurtarıcı'mızın mucizeleri ile Abbé'ninkiler arasında rezil bir karşılaştırma vardır. Burada Abbé'nin kanıtlarının Kurtarıcı'ninkilere denk olduğu ileri sürülür. Sanki insanların tanıklığı ile esinli kalemeleri yöneten Tanrının kendi tanıklığı arasında bir denge kurulabilirmiş gibi. İncil yazarları gerçekten yalnızca insan tanıklığı olsaydı FRANSIZ yazar karşılaştırmasında çok ölçülü sayılırdı; çünkü o bazı gerekçeler görerek, Jansenist mucizelerin kanıt ve güvenilirlik bakımından İncil'dekileri aştığını ileri sürebildi. Aşağıdaki koşullar özgün bilgilerden alınarak yukarıda sözü edilen kitaba yerleştirildi.

Abbé Paris'in mucizelerinden çoğuna Paris'teki kilise mahkemesinde Kardinal Noailles'in gözleri önünde tanıklık edildi. Düşmanları bile kardinalin kişiliğinin dürüstlüğünü ve yeteneğini tartışmadı.

Ondan sonraki Başpiskopos (M. De Ventimille, ç.n.) Jansenistlere düşmandı ve kurul tarafından bu göreve bu yüzden getirilmişti. Gene de Parisli 22 rektör ya da *curé* (Katolik papaz) sonsuz bir ciddiyetle onu, bütün dünya tarafından bilindiklerini ve karşı çıkılmayacak biçimde kesin olduklarını ileri sürdükleri bu mucizeleri sınamaya zorladılar. Ancak o bundan akıllıca kaçındı.

Molinci'ler bu mucizelerden birini, Bayan le Frank ile ilgili olanı, gözden düşürmeyi denedi. Ancak onların yargılama yöntemleri birçok bakımdan özellikle de yalnızca birlikte dolap çevirdikleri birkaç Jansenist görgü tanığını anmaları yüzünden dünyanın en başıbozuk yöntemleri arasındaydı.

Üstelik de kendilerini bir sürü tanığın istilasına uğramış durumda buldular. Mucizeden yana ant içen tanıkların sayısı yüz yirmiydi, çoğu da Paris'te saygı duyulan, önemli kişilerdi. Buna parlamentoya yapılan ağırbaşlı, ciddi bir başvuru eşlik etti. Ancak yetke, parlamentoyu bu işe karışmaktan alıkoymadı. Sonunda insanların şevkle, coşkuyla yandığı yerde en büyük saçmalığın olabilecek en yüksek kerte de insan tanıklığıyla desteklenebildiği görüldü. Dolayısıyla bu işleri böyle bir araçla sınavacak ölçüde alık olanlar ve tanıklıkta tek tek kusurlar bulmaya çalışanlar neredeyse kesin olarak yenilgiye uğrar. Bu karşılaşmada berikilerin üste çıkmaması için düzenbazlıklarının pek sefil olması gerekir.

Bu sıralarda Fransa'da bulunan herkes, *lieutenant de Police* Bay Heraut'un ününü duymuştur. Onun uyanıklığı, keskin zekâsı, etkinliği, yüksek anlayışından çok söz ediliyordu. Bu yargıca, söz konusu mucizeleri bastırması ya da çürütmesi için tam yetki verilmişti ve bu yetki, görevinin doğası yüzünden neredeyse mutlaktı. O da sık sık tanıkları, ilgilileri tutukluyor, sorguluyordu; ancak onlara karşı doyurucu hiçbir şeye ulaşamadı.

Bayan Thibaut'un davasında kadını sorgulamaya ünlü De Sylva'yı gönderdi. Onun tanıklığı çok ilginçtir. Doktor onun tanıklar tarafından kanıtlandığı kadar hasta olmasının olanaksız olduğunu açıklar; çünkü hasta olsa bu kadar kısa sürede onu bulduğu zamanki kadar tam iyileşmesi olanaksızdır. Akıllı başında bir adam olarak doğal nedenlerden yola çıkarak akıl yürüttü; ancak karşı taraf ona tümünün bir mucize olduğunu, onun tanıklığının bunun en iyi kanıtı olduğunu söyledi.

Molinci'ler üzücü bir ikilem içindeydi. Bir mucizeyi tanıtlamak için insan kanıtının kesinlikle yetersiz olduğunu ileri sürmeyi göze alamadılar. Bu mucizelerin cadı ve şeytan işi olduğunu söylemek zorundaydılar. Ancak onlara bunun eski Yahudilerin işi olduğu söyleniyordu.

Kilisenin avlusu kralın buyruğuyla kapatıldığında hiçbir

Jansenist mucizelerin kesilmesini açıklamak için sıkıntıya girmedir. Olağanüstü sonuçları üreten, türbeye dokunmaktı; kimse türbeye yaklaşmadığında hiçbir etki beklenemezdi. Tanrı duvarları bir anda yıkabilirdi; ama bu onun kayrasının, işinin sorunuydu, bunu açıklamak da bize düşmezdi. O, her şehrin duvarlarını Eriha'ninkiler gibi boruların sesiyle devirmezdi, her havariyi de Aziz Paulus gibi duvarları yıkıp hapisten çıkarmamıştı.

Duc de Chatillon bile evinde yıllarca gözle görülür, elle tutulur bir hastalıkla yaşayan kendi uşağına uygulanan mucize niteliğinde bir iyileştirmenin kanıtını verir. Kendisi Fransa'nın en yüksek düzeyinden ve en yüksek ailesinden bir dük ve soyludur.

Hiçbir din adamı sınıfının sıkı bir yaşam ve davranış bakımından Fransa'nın seküler din adamı sınıfından, özellikle de bu hilelere tanıklık eden Paris'in papazları ya da Katolik papazlarından daha ünlü olmadığını söyleyerek bu konuyu sona erdireceğim.

Port-Royal'deki beylerin bilgisi, zekası, doğruluğu; rahibelerin yalınlığı bütün Avrupa'da çok ünlüdür. Gene de onların hepsi ünlü Paskal'ın yeğeni ile ilgili olarak gerçekleştirilen bir mucizeye tanıklık eder. Onun yaşamının kutsallığı, olağan dışı yeteneği iyi bilinir.† Ünlü Racine, tanınmış Port-Royal tarihinde bu mucizenin bir açıklamasını verir ve onu hepsi de su götürmez bir saygınlığı olan bir sürü rahibenin, rahibin, doktorun, meslek sahibinin sağladığı bütün tanıtlamalarla destekler. Birçok yazın adamı, özellikle de Tournay piskoposu bu mucizenin tanrıtanımazların ve özgür düşüncelilerin çürütülmesinde kullanılacak kadar kesin olduğunu düşündü. Port-Royal'e karşı son derece önyargılı olan Fransa'nın vekil kraliçesi mucizeyi incelemek için kendi hekimini gönderdi. Hekim kesin olarak inanmış döndü. Kısacası doğaüstü tedavi öyle karşı konulmazdı ki bu ünlü manastırı Cizvitlerin yıkım tehdidinden bir süreliğine korudu. Bir dolandırıcılık olsa bu, akıllı, güçlü rakipler tarafından

dan desteklenen eğitimli bir topluluk olsalar ve mucizeleri desteklemek için gerçekleştirildiği söylenen görüşlerin kararlı düşmanları olsalar da Cizvitler, bu mucizeleri açıkça çürütemediler ya da yadsımadılar. Bir olgunun doğrulanmasına yarayan böyle çok sayıda koşulu nerede buluruz? Böyle bir tanık sürüsüne karşı çıkmak için tanıkların anlattığı olayların mutlak olanaksızlığı ya da mucizevi doğası dışında, elimizde ne var? Ve bu kesinlikle tüm mantıklı insanların gözünde tek başına yeterli bir çürütme sayılacaktır.

Kimi insanların tanıklıkları, bazı durumlarda, örneğin Philippi ya da Pharsalia Savaşlarını anlatırken en yüksek güç ve güvenilirlikte olduğu için, bundan bütün tanıklık türlerinin, tüm durumlarda eşit güç ve güvenilirliği olması gerektiği sonucunu çıkarmak doğru mudur? Caesar ve Pompey yandaşlarının her birinin, bu savaş kazandıklarını ileri sürdüklerini ve iki yanın tarihçilerinin üstünlüğü birörnek biçimde kendi yanlarına verdiklerini kabul edelim; insanlar bunca uzaktan, onlar ara-

hemen ortaya çıkarılır ve bu düzeni kuranların yıkılışını hızlandırır. Pek değersiz gereçlerden korkunç bir şato yapabilen bizim din adamlarımız bu ve söz etmediğim birçok başka durumdan ne kadar olağanüstü bir yapı dikerlerdi kim bilir. Pascal, Racine, Arnaud, Nicole adları kulaklarımıza ne sık gelirdi. Ancak akılları olsa, bu mucizeyi kendi derlediklerinin hepsinden bin kat daha değerli olarak benimserlerdi. Ayrıca bu onların amacına çok fazla hizmet edebilirdi. Çünkü bu mucize gerçekten de kutsal dikenli tacın gerçek bir dikeninin dokundurulmasıyla gerçekleştirilmişti, bu da vs. vs. [Bu not F basımında eklendi.]

† [F basımı şunu ekler: Gerçi o da bu ve daha az bilgilendirilme fırsatı bulduğu birçok başka mucizeye inanıyordu. Bkz. onun yaşamı. F basımı burada durur.]

sında nasıl karara varabilirlerdi? Heredot ya da Plutarch'ın anlattığı mucizeler ile Mariana, Bede ya da herhangi bir keşiş tarihinin aktardıkları arasındaki çelişki aynı ölçüde büyük.

Anlatıcı ister ulusunu, ailesini ya da kendisini abartsın ister anlattıkları onun doğal heves ve eğilimlerine uysun, bilgiler, anlatıcının tutkusunu destekleyen her bilgiyi çok akademik bir kuşkuyla karşılar. Bir misyoner, bir peygamber, gökten gelmiş bir elçi olarak ortaya çıkmaktan daha baştan çıkartıcı ne var? Kim böyle yüce bir kişilik elde etmek için çok sayıda tehlike ve güçlüğü göğüs germez? Ya da kibirli ve kıızıymış bir imgelemin yardımıyla bir adam önce kendi kendini inandırmış ve ciddi bir yanılsamaya düşmüşse böyle kutsal ve değerli bir davayı desteklemek için dinle ilgili düzenbazlıkları kullanmaktan çekinir mi?

Burada en küçük bir kıvılcım, en büyük alevi tutuşturabilir; çünkü bunun gereçleri her zaman hazırdır. *Avi-dum genus auricularum*,⁷⁶ hayran hayran bakan ayakta-kımı, boş inanca duyduğu açlığı yatıştıran ve şaşkınlığı destekleyen her şeyi sorgulamaksızın açgözlülükle kabul eder.

Tüm çağlarda, daha başlangıçta uydurma olduğu ortaya çıkarılıp çürütülen böyle kim bilir kaç öykü vardır? Kim bilir kaç tanesi bir süre ün kazanmış sonra da boş verilip unutulmuştur. Dolayısıyla böyle söylentiler dolaştığında, görüngünün çözümü bellidir; onu düzenli

⁷⁶ Lucretius. IV. 594. [Bu gönderme F basımında eklendi ve M basımında metne yanlış bir çevirisi eklendi.]

"Dedikoduya aç bir soy" bu Lucretius'un *humanum genus est a vidum nimis auricularum*, insan soyu dedikoduya çok açıtır sözünün bir uyarlaması ya da yanlış bir alıntısıdır.

deneyim ve gözlemle uyum içinde yargılarız. Bu durumda onu kolay inanırlığın ve yanılsamanın bilinen, doğal ilkeleri ile açıklarız. Böyle doğal bir çözüme başvurmayalım da doğanın en iyi temellendirilmiş yasalarının mucizevi bir biçimde çiğnendiğini kabul mü edelim.

Özel ya da hatta kamusal tarihteki bir yanlışı, onun olduğu söylenen yerde ortaya çıkarmanın güçlüğünden söz etmeme gerek yok; sahne biraz uzağa taşındığında bu iş çok daha güçtür. Bir yargıçlar kurulu bile, ellerindeki tüm yetki, doğruluk ve yargı gücüyle en yakın zamanda yapılan eylemlerde doğruyu yanlıştan ayırmak için sık sık ne yapacağını bilemez duruma düşer. Ama yaygın tartışma ve çekişme yöntemlerine, dolaşan söylentilere bel bağlanırsa, özellikle her iki yanda da insanların tutkuları yer aldığı anda, sorun hiçbir zaman çözülemez.

Yeni dinler başlangıç aşamasındayken, genellikle bilgiler ve eğitimliler, konuyu, dikkatlerini ve ilgilerini hak etme bakımından çok önemsiz sayarlar. Onlar, kandırılmış kalabalığın gözünü açmak için dolandırıcılığı ortaya çıkarmak istediklerindeyse artık iş işten geçmiştir ve konuyu aydınlığa kavuşturabilecek tutanaklar ve tanıklar bir daha elde edilemeyecek biçimde yok olmuştur.

Dolandırıcılığı ortaya çıkarmak için, bilgi verenlerin tanıklığından çıkarılacaklar dışında hiçbir araç kalmaz: Bunlarsa akıllı ve bilgili kişiler bakımından yeterli olsalar da halkın anlayabilmesi için genellikle çok incedirler.

Öyleyse genel olarak bir mucize türünden yana tanıklığın bir tanıtılma sayılması şöyle dursun bunun olası bile olmadığı⁷⁷ ve tanıklığın bir tanıtılma olduğu varsa-

⁷⁷ [E ve F basımlarında: Olanaklı bile olmadığı.]

yılsa bile, tanıtlamanın temellendirmeye çalıştığı olgunun doğasından ötürü, türetilen başka bir tanıtlamayla ona karşı çıkılacağı görölüyor. İnsanın tanıklığına güvenilirlik sağlayan yalnızca deneyimdir, bize doğa yasaları konusunda güvence veren de aynı deneyimdir. Dolayısıyla bu iki deneyim türü karşıt olduğunda, bizim birini diğerinden çıkarmak ve arta kalandan doğan bu güvenilrlikle iki yandan birinin görüşünü benimsemek dışında yapacağımız bir şey yok. Ama burada açıklanan ilkeye göre, bu çıkarım, halkın benimsediği tüm dinler bakımından tam bir yok ediş anlamına gelir. Bu yüzden hiçbir insan tanıklığının bir mucizeyi tanıtlayacak ve onu böyle bir din sistemi için doğru bir temel yapacak türde gücü olamayacağını bir ilke olarak temellendirebiliriz.

⁷⁸Bir mucizenin, hiçbir zaman bir din sisteminin temeli olacak biçimde tanıtlanamayacağını söylediğimde, savıma koyduğum sınırlamalara lütfen dikkat edin. Bu sınırlamalar dışında insan tanıklığından gelen bir tanıtlamaya izin verecek türde başka mucizelerin ya da doğanın olağan akışının çiğnenmesinin olanaklı olabileceğini kabul ediyorum; gerçi belki de tarihin tüm kayıtlarında bunun gibisini bulmak olanaksız olacaktır. Böylece tüm dillerde, tüm yazarların, 1600'ün Ocak ayının birinci gününden sonraki sekiz gün boyunca bütün yeryüzünde kapkaranlık olduğu üzerinde anlaştıklarını varsayın: Bu olağan dışı olay konusundaki aktarmanın insanlar arasında şimdi bile güçlü ve canlı olduğunu, yabancı ülkelerden dönen tüm yolcuların en küçük bir değişiklik ya da çelişki olmaksızın bize aynı aktarmanın

⁷⁸ [Bu ve bundan sonraki üç paragraf E'den P'ye kadarki basımlarda not olarak verilir.]

açıklamasını getirdiklerini varsayın. Günümüzün filozoflarının olgudan kuşkulananmak yerine, kesin diye kabul edip onu ortaya çıkaran nedenleri araştırmaları gerektiği açıktır. ⁷⁹Doğanın çürümesi, yozlaşması ve çözülmesi kurulan öyle çok benzerlikle olanaklı kılınan bir olaydır ki bu felakete eğilimli gibi görünen görüngü, bu tanıklık çok kapsamlı ve birörnekse, insan tanıklığının alanına girer.

Ancak İngiltere'yi ele alan tüm tarihçilerin, Ocak 1600'ün başında Kraliçe Elizabeth'in öldüğü, onun düzeyindeki kişilerde alışılmış olduğu gibi, ölümünden önce ve ölümünün ardından doktorları ve bütün saray tarafından görüldüğü, ondan sonra tahta çıkacak kişinin parlamento tarafından kabul edildiği ve duyurulduğu, Kraliçe'nin gömüldükten bir ay sonra yeniden ortaya çıktığı, tahtı ele geçirdiği ve İngiltere'yi üç yıl yönettiği konusunda uzlaştıklarını düşünün: İtiraf etmeliyim ki, böyle birçok garip koşulun kesişmesine şaşsam bile böyle mucize niteliğinde bir olaya hiç inanasım gelmezdi. Kraliçenin ileri sürülen ölümünden ve bunu izleyen diğer kamusal koşullardan kuşkulalmazdım, yalnızca bunun ileri sürüldüğünü ve böyle bir şeyin gerçekte olmadığını ve olamayacağını ileri sürerdim. Sonucu böyle olan bir konuda dünyayı aldatmanın güçlüğünden, neredeyse olanaksızlığından, bu ünlü kraliçenin bilgeliği⁸⁰ ve sağlam yargı gücünden, onun böyle zavallı bir kurnazlıktan çok az bir çıkarı olduğundan ya da hiçbir çıkar elde etmediğinden söz edip bana karşı çıkmanız boşuna olurdu. Tüm bunlar beni şaşırtabilirdi; ama gene de şu yanıtı verirdim: İnsanların dolandırıcılığı ve aptal-

⁷⁹ [Bu tümce K basımında eklendi.]

⁸⁰ [E'den P'ye kadarki basımlarda: "doğruluğu".]

lığı çok yaygın görüngülerdir, dolayısıyla böyle bir işareti doğa yasalarının çiğnenmesi olarak kabul etmektense, en sıra dışı olayların, dolandırıcılık ve aptallığın kesişmesinden doğacağına inanırdım.

Bu mucize, yeni bir din sistemine bağlanacak olursa, insanların tüm çağlarda, bu türden gülünç öykülerin etkisinde çok fazla kalmalarından ötürü bu durumun ta kendisi, aldatmanın tam bir ispatı olur ve sağduyulu bütün insanların olguyu yalnızca reddetmelerine değil, aynı zamanda daha fazla incelemeksizin reddetmelerine de yeterdi. Mucizenin nedeni sayılan Varlık, Her Şeye Gücü Yeten bile olsa, mucize bu yüzden bir parça daha olası olmaz; çünkü böyle bir Varlığın niteliklerini ya da eylemlerini doğanın olağan akışında Onun ürettiklerinin deneyiminden başka bir yolla bilmek olanaksız. Bu bizi gene geçmişteki gözlemlere geri götürür ve gözlemlerimizin en olası ve akla yatkın olanına karar vermek için insan tanıklığı yüzünden doğruluğun çiğnenmesinin örneklerini, mucizeler aracılığıyla doğa yasalarının çiğnenmesinin örnekleriyle karşılaştırmak zorunda bırakır. Doğruluğun çiğnenmesi, başka bir olguyla ilgili olandan çok dinsel mucizelerle ilgili tanıklıkta yaygın olduğu için, zorunlu olarak dinsel mucizelerle ilgili tanıklığın güvenilirliğini çok fazla azaltır ve hangi kuşkulu aldatmacayla gizlenmiş olursa olsun bu tür tanıklığa hiçbir zaman aldırış etmemek konusunda genel bir karar vermemize yol açar:

⁸¹Lord Bacon aynı akıl yürütme ilkelerini benimsemiş gibi görünür. O şunları söyler: "Tüm canavarlar ve

⁸¹ [E ve F basımlarında bulunmayan bu paragraf K'den P'ye kadarki basımlarda da not olarak konmuştu. K'den Q'ya kadarki basımlarda Latince alıntılanmıştı.]

olağanüstü doğumlar ve ürünler, kısacası doğadaki yeni, ender bulunan ve olağanüstü her şey konusunda bir derleme ya da özel bir tarih yapmalıyız: Ama bu, doğruluktan sapmamak için en özenli irdemeyle yapılmalı. En başta, Livy'nin olağanüstü olayları gibi, bir ölçüde dine bağlı her öykü, kuşkulu sayılmalı: Doğal büyü ya da simya yazarlarında ya da sahteliğe ve masalsı olana yenilmez bir iştahı var gibi görünen böyle yazarların tümünde bulunacak her şeyden de bir o kadar kuşklanmalıyız."⁸²

Hristiyan dininin, onu insanın akıl yürütme yetisinin ilkeleriyle savunmayı üstlenen tehlikeli dostlarını ya da kılık değiştirmiş düşmanlarını bozguna uğratmaya hizmet edebileceğini düşündükçe burada iletilen akıl yürütme yöntemi daha da hoşuma gidiyor. Bizim en kutsal dinimiz akıl yürütme yetisi değil *inanç* üzerine temellenir. Ve onu geçmeye hiç uygun olmadığı türde bir sınava sokmak bunu kanıtlamanın kesin bir yöntemidir. Bunu daha açık kılmak için Kutsal Kitap'ta anlatılan mucizeleri inceleyelim ve çok geniş bir alanda kaybolmamak için Pentateukhos⁸³'ta bulduğumuz türde mucizelerle yetinelim. Biz söz konusu kitabı, kendine Hristiyan diyen bu kişilerin ilkelerine göre, Tanrının kendisinin sözü ya da tanıklığı olarak değil, yalnızca bir insan olan yazar ve tarihçinin ürünü olarak inceleyeceğiz. Öyleyse burada ilkin bize barbar ve bilgisiz bir halk tarafından sunulan bir kitabı göz önünde bulunduruyoruz, bu kitap onların daha da barbar olduğu çağda ve büyük olasılıkla kitabın anlattığı olgulardan çok sonra yazılmıştır; bu anlatılanlar, onlarla uyuşan hiçbir tanık-

⁸² *Novum Organum*, lib. ii. aph. 29.

⁸³ Eski Ahit'in ilk beş kitabı.

lıkla desteklenmez ve her ulusa kendi başlangıcını veren masalsı açıklamalara benzer. Bu kitabı okuyunca, onun olağanüstü şeyler ve mucizelerle dolu olduğunu görürüz. Dünyanın ve insan doğasının şu andakinden bambaşka bir durumunu açıklar:⁸⁴ Bu durumdan düşmemizi, neredeyse bin yıla erişen insan yaşını, bir tufan yüzünden dünyanın yıkılmasını, bir halkın, Tanrının gödesi olarak rastgele seçilmesini ve halkın, yazarın yurttaşları olduğunu, gözünüzün önüne getirebileceğiniz en şaşırtıcı olağanüstü olaylar aracılığıyla kölelikten kurtulmasını anlatır. Elinizi vicdanınıza koyup ciddi ciddi düşündükten sonra lütfen söyleyin; böyle bir tanıklıkla desteklenen böyle bir kitabın yanlış olduğunu düşünmek onun anlattığı tüm mucizelerden daha mı olağan dışı, daha mı mucizevi. Yukarıda temellendirilen olasılık ölçülerine göre, onun kabul edilmesi için böyle olması zorunlu.

Mucizeler konusunda söylediğimiz, hiç değişiklik yapmadan kehanetlere de uygulanabilir; nitekim tüm kehanetler gerçek mucizelerdir ve yalnızca bu nitelikleriyle bir vahyin kanıtlamaları diye kabul edilebilirler. Gelecek olayları önceden haber vermek insan doğasının yeteneğini aşmasaydı, bir kehaneti tanrısal bir görevin ya da gökten alınan yetkenin bir kanıtlaması diye kullanmak saçma olurdu. Böylece, genel olarak şu sonucu çıkarabiliriz: *Hristiyan dinine*, başlangıçta mucizeler eşlik etti, üstelik bugün bile akıllı başında bir kişi hiçbir mucize olmaksızın ona inanmaz. Akıl yürütme yetisi tek başına, bizi onun doğruluğuna inandırmaya yetmez: Ve her kim onu kabul etmek için *İnanç* aracılığıyla harekete geçiriliyorsa, kendi kişiliğinde süregelen bir

⁸⁴ Açıkçası cennetteki varoluşu (ç.n.).

mucizenin bilincindedir ve bu mucize, anlama yetisinin tüm ilkelerini yıkar ve ona alışkanlık ve deneyime en karşıt olana inanma kararlılığı verir.

XI. Bölüm

⁸⁵Özel Bir Kayra⁸⁶ ve Gelecekteki Bir Durum Üzerine

Geçenlerde kuşkucu paradoksları seven bir arkadaşla konuşmaya koyulduk; bu konuşmada hiç onaylamadığım birçok ilke ileri sürdü, bunları onaylamasam bile; bana garip ve bu soruşturma boyunca yürütülen akıl yürütme zinciriyle ilişkili göründüklerinden, burada bu ilkeleri okuyucunun yargısına sunmak için elimden geldiğince doğru bir biçimde belleğimden aktaracağım.

Konuşmamız felsefenin eşsiz iyi talihine duyduğum hayranlığı dile getirmemle başladı. "Bütün öteki ayrıcalıkların üstünde, tam bir özgürlük gerektirdiği ve görüşler ile tartışmaların özgürce karşılaşmasından geliştiği için felsefe ilk olarak bir özgürlük ve hoşgörü çağı ve ülkesinde doğmuştu ve hiçbir zaman, en aşırı ilkelerinde bile, inançlarla, mezheplerle ya da ceza yasalarıyla engellenmemişti. Çünkü Protagoras'ın sürgün cezası ve Sokrates'in ölümü dışında -bu son olay bir ölçüde başka

⁸⁵ [E basımında: Doğal Dinin Uygulamadaki Sonuçları Üzerine.]

⁸⁶ "Kayra" diye çevrilen *Providence* sözcüğü iki anlamda anlaşılabilir: İlkin Tanrının dünyaya karışması; ikincisi bu niteliği ile Tanrının adı olarak, bu anlamda kullanıldığında sözcük büyük harfle yazılır. Bir başka ayırım da genel ve özel kayra arasında yapılır. Buna göre genel kayra Tanrının dünyaya olağan karışmasıdır, özel kayra ise onun dünya yaşamına olağanüstü biçimde karışması demektir (ç.n.).

nedenlerden ileri gelmiştir- çağımızda çok fazla yayılan bu bağınazlık ateşi türüyle eski tarihte neredeyse hiç karşılaşılmaz. Epiküros, ileri yaşına kadar Atina'da barış ve huzur içinde yaşadı: Epikürosçulara⁸⁷, yerleşik dinin en kutsal ayinlerinde din adamı kimliği taşıma ve sunakta ayin yönetme izni bile verildi. Roma imparatorlarının en bilgisi⁸⁸ her felsefe okulunun öğretmenlerine emekli maaşları⁸⁹ ve ücretler aracılığıyla eşit kamu koruması sağladı. Şu anda, felsefenin daha sert ve sağlam olduğu varsayılabilecekken bile mevsimlerin sertliğine ve üzerinde esen şiddetli karalama ve kovuşturma yellerine güçlükle dayandığını düşünürsek, böyle bir tutumun onun ilk gençliğinde ne kadar gerekli olduğu kolayca anlaşılabacaktır." dedim.

Arkadaşım, "Şeylerin doğal akışından kaynaklanıyor gibi görünen ve her çağ ve ulusta kaçınılmaz olan bir şeye felsefenin eşsiz iyi talihi olarak hayranlık duyuyorsun. Felsefe için çok öldürücü olduğundan yakındığın bu inatçı bağınazlık, gerçekte felsefenin çocuğudur, bu çocuk boş inançla birlik olduktan sonra anasının yararına olandan bütünüyle ayrılır ve onun en köklü düşmanı ve kovuşturucusu olur. Dünyanın ilk çağlarında, dinin şimdi bunca şiddetli tartışmaya neden olan kuramsal öğretilerinin düşünülebilmesi ya da kabul edilebilmesi olası değildi; insanlık hiç okuma yazma bilmezken güçsüz kavrayışına daha uygun bir din ideası oluşturdu ve kutsal inançlarını, kanıtlama ya da tartışmadan çok, geleneksel inanç nesneleri olan bu türden masallardan oluşturdu. Dolayısıyla filozofların yeni paradoksların-

⁸⁷ Luciani Sump. e lapitai. 9.

⁸⁸ M. Aurelius.

⁸⁹ Luciani eunoukos.

dan ve ilkelerinden doğan ilk korku ve telaşın geçmesinden sonra, bu öğretmenler eski çağlar boyunca yerleşik boş inançla büyük bir uyum içinde yaşamış ve insanlık onlar arasında hakça bölüşülmüş gibi görünüyor, bütün eğitilmiş kişileri ve bilgeleri filozoflar sahiplendi; kökleşmiş boş inançlar ise halkın bütün kaba ve bilgisiz kesimine sahip çıkmıştı.” dedi.

O zaman ben şöyle dedim: “Görünüşe göre siz politikayı konunun bütünüyle dışında bırakıyor ve bilge bir yüksek görevlinin, haklı olarak felsefenin belli ilkelerine, örneğin Epiküros’unkilere, karşı çıkabileceğini hiç varsaymıyorsunuz. Epiküros kutsal bir varlığı, sonuç olarak da Tanrının kayrasını ve gelecek bir durumu reddederek törel bağları büyük ölçüde gevşetmiş gibi görünür ve bu yüzden yurttaşların oluşturduğu toplumun huzuru için zararlı sayılabilir.”

“Biliyorum.” diye yanıtladı, “Gerçekte bu kovuşturmalar, hiçbir çağda hiçbir zaman soğukkanlı bir akıl yürütme yetisinden ya da felsefenin zararlı sonuçlarının deneyiminden doğmadı, tersine tamamıyla tutku ve önyargıdan doğdu. Ama daha ileri gidersem ve o günlerin dalkavuklarından ya da ispiyoncularından biri tarafından suçlanmış olsaydı, Epiküros’un davasını halkın önünde kolayca savunabileceğini ve felsefesindeki ilkelerinin onu böylesine hevesle kamusal öfke ve kıskançlığa maruz bırakmaya çalışan düşmanlarınıninki kadar sağlıklı ya da yararlı olduğunu tanımlayabileceğini ileri sürersem ne olur?”

“Keşke konuşma sanatındaki ustalığınızı böyle olağan dışı bir izlek için kullanmasanız ve Epiküros’u destekleyen bir konuşma yapsanız. Bu eski ve görgülü kentin ayaktakımı barındırdığını kabul edecek olursanız, bu konuşma, Atina’daki ayaktakımının değil, onun kanıt-

lamalarını anlayabileceği varsayılabilir türdeki dinleyicilerin daha felsefi bölümünün hoşuna gidebilirdi.” dedim.

“Bu koşullarda, bu iş zor olmazdı.” diye yanıtladı: “İsterseniz, bir an için Epiküros olduğumu varsayayım ve sizi Atina halkı yerine koyayım; size rakiplerimin kötülüğünü memnun edecek bir tek siyah fasulyeye yer bırakmayacak, bütün kabı beyaz fasulyelerle dolduracak türde bir söylev vereceğim.”⁹⁰

“Peki: Lütfen bu varsayımdan yola çıkarak ilerleyin.” dedim.

“Ey Atinalılar, buraya okulumda savunduğum şeyi, sizin topluluğunuz önünde haklı çıkarmak için geldim; serinkanlı ve yansız sorgulayıcılarla birlikte akıl yürütmek yerine kendimi öfkeli düşmanlarım tarafından suçlanır durumda buldum. Gerçekte kamu yararı ve ulus çıkarları konusundaki sorunlara yönelmesi gereken düşünceleriniz kuramsal felsefenin incelemelerine saptırılmakta ve bu göz kamaştırıcı ancak meyvesiz olabilecek soruşturmalar, daha bildik ama daha yararlı uğraşlarınızın yerini almaktadır. Düşünmenin bu kötüye kullanımını elimden geldiğince önleyeceğim. Burada dünyaların başlangıcını ve yönetimini tartışmayacağız. Yalnızca bu tür sorunların kamu çıkarını ne kadar ilgilendirdiğini soruşturacağız. Ve sizi bu sorunların toplumun huzuru ve yönetimin güvenliği ile hiçbir ilgisi olmadığına inandırabilirsem, az sonra bizi, bütün felsefenin en yüce, ama aynı zamanda en kuramsal sorununu sakın sakın sınınamamız için okullaşımıza geri göndereceğinizi umuyorum.

⁹⁰ Beyaz fasulye evet, kara fasulye hayır oyunu temsil ediyordu.

Atalarınızın geleneğiyle ve rahiplerinizin (benim seve seve kabul ettiğim) öğretisiyle yetinmeyen dinsel filozoflar, dini akıl yürütme yetisinin ilkeleri üzerine ne ölçüde temellendirebileceklerini deneme konusunda aceleci bir merakla kapılırlar; böylece özenli ve kılı kırk yaran bir soruşturmadan doğal olarak doğan kuşkuları, ortadan kaldırmak yerine kışkırtırlar. Evreni en görkemli renklerle, düzen, güzellik ve bilgece bir düzenleme içinde betimlerler, sonra da "Anlama yetisinin bu görkemli sergilenişi atomların rastlantısal bir araya gelişinden ileri gelebilir mi gelemmez mi?", "En büyük dehanın bile ne kadar beğense az olacağı şeyi, rastlantı üretebilir miydi?" diye sorarlar. Bu kanıtlamanın doğruluğunu incelemeyeceğim. Kanıtlamanın düşmanlarımın ve beni suçlayanların isteyebileceği kadar sağlam olduğunu kabul edeceğim. Tam da bu akıl yürütmeden yola çıkarak şunu tanımlayabilirsem bana yeter: Sorun bütünüyle kuramsal ve ben felsefe incelemelerimde Tanrıyı ya da gelecek bir durumu yadsırken toplumun temellerini sarsmıyor, tersine kendileri, kendi konuları üzerinde tutarlı olarak tartışılırsa sağlam ve doyurucu olduğunu kabul etmek zorunda kalacakları ilkeler ileri sürüyorum.

Öyleyse ey beni suçlayanlar, (benim hiçbir zaman sorgulamadığım bir) tanrının varlığı bakımından başlıca ya da tek kanıtlamanın, doğanın düzeninden türetildiğini kabul ettiniz; doğal düzende anlama yetisinin ve tasarımın öyle belirtileri ortaya çıkıyor ki onların nede-nini rastlantıya ya da maddenin kör ve güdümsüz gücüne yüklemenin saçma olduğunu düşünüyorsunuz. Bu kanıtlamanın sonuçlardan nedenleri çıkardığını kabul ediyorsunuz. İşin düzeninden yola çıkarak, onu yapan ustada bir tasarı ve ön düşünce bulunması gerektiği

sonucuna varıyorsunuz. Bu noktayı kanıtlayamazsanız sonuca ulaşamayacağınızı ve sonucu doğadaki görüngülerin kanıtlayabileceğinden daha ötede temellendirmeye kalkmayacağınızı kabul ediyorsunuz. Bunlar sizin kabulleriniz. Size bu kabullerin sonuçlarını göstermek istiyorum.

Bir sonuçtan çıkarım yoluyla belli bir nedene ulaştığımızda, nedenle sonuç orantılı olmalı ve nedene, sonucu üretmek için tam olarak yeterli olandan başka bir nitelik yüklememeliyiz. Bir terazide üç yüz gramlık bir cisim varsa ve söz konusu cismin bulunduğu kefe yükselirse, bu öteki kefedeki ağırlığın üç yüz gramı aştığının bir ispatı olarak işe yarayabilir; ancak bu hiçbir zaman karşı kefedeki ağırlığın üç kiloyu aştığını kanıtlamak için gerekçe veremez. Bir sonuç için gösterilen neden, bu sonucu üretmeye yetmezse, biz ya bu nedeni yadsımalı ya da nedene sonuçla doğru bir orantıda olmasını sağlayacak türde nitelikler eklemeliyiz. Ancak bu nedene sonuç için gerekenden daha fazla nitelik yüklersek ya da onun başka sonuçlar üretebildiğini ileri sürersek, biz bunu yalnızca, tahmin etme özgürlüğümüzü kullandığımız için yapabiliriz o zaman da bir gerekçe ya da güvenilirliği olmaksızın nitelikler ve enerjilerin varoluşunu keyfî olarak varsayırız.

Bu neden, ister kaba, bilinçsiz bir madde, ister ussal, anlama yetisi olan bir varlık olsun aynı kural geçerlidir. Neden yalnızca sonuç aracılığıyla bilinebiliyorsa, hiçbir zaman nedene sonucu üretmek için kesinlikle gerekli olanın ötesinde bir nitelik yüklememeliyiz: Doğru akıl yürütme kuralları aracılığıyla nedenden geriye gidip ondan, bizim için bu nedenin bilinmesini sağlayanlar dışında sonuçlar çıkaramayız. Kimse Zeuksis'in resimlerinden birini bir kez görmekle onun aynı zamanda bir

heykeltıraş ya da mimar olduğunu ve taş ile mermer konusunda renkler kadar yetenekli olduğunu bilemezdi. Yetenekler ve beğeni, önümüzdeki belirli bir yapıtta sergilendiğinde, bunu yapan ustada bunların olduğu sonucunu güvenli bir biçimde çıkarabiliriz. Neden sonuçla orantılı olmalıdır; biz bu oranı tam ve kesin kurarsak, nedende, sonuçtan daha fazlasını gösteren ya da başka bir tasarı ya da işle⁹¹ ilgili bir sonuç veren bir nitelik hiçbir zaman bulmayız. Böyle nitelikler, zorunlu olarak, incelediğimiz sonucu üretmek için gerekli olanların bir ölçüde ötesindedir.

Dolayısıyla tanrıların evrenin varlığının ve düzeninin yaratıcıları olarak kabul edilmesinden şu sonuç çıkar: Onlarda belli bir derecede güç, anlama yetisi ve kayra vardır, bunlar tanrıların işlerinde ortaya çıkar; kanıtlama ve akıl yürütmenin eksikliklerini gidermek için abartı ve övgüyü yardıma çağırmadıkça bundan öte hiçbir şey tanıtılamaz. Niteliklerin izleri şimdi burada ortaya çıktığı kadarıyla tanrılarda bu niteliklerin olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bunlardan daha fazla nitelik olduğunu kabul etmek, yalnızca varsayımdır; bu niteliklerin uzayın uzak bölgelerinde ya da uzak zaman dilimlerinde, daha görkemli sergilendiği ve böyle düşsel erdemlere daha uygun bir yönetim düzeni olduğu ya da olacağı daha da ileri giden bir varsayımdır. Şimdiki sonuçlar tek başına, bu Tanrıya yüklediğimiz olağanüstü niteliklere tam yakışmıyormuşçasına evrenden, açıkçası sonuçtan, Jüpiter'e, açıkçası nedene çıkmamıza ve bu nedenden yeni bir sonuç çıkarmak için aşağı inmemize hiçbir zaman izin vermez. Nedenin bilgisi yalnızca sonuçtan türetildiğinden, ikisi birbirine tam olarak uygun olmalı-

⁹¹ Açıkçası neden olan ustanın başka bir tasarısı (ç.n.).

dır ve biri, hiçbir zaman bundan öte bir şeye gönderme yapmamalı ya da hiçbir çıkarım ve sonucun temeli olmamalıdır.

Doğada belirli görüngüler buluyorsunuz. Bir neden ya da yaratıcı arıyorsunuz. Onu bulduğunuzu sanıyorsunuz. Sonra beyninizin bu ürünlerini öyle seviyorsunuz ki onun şeylerin şimdi buradaki hastalık ve kargaşayla dopdolu manzarasından daha büyük ve daha yetkin bir şey üretmemesi olanaksız diye düşünüyorsunuz. Bu üstün anlama yetisi ve yardımseverliğin bütünüyle imgelemin ürünü olduğunu ya da en azından akıl yürütme yetisinde hiçbir temeli olmadığını ve ona, ürünlerinde gerçekten ortaya koyduğunu ve sergilediğini gördükleriniz dışında bir nitelik yükleme gerekçeniz olmadığını unutuyorsunuz. Dolayısıyla ey filozoflar, tanrılarınız doğanın şimdi burada bulunan görünüşlerine uygun olsun: Bu görünüşleri, tanrılarınıza böylesine safça yüklediğiniz niteliklere uydurmak için gelişigüzel varsayımlar aracılığıyla değiştirmeye kalkmayın.

Ey Atinalılar, rahipler ve ozanlar yetkenizle desteklenmiş olarak, şimdiki erdemsizlik ve sefalet durumundan önce gelen altın ya da gümüş bir çağdan söz ettiklerinde, onlara dikkat ve saygıyla kulak veririm. Aynı konuşmayı yetkeye boş verdiklerini, akıl yürütme yetisini geliştirdiklerini ileri süren filozoflar yaptığında onlara ötekiler gibi dalkavukça boyun eğmediğimi ve dindarca saygı göstermediğimi kabul ediyorum. Sorarım size: Kim onları göksel yerlere taşımış, kim onları tanrılar kuruluna almış, kim onlara yazgının kitabını açmış ki, tanrılarının gerçekten görünenin ötesinde bir amacı gerçekleştirdiklerini ya da gerçekleştireceklerini böyle aceleyle onaylıyorlar? Onlar bana, sonuçlardan nedenlere giden çıkarımlar yaparak basamakları çıktık-

larını⁹² ya da akıl yürütme yetisinin, aşamalı olarak yükseldiğini söylerlerse, ben onların akıl yürütme yetisinin yükselişine⁹³ imgelemin kanatlarıyla yardım ettikleri konusunda üstelerim; öyle olmaşa çıkarımlarının doğrultusunu böyle değiştiremezler ve nedenlerden sonuçlara giden kanıtlama yapamazlardı. Böyle kanıtlamalarda onlar bu tanrılar gibi yetkin varlıklar için bu dünyadan daha yetkin bir ürünün daha uygun olacağını varsayarlar ve bu göksel varlıklara bu dünyada bulunabilen dışında bir yetkinlik ya da nitelik yüklemek için gerekçeleri olmadığını unuturlar.

Doğadaki kötü görünüşleri açıklamak ve tanrılarının onurunu korumak için bütün sonuçsuz çabaların nedeni budur, oysa dünyada çok fazla olan kötülük ve düzensizliğin gerçekliğini kabul etmek zorundayız. "Jüpiter'in gücünü ve kayrasını denetleyen ve Jüpiter'i, insanlığı ve her anlayışlı yaratığı bu kadar kusurlu ve bu kadar mutsuz yaratmak zorunda bırakan tek neden, maddenin inatçı ve dikbaşı nitelikleri ya da Jüpiter'in genel yasalara uyması ya da bu türden bazı gerekçelerdir" derler. Görünüşe bakılırsa, daha baştan, hiç sorup sorgulamadan bu niteliklerin en geniş kapsamda bulunduğu kabul edilmiştir. Bu ön kabule dayanarak, bu tür tahminlerin kötü görüngülerin akla yatkın açıklamaları sayılabileceğini onaylarım. Ancak gene de bu niteliklerin niçin sorgulanmadan kabul edildiğini ya da niçin nedene gerçekte sonuçta ortaya çıkan dışında bir nitelik yüklendiğini sorarım. Doğanın akışını haklı kılmak için, niçin varsayımlara dayanarak beyninize işkence ediyor-

⁹² [E basımında: "Akıl yürütme yetisinin aşama dizisinde ya da basamaklarında."]

⁹³ [E basımında: "Aşama dizisi."]

sunuz? Bildiğiniz gibi bu varsayımlar bütünüyle düşsel olabilir ve doğanın akışında onların hiçbir izi yok.

Dolayısıyla dinsel varsayım, yalnızca evrenin gözle görünür görüngülerini açıklamanın belli bir yöntemi olarak göz önünde bulundurulmalıdır: Ama doğru akıl yürüten hiç kimse, dinsel varsayımdan bir tek olgu bile çıkarsamaya ve ondan yola çıkarak görüngüleri değiştirmeye ya da onlara bir şey eklemeye kalkmaz. Şeylerin görünüşlerinin böyle nedenleri tanıtladığını düşünüyorsanız, bu nedenlerin varoluşuyla ilgili bir çıkarım yapmanız kabul edilebilirdir. Bu türde girift ve yüce konularda tahmin ve kanıtlama özgürlüğü herkese verilmelidir. Ancak burada durmalısınız. Çıktığınız yerden geriye gelerseniz ve çıkardığınız nedenlerden, doğanın akışında Tanrının belli niteliklerinin daha tam sergilenmesinde kullanılabilecek başka bir olgunun var olduğu ya da var olacağı sonucunu çıkarırsanız sizi uyarmam gerek. Çünkü bu konuya ilişkin akıl yürütme yönteminden sapıp, nedenin niteliklerine, kesinlikle sonuçta görünen niteliklerin ötesinde bir şeyler eklediniz. Oysa sonucu nedene daha yaraşır kılmak için, hoş görülebilir bir anlayış ya da yöntemle hiçbir zaman sonuca bir şey ekleyemezsiniz.

O zaman okulumda öğrettiğim ya da daha çok bahçelerimde incelediğim öğretinin iğrençliği nerede? Ya da bu sorunun tümünde iyi törelerin güvenliğini ya da toplumun huzur ve düzenini biraz olsun ilgilendiren ne buluyorsunuz?

Olayların akışını yöneten, erdemsiz kişiyi bütün girişimlerinde alçalma ve düş kırıklığıyla cezalandıran, erdemliyi ise onur ve başarıyla ödüllendiren bir kayrayı, açıkçası dünyanın ulu yöneticisini yadsıdığımı söylüyorsunuz. Ama ben olayların herkesin soruşturma ve ince-

lemesine açık akışını kesinlikle yadsımam. Şeylerin şimdiki düzeninde, kafa erincinin, erdemsizlikten çok erdeme eşlik ettiğini ve erdemin insanlar tarafından daha çok kabul gördüğünü onaylarım. İnsanlığın geçmiş deneyimine uygun olarak, arkadaşlığın insan yaşamının başlıca sevinci olduğunun ve ölçülülüğün, dinginlik ve mutluluğun tek kaynağı olduğunun farkındayım. Erdemli yaşamla erdemsiz yaşamı hiçbir zaman karşılaştırmam; tersine iyi eğitim görmüş bir us için her türlü üstünlüğün erdemlinin yanında olduğunun farkındayım. Bütün varsayımlarınızı ve akıl yürütmelerinizi kabul ederek bundan öte ne söyleyebilirsiniz? Nitekim bana şeylerin bu düzeninin anlama yetisi ve tasarımdan ileri geldiğini söylüyorsunuz. Ancak nereden çıkmış olursa olsun mutluluğumuz ya da mutsuzluğumuzun, sonuç olarak yaşamdaki davranış ya da eylem biçimimizin bağlı olduğu kişiliğin kendisi gene aynıdır. Davranışımı geçmiş olaylardan edindiğim deneyimle düzenleme yolu sizin için de benim için de açık. Ve tanrısal bir kayra ve evrende yüce bir adalet dağıtımı olduğu kabul edilirse iyinin, olayların olağan akışının ötesinde daha özel bir ödüllendirilmesini ve kötünün cezalandırılmasını beklemem gerektiğini ileri sürerseniz, burada önceden ortaya çıkarmaya çalıştığım aynı mantık hatasını bulurum. Böyle içtenlikle ileri sürdüğünüz bu tanrısal varlığı kabul edersek, bundan güvenle sonuçlar çıkarsayabileceğinizi ve tanrılarınıza yüklediğiniz nitelikleri kanıt göstererek doğanın deneyimlenen düzenine bir şeyler ekleyebileceğinizi sanmakta ısrar ediyorsunuz. Bu konudaki bütün akıl yürütmelerinizin yalnızca, sonuçlardan nedenlere giderek yapılabileceğini ve nedenlerden tümdengelimle sonuçlara giderek yapılan her kanıtlamanın zorunlu olarak kaba bir safsata olması gerekti-

ğini unutmuş gibi görünüyorsunuz; çünkü neden konusunda, önceden (çıkarımla elde edilmemiş, tersine), sonuçta tam olarak ortaya çıkarılan dışında bir şey bilmeniz olanaksız.

Şeylerin şimdiki sahnesini düşüncelerinin tek konusu saymak yerine, bu yaşamı daha ötedeki şeylere bir geçiş; daha büyük ve daha geniş olan farklı bir yapıya götüren bir sundurma; bir piyesi tanıtmaya ve ona daha çok incelik ve yerindelik vermeye yarayan bir başlangıç ya da önsöz kılacak ölçüde doğanın tüm akışını tersine çeviren şu kibirli düşünürler konusunda bir filozof ne düşünmeli? Böyle filozofların tanrılar konusundaki idealarını nereden türettiklerini sanıyorsunuz? Kesinlikle kendini beğenmişliklerinden ve kendi imgelemlerinden. Bu ideayı şimdi buradaki görüngülerden türetmiş olsalardı, o, hiçbir zaman daha ötedeki bir şeyi işaret edemez, tersine kesinlikle buradaki görüngülere uygun olurdu. Tanrıya bizim onun kullandığını ya da sergilediğini hiçbir zaman görmediğimiz nitelikler bağışlanmış olması *olasılığı*, Tanrının yerine getirildiğini ortaya çıkaramayacağımız eylem ilkeleri ile yönetiliyor olabileceği: Bunların hepsi kolayca kabul edilir. Ama gene de bu yalnızca bir *olanak* ve varsayımdır. Bizim ondaki bir niteliği ya da eylem ilkesini *çıkarsamak* için hiçbir zaman gerekçemiz olamaz; tersine onları sergilendikleri ve ortaya çıkarıldıkları kadarıyla biliriz.

Dünyada herkese hakkını veren bir adaletin herhangi bir belirtisi var mı? Olumlu bir yanıt vererseniz, adaletin burada sağlanmasından ötürü yanıtınızın doyurucu olduğu sonucuna varırım. Olumsuz yanıt vererseniz, tanrılara, bizim anladığımız anlamda adalet yükleme gerekçeniz olmadığından böyle yaptığınız sonucuna varırım. Şu anda tanrıların adaletinin kendisini tam

anlamıyla göstermediğini, bir ölçüde gösterdiğini söyleyerek kabul etme ile yadsıma arasında bir orta yol tutarsanız, tanrıların adaletine, bu adaletin kendini şu anda sergilediğini gördüğümüz kadarından öte bir kapsam vermek için bir gerekçeniz yok diye yanıt veririm.

Böylece ey Atinalılar, düşmanlarımla tartışmaya kısa yoldan sonuç getiriyorum. Doğanın akışı onlarınki kadar benim bakışıma da açık. Olayların deneyimlenen dizisi, hepimizin davranışımızı düzenlememizi sağlayan büyük bir ölçüttür. Savaş alanında ya da bir senatoda başka hiçbir şeye başvurulamaz. Okulda ya da özel derste bile başka hiçbir şey duyulmaması gerekir. Sınırlı anlama yetimizin abartılı imgelemimiz için çok dar olan sınırları yarıp geçmesi boşuna olur. Doğanın akışından yola çıkarak kanıtlama yapıp, evrendeki düzeni ilk önce bağışlayan ve bu düzeni koruyan, anlama yetisi olan özel bir neden çıkarsarken, hem kesin olmayan hem de yararsız olan bir ilkeyi benimseriz. Bu ilke kesin değil; çünkü konu, insan deneyiminin erişiminin tümüyle ötesinde. Yararsız; çünkü bu neden konusundaki bilgimiz tümüyle doğanın akışından türetildiği için biz doğru akıl yürütme kurallarına göre, yeni bir çıkarımla hiçbir zaman nedenden geri dönemeyiz ya da doğanın alışılmış ve deneyimlenmiş akışına eklentiler yaparak tutum ve davranışımızla ilgili yeni ilkeler temellendiremeyiz.”

Onun söylevini bitirmiş olduğunu görerek şunları söyledim: “Eski demagogların kurnazlığına boş vermediğinizi görüyorum ve beni halkın yerine koymaya karar verdiğiniz için özellikle bağlı olduğumu her zaman dile getirdiğimi bildiğiniz bu ilkeleri benimseyerek çaktırmadan benim beğenimi kazanmaya çalışıyorsunuz. Ancak deneyi bu ve bütün öteki olgular konusundaki yargımızın tek ölçütü yapmanızı kabul ederek (aslında

yapmanız gerektiğini düşünüyorum), tam da başvurduğunuz bu deneyimden ötürü, Epiküros'un ağzından dile getirdiğiniz bu akıl yürütmeyi çürütmenin olanaklı olabileceğinden kuşku yok. Örneğin tuğla, taş ve harç yığınıyla ve duvarcılığın bütün gereçleriyle çevrelenmiş yarı bitmiş bir yapı görürseniz, bu sonuçtan onun bir tasarım ve ustalık işi olduğu *sonucunu* çıkaramaz mıydınız? Ve çıkarım aracılığı ile bulunan bu nedenden sonuca ilişkin yeni eklemeler çıkarsamak için geri dönüp bu yapının çok geçmeden bitirilmiş olacağını ve sanatın ona bağışlayacağı bütün yeni iyileştirmeleri alacağı sonucunu çıkaramaz mıydınız? Kıyıda bir insana ait bir tek ayak izi görürseniz, buradan bir insanın geçtiği ve kum tanelerinin yuvarlanması ya da suyun kabarmasıyla silinmiş olsa da öteki ayağın da iz bıraktığı sonucuna varırdınız. Öyleyse aynı akıl yürütme yöntemini doğanın düzeni bakımından kabul etmeyi neden yadsıyorsunuz? Dünyayı ve şimdi buradaki yaşamı üstün bir anlama yetisini çıkarsayabileceğiniz eksik bir yapı olarak düşünün; hiçbir şeyi eksik bırakamayan bu yüce anlama yetisinden yola çıkıp, niçin uzam ya da zamanın uzak bir noktasında tamamlanacak bir tasarı ya da plan çıkarılamazsınız?

Bu akıl yürütme yöntemleri tıpatıp benzer değil mi? Hangi bahaneyle birini yadsırken ötekini benimseyebilirsiniz?”

“Konuların sonsuz farklılığı, sonuçlarımdaki farklılık için yeterli bir temel oluşturur.” diye yanıtladı. “İnsan sanatı ve ustalığının yapıtlarında sonuçtan nedene ilerlemek ve sonuçla ilgili yeni çıkarımlar oluşturmak için nedenden geriye gitmek ve sonucun geçirmiş olduğu ya da geçirebileceği değişimleri incelemek kabul edilebilir. Ancak bu akıl yürütme yönteminin temeli ne? Besbelli

bu akıl yürütme şuna dayanır: Bu insan, deneyim aracılığıyla bildiğimiz bir varlıktır, onun güdülleri ve tasarımlarıyla tanışmışızdır ve tasarımlarının ve eğilimlerinin, doğanın böyle bir yaratığı yönetmek için koymuş olduğu yasalara uyan belli bir bağlantısı ve tutarlılığı vardır. Dolayısıyla bir işin insan yeteneği ve çabasından ileri geldiğini gördüğümüzde, bu canlının doğasıyla daha önceden tanıştığımız için ondan beklenilebileceklerle ilgili yüzlerce çıkarım yapabiliriz ve bu çıkarımların hepsi deneyim ve gözlemle temellendirilecektir. Ancak insanı yalnızca incelediğimiz bir tek iş ya da üründen bilseydik, bunu ileri sürmemiz olanaksız olurdu; çünkü bu durumda insana yüklediğimiz tüm nitelikler konusundaki bilgimiz, bir üründen türetildiğinden niteliklerin bundan öte bir şeyi işaret edebilmeleri ya da yeni bir çıkarımın temeli olabilmeleri olanaksızdır. Kumdaki bir tek ayak izi, kendi başına⁹⁴ göz önünde bulundurulduğunda yalnızca orada onun üretildiği biçimde bir şeyin olduğunu tanımlayabilir. Ama bir insan ayağının izi, diğer deneylerden, zamanla ya da kazayla silinmiş olsa da büyük olasılıkla izini bırakan başka bir ayak daha olduğunu da aynı biçimde tanımlayabilir. Biz burada sonuçtan nedene çıkıyor ve nedenden yeniden aşağı inerek sonuçtaki değişimleri çıkarıyoruz; ancak bu, aynı yalın akıl yürütme zincirinin bir devamı değil. Biz bu durumda, bu canlı türünün *olağan* biçim ve gövde parçalarıyla ilgili yüzlerce başka deneyim ve gözlemi düşünüyoruz, bunlar olmadan bu kanıtlama yöntemi zorunlu olarak yanıltıcı ve safsata sayılır.

Durum, doğanın işlerinden çıkarak yaptığımız akıl yürütmelerle aynı değil. Biz Tanrı'yı, yalnızca ürünleri

⁹⁴ Açıkçası başka hiçbir deneyim olmadan (ç.n.).

aracılığı ile biliriz ve O, evrendeki deneyimlenmiş yüklem ya da niteliklerinden yola çıkarak benzerlik kurma aracılığı ile ondaki bir yüklem ya da niteliği çıkarsayabileceğimiz bir tür ya da cinsin kapsamına girmeyen tek varlıktır. Evren bilgelik ve iyilik sergilediği için biz de onda bilgelik ve iyilik olduğu sonucunu çıkarırız. Evren bu yetkinlikleri belli bir derecede sergilediği için, onların incelediğimiz sonuca kesin olarak uyan belli bir derecede olduğu sonucunu çıkarırız. Ama hiçbir doğru akıl yürütme kuralı bize kesinlikle bundan başka yüklemeler olduğu ya da aynı yüklemelerin daha ileri dereceleri olduğu sonucunu çıkarma ya da varsayma yetkisi veremez. Şimdi, bunu varsayma yetkimiz olmadan nedenden yola çıkarak kanıtlama yapmamız ya da ondan sonuçta doğrudan gözlemlediğimiz ötesinde bir değişimi çıkarsamamız olanaksız. Bu Varlık tarafından üretilen büyük iyilik, zorunlu olarak iyiliğin daha büyük bir derecesini tanıtlar: Ödüllerle cezaların daha yansız bir dağıtımı zorunlu olarak adalet ve haklılığa daha büyük bir saygıdan ileri gelmelidir. Doğanın yapıtlarına yapılan her varsayımsal eklenti, doğanın Yaratıcısının niteliklerine bir eklenti yapar ve sonuç olarak hiçbir gerekçe ya da kanıtlamayla bütünüyle desteklenmediğinden bunlar hiçbir zaman tahmin ve varsayımdan başka bir şey olarak kabul edilemezler.⁹⁵

⁹⁵ Sanırım şu bir kural olarak konulabilir: Bir neden yalnızca belirli sonuçları aracılığıyla bilindiğinde bu nedenden yeni bir sonuç çıkarmak olanaksız olmalı; çünkü eskilerle birlikte bu yeni sonuçları üretmek için gereken niteliklerin, nedeni bilmemizi sağlayan önceki sonucu üreten niteliklerden ya farklı ya üstün ya da daha kapsamlı etkisi olmalı. Dolayısıyla bu niteliklerin var olduğunu kabul etme gerekçemiz hiç

Bu konudaki yanılığımızın ve tahmin etme konusunda kendimize verdiğimiz sınırsız yetkinin büyük kaynağı, kendimizi üstü kapalı olarak Yüce Varlığın yerine koymamız ve onun her durumda, biz onun durumunda olsak akla uygun ve yaraşır diye benimseyeceğimiz davranışın aynısına uygun davranacağı sonucunu çıkar-mamızdır. Ama bunun yanı sıra, doğanın olağan akışı, bizi, nerdeyse her şeyin bizimkilerden çok farklı ilkeler ve kurallarla düzenlendiğine inandırabilir; ayrıca insanların yönelim ve tasarımlarından yola çıkarak bambaşka ve çok üstün bir Varlığın yönelim ve tasarılan konusun-da akıl yürütmek, zorunlu olarak bütün benzerlik kurma kurallarına açıkça karşıt görünür. İnsan doğasında, tasarımlarla kişilikler arasında deneyimlenmiş kesin bir tutarlık vardır; böylece çoğu kez bir olgudan bir insanın amacını ortaya çıkardığımızda, deneyim yoluyla ötekini çıkarsamak ve onun geçmiş ya da gelecekteki davranışıyla ilgili uzun bir sonuçlar zinciri oluşturmak akla

yok.† Yeni sonuçların, önceki sonuçlardan zaten bilinen aynı enerjinin devamından ileri geldiğini söylemek, zorluğu gidermez. Durumun böyle olduğu kabul edilse bile (ki güç-lükle kabul edilebilir), benzer bir enerjinin (onun kesin ola-rak aynı olabilmesi olanaksız olduğu için) sürekliliği ve ser-gilenmesinin ta kendisi, açıkçası benzer enerjinin farklı uzam ve zaman dönemindeki bu sergilenişi, çok keyfî bir varsayımdır ve en başta neden konusundaki bütün bilgile-rimizi türettiğimiz sonuçlarda muhtemelen herhangi bir izi olamaz. *Çıkarsanan* neden, bilinen sonuca tam olarak oran-tılı olduğunda (öyle de olması gerekir), onun yeni ya da farklı sonuçların *çıkarsanabileceği* bir niteliğe sahip olabil-mesi olanaksızdır.

† [E ve F basımları metni “nitelikler”e kadar getirirler ve geri kalanı dipnota atarlar.]

uygun olabilir. Ancak, bu kadar uzak ve anlaşılmaz bir varlık için bu akıl yürütme yöntemi hiçbir zaman geçerli olamaz. O, evrendeki herhangi bir varlığa, güneşin balmumundan yapılmış incecik bir muma benzediğinden daha az benzer; kendisini yalnızca, bazı soluk izler ya da ana çizgilerle gösterir, ona bu soluk izlerin ya da ana çizgilerin ötesinde bir nitelik ya da yetkinlik yüklemeye yetkimiz yoktur. Üstün bir yetkinlik sandığımız şey gerçekte bir eksiklik olabilir. Ya da sandığımız kadar yetkin olsa bile, görünüşte yapıtlarında bu niteliği gerçekten dolu dolu sergilemezken onu yüce Varlığa yüklemek, doğru bir akıl yürütmeden, sağlam felsefeden çok bir yaltaklanma ve övgü düzme belirtisidir. Dolayısıyla dünyadaki bütün felsefeler ve bir felsefe türünden başka bir şey olmayan bütün dinler, bizi hiçbir zaman deneyimin olağan akışının ötesine götüremez ya da günlük yaşamda düşünceler aracılığıyla sağlananlardan farklı tutum ve davranış ölçüleri veremez. Dinsel varsayımlardan, hiçbir yeni olgu çıkarılamaz; hiçbir olay önceden görülemez ya da önceden söylenemez; uygulama ve gözlem aracılığıyla bilinenin ötesinde hiçbir ödül beklenemez ya da hiçbir ceza korkutamaz. Böylece benim Epiküros'u savunmam gene de sağlam ve doyurucu görünecektir; toplumun politik çıkarlarının metafizik ve dinle ilgili felsefe tartışmalarıyla hiçbir bağlantısı yok."

"Gene de burada dikkate almamış gibi göründüğünüz bir durum var." diye yanıtladım. "Öncüllerinizi kabul etsem de sonucunuzu yadsımak zorundayım. Dinsel öğretilerin ve akıl yürütmelerin, yaşamı etkilememesi *gerektiği için* onların yaşam üzerinde etkisi *olamayacağı* sonucunu çıkarıyorsunuz. İnsanların sizin gibi akıl yürütmediğini, tersine tanrısal bir Varlık inancından bir-

çok sonuç çıkardıklarını ve Tanrının, doğanın olağan akışında görünenin ötesinde, erdemsizliği cezalandıracağını, erdemi ödüllendireceğini varsaydıklarını hiç düşünmüyorsunuz. Onların bu akıl yürütmelerinin doğru olup olmaması sorun değil. İster doğru ister yanlış olsun insanların akıl yürütmelerinin yaşam ve davranışlarına etkisi zorunlu olarak gene aynıdır. Bildiğim kadarıyla onları bu tür önyargılardan kurtarmaya girişenler, iyi akıl yürüten kişiler olabilirler; ancak iyi yurttaşlar ve politikacılar olduklarını kabul edemem; çünkü onlar insanları, tutkuları üzerindeki bir kısıtlamadan kurtararak bir bakıma toplum yasalarını daha kolay ve daha güvenle çiğnemelerini sağlarlar.

Belki sizin özgürlükten yana olan genel sonucunuzla uzlaşabilirim, gerçi ben özgürlüğü sizin dayandırmaya çalıştığınız öncüllerden başka öncüllere dayandırırdım. Sanırım devlet, felsefedeki her ilkeyi hoş görmeli; bir yönetimin politik çıkarlarının böyle bir hoşgörü yüzünden zarara uğradığı konusunda hiçbir örnek yoktur. Filozoflarda yobazlık yoktur; onların öğretileri insanlar için çok albenili değildir, filozofların akıl yürütmelerinin sınırlandırılmasının zorunlu olarak bilimlere ve hatta devlete zararlı sonuçları olur; çünkü bu, insanlığın genelinin paylaştığı, derin ilgi gösterdiği şeyler üzerinde kovuşturma ve baskı yapmayı kolaylaştırır.

Ancak burada ana düşünce çizgisi bakımından benim için bir güçlük var. Çok duyarlı ve ince akıl yürütmele-re götürmesin diye bu güçlüğü üzerinde durmayacak, yalnızca onu sizin için ortaya koyacağım" (diye sürdürdüm). "Kısacası, bir nedeni bilmenin (sizin baştan beri savunduğunuz gibi) yalnızca sonucu aracılığıyla olanaklı olduğu ya da nedenin gördüğümüz başka bir neden ya da nesneyle koşutluğu ve benzerliği olmayacak kadar

tekil ve özel bir yapıda olduğu konusunda çok kuşkuluyum. Biz birinden diğeri için ancak iki tür nesnenin sürekli birlikte görüldüğünü bulduğumuzda çıkarsayabiliriz; bize bütünle tek olan ve bilinen hiçbir tür altında ele alınamayan bir sonuç sunulsaydı, onun nedeniyle ilgili bir tahmin ya da çıkarım yapabileceğimizi hiç düşünmüyorum. Deneyim, gözlem ve benzerlik kurma, bu yapıdaki çıkarımlarda akla uygun bir biçimde izleyebildiğimiz tek kılavuzsa, hem sonucun hem de nedenin, bildiğimiz ve birçok durumda birlikte göründüklerini bulduğumuz başka sonuçlar ve nedenlere bir benzerliği olması ve onları andırması gerekir. Bu ilkenin sonuçlarına ulaşmaya çalışmayı kendi düşünmenize bırakıyorum. Ben yalnızca, Epiküros'un karşıtlarının tek ve benzersiz bir sonuç olan evreni, her zaman, bir o kadar tek ve benzersiz bir neden olan Tanrının ispatı saydıkları için, bu varsayıma dayalı akıl yürütmelerinizin en azından bizim için dikkate değer gibi göründüklerini belirteyim. Nedenden sonuca nasıl döneceği ve neden konusundaki düşüncelerimizden akıl yürütme aracılığıyla sonuçtaki bir değişikliğin ya da bir eklemenin nasıl çıkarsanabileceği konusunda bazı güçlükler olduğunu kabul ediyorum.

XII. Bölüm

Akademik ya da Kuşkucu Felsefe Üzerine

I. Parça

Hiçbir konuda Tanrının varoluşunu tanıtlayanlardan ve *Tanrıtanımazların* yanlışlarını çürütenlerden daha çok felsefi akıl yürütme sergilenmez; gene de en dindar filozoflar, bir insanın kuramsal bir tanrıtanımaz olacak kadar körleşip körleşemeyeceğini tartışırlar. Bu çelişkileri nasıl uzlaştıracamız? Dünyayı ejderhalar ve devlerden temizlemek için gezinen maceracı şövalye, bu canavarların varlığından hiçbir zaman azıcık olsun kuşku duymamıştı.

Dinin başka bir düşmanı, *Kuşkucudur*, bütün tanrıbilimcilerin ve ağır filozofların öfkesini doğal olarak uyandırır; gerçi şimdiye dek hiçbir insanın bu tür saçma bir yaratıkla karşılaşmadığı ya da eylem ya da kuramla ilgili hiçbir görüş ya da ilkesi olmayan bir insanla konuşmadığı kesin. Bu, çok doğal bir soruyu doğurur: Kuşkucu derken anlatılmak istenen nedir? Ve kuşku ile belirsizlik konusundaki bu felsefe ilkelerini ne kadar uzağa götürmek olanaklıdır?

Kuşkuculuğun her türlü irdelemelerden ve her türlü felsefeden *önce gelen* bir türü vardır. Bu tür, hataya ve aceleci yargıya karşı etkili bir koruyucu olarak, Descartes ve başkaları tarafından öğretilmiştir. Kuşkuculuk yalnızca bütün önceki görüş ve ilkelerimizden değil, genelde yetilerimizin kendisinden de kuşku duymayı

salık verir; görüş ve ilkelerimizin doğruluğuna yanlış ya da yanıltıcı olma olasılığı olmayan başlangıç ilkelerinden türetilen bir akıl yürütme zinciri aracılığıyla inanmak gerektiğini söylerler. Böyle apaçık ve inandırıcı olan, başka ilkelerin üzerinde bir ayrıcalığı olan hiçbir başlangıç ilkesi yoktur; ya da olsaydı bile daha önceden güvenilmez olduğu kabul edilen bu yetileri kullanmaksızın bir adım öteye ilerleyebilir miydik? Dolayısıyla Kartezyen kuşku, bir insanın onu dikkate alması olanaklı olsaydı (ki besbelli değildir) bütünüyle işe yaramaz olurdu ve hiçbir akıl yürütme bizi hiçbir konuda emin olma ve inanma durumuna getiremezdi.

Bununla birlikte, kuşkuculuğun bu türünün, daha ılımlı olduğunda, çok daha akla uygun bir anlamda anlaşılabilceği ve felsefe çalışması için zorunlu bir hazırlayıcı olduğu kabul edilmeli. Çünkü o, yargılarımızda gerçek bir yansızlığı korur ve eğitim ya da aceleci bir görüş yüzünden usumuza giren tüm önyargıların bırakılmasını sağlar. Belirli ve apaçık ilkelerle başlamak, ürkek ve emin adımlarla ilerlemek, sonuçlarımızı sık sık gözden geçirmek ve onların bütün sonuçlarını doğru biçimde sınamak; bu araçlarla sistemimizde yavaş ve az bir ilerleme sağlasak da doğruluğa ulaşmayı umabilmeyi ve saptamalarda gerçek bir güvenilirlik ve kesinliğe erişebilmeyi sağlayan biricik yöntem budur.

Bilim ve soruşturmanın *sonucu olan* başka bir kuşkuculuk türü daha var. Bu türün insanların uslarında bulunan yetilerin kesinlikle yanıltıcı olduğunu ya da bu yetilerin genelde kullanıldıkları bütün tuhaf kuramsal konularda sağlam bir belirlemeye ulaşmak için elverişsiz olduğunu gördüklerinde ortaya çıktığı kabul edilir. Filozofların belli bir türü duyularımızı bile tartışma konusu yapar ve günlük yaşamın kuralları, metafizik ve

tanrıbilimin en derin ilkeleri ya da sonuçlarına duyulan kuşkuların aynısıyla karşılanır. Bu paradoksal ilkeleri⁹⁶ (ilke olarak adlandırılabilirlerse) bazı filozoflar kabul eder, bu arada filozofların çoğunda onların çürütülmesiyle karşılaşılırız. Dolayısıyla söz konusu ilkelerin merakımızı uyandırması ve dayandırılacakları kanıtlamaları araştırmamız doğaldır.

Kuşkucuların tüm çağlarda *duyunun* kanıt olmasına karşı kullandığı daha basmakalıp izleklerin üzerinde durmaya gerek yok. Örneğin sayısız durumda organlarımızın kusurları ve yanıltıcılıkları yüzünden türetilenler, suda küreğin kırık görünmesi, nesnelerin farklı uzaklıklardan farklı görünmeleri, göze bastırılmasından doğan çift görüntüler, benzer yapıdaki başka birçok görünüş... Bu kuşkucu izlekler gerçekte şunu tanıtmaya yeter: Tek başına duyulara kesinlikle bel bağlanamaz, tersine duyuların kendi alanlarındaki doğruluk ve yanlışlığın uygun bir *ölçütünü* vermesi için, akıl yürütme yetisi aracılığıyla ve ortamın doğasından, nesnenin uzaklığından ve organların yaratılışından türetilen nedenlerle, duyuların kanıtlarını düzeltmek gerekir. Duyular konusunda bu kadar kolay bir çözümü kabul etmeyen başka birçok kanıtlama vardır.

İnsanların doğal bir içgüdü ya da önyargıdan ötürü duyularına inandıkları ve bir akıl yürütme olmaksızın ya da hatta akıl yürütme yetisini kullanmadan önce bile dışarıdaki evreni her zaman varsaydığımız besbelli görünüyor. Bu dışarıdaki evren bizim algılamamıza bağlı değildir, biz ve bütün düşünen varlıklar olmasaydı ya da yok edilseydi bile o varolurdu. Hayvanlar bile benzer bir kanıyla yönetilirler ve bütün düşüncelerinde, tasarı-

⁹⁶ *Tenet*.

larında ve eylemlerinde dışarıdaki nesnelere duydukları inancı korurlar.

Görünüşe göre şu da besbelli: İnsanlar doğanın bu kör ve güçlü içgüdüsüne uyarak, her zaman duyularının sunduğu imgelerin dışarıdaki nesneler olduğunu varsayar ve imgelerin dışarıdaki nesnelerin tasarımından başka bir şey olduğundan hiçbir zaman kuşkulalmazlar. Ak olduğunu gördüğümüz, katı olduğunu duyumsadığımız bu masanın algımızdan bağımsız var olduğuna ve onu algılayan usun dışında bir şey olduğuna inanılır. Bizim şimdi burada bulunmamız masaya bir varlık bağışlamaz ya da bulunmamamız onu yok etmez. Onu algılayan ya da seyre dalan, düşünen varlıkların durumundan bağımsız olarak masa aynı biçimde ve tam olarak var olmayı sürdürür.

Ancak bütün insanların bu evrensel ve önde gelen görüşü, azıcık felsefe ile kolayca yıkılır. Felsefe bize, usta bir imge ya da algı dışında hiçbir şeyin var olamayacağını ve duyuların yalnızca bu imgeleri ileten kanallar olduğunu⁹⁷, bunların us ile nesne arasında dolaysız bir ilişki kuramadıklarını öğretir. Gördüğümüz masa, ondan uzaklaştıkça sanki küçülür; ama bizden bağımsız var olan gerçek masa hiçbir değişime uğramaz. Dolayısıyla usta bulunan, masanın imgesinden başka bir şey değildir. Bunlar, akıl yürütme yetisinin belirgin dayatmalarıdır; düşünen hiçbir insan, *bu ev* ve *şu ağaç* derken göz önünde bulundurduğumuz varoluşların, ustaki algılardan ve aynı biçimde ve bağımsız kalan öteki varoluşların geçici kopyaları ya da tasarımlarından başka bir şey olmadığı konusunda kuşkulalmaz.

⁹⁷ Başka deyişle duyular yalnızca nesnelerin imgesini ya da algısını usa getirir.

Öyleyse akıl yürütme bizi doğanın başta gelen içgüdüleriyle çelişmek ya da içgüdülerden uzaklaşarak duyularımızın tanıklığı konusunda yeni bir sistemi benimsemek zorunda bırakır. Ancak felsefe bu yeni sistemi doğrulamak ve kuşkucuların kusur bulmalarının, karşı çıkışlarının önüne geçmek isterken, son kertede sıkıntılı bir duruma düşer. Doğanın şaşmaz ve karşı konulamaz içgüdüüne yaslanamaz: Çünkü ona dayanmak bizi yanıltıcı, hatta yanlış olduğu kabul edilen, bambaşka bir sisteme götürmüştür. İleri sürülen bu felsefe sistemini açık ve inandırıcı bir kanıtlama zinciri ile ya da görünüşteki bir kanıtlamayla doğrulamak da, bütün insanca yeteneklerin gücünü aşar.

Usun algılarına, zorunlu olarak bu algılara benzese bile onlardan bambaşka olan (bu olanaklıysa) dışarıdaki nesnelerin neden olduğu ve bu algıların usun kendi enerjisinden ya da görülemeyen ve bilinmeyen bir tinin onları usa sokmasından ya da bizim için daha da bilinmez olan başka bir nedenden doğamayacağı hangi kanıtlamayla tanıtlanabilir? Nitekim bu algıların çoğunun düşlerde, delilikte ve başka hastalıklarda olduğu gibi, dışarıdaki bir şeyden doğmadığı kabul edilir. Ve gövdenin usu etkilemesinden daha açıklanamaz hiçbir şey olamaz. Bu etkilemede o kendi imgesini çok farklı olduğu ve hatta doğaca karşıt olduğu kabul edilen bir töze aktarır.

Duyu algılarının, bu algılara benzeyen dış nesneler tarafından üretilip üretilmediği olguya ilişkin bir sorudur: Bu soru nasıl karara bağlanır? Benzer yapıdaki bütün diğer sorularda olduğu gibi elbette deneyim aracılığıyla. Ancak burada deneyim sessizdir ve tamamen sessiz olmalıdır. Usta algılardan başka hiçbir şey bulunmaz ve us, algıların nesnelerle bağlantısının dene-

yimine ulaşamaz. Dolayısıyla böyle bir bağlantıyı kabul etmenin akıl yürütmede hiçbir temeli yoktur.

Duyularımızın bizi yanıltmadıklarını tanıtlamak için yüce Varlığın doğruculuğuna başvurmak kesinlikle bir döngüdür. Onun doğruculuğunun bu konuyla ilgisi olsaydı, Yüce Varlığın kandırabilmesi olanaksız olduğu için duyularımız bütünüyle yanılmaz olurdu. Dış dünyadan bir kez kuşkulanırsa bu Varlığı ya da Ondaki bir niteliğin varlığını tanıtlamayı sağlayabilecek kanıtlamalar da bulamayacağımızı söylemeye gerek bile yok.

Bu yüzden, daha derin ve daha felsefi kuşkucular insan bilgisi ve soruşturmasının bütün konuları bakımından genel bir kuşku yaratmaya çabaladıklarında, bu konuda her zaman zafer kazanacaklardır. Onlar şöyle diyebilirler: Duyuların yalan söylemediğini kabul ederken doğanın içgüdü ve eğilimlerine mi uyuyorsunuz? Ama bu içgüdü sizi algının ya da duyulur imgenin dışındaki nesne olduğuna inanmaya götürür. Daha ussal bir görüşü, açıkçası algıların yalnızca dışarıdaki bir şeyin tasarımları olduğu ilkesini benimsemek için önceki ilkeyi yadsıyor musunuz? O zaman da doğal eğilimlerinizden ve daha belirgin olan duyularınızdan sapar, gene de akıl yürütme yetinizi ikna edemezsiniz. Çünkü akıl yürütme yetiniz, algıların dış nesnelere bağlı olduğunu deneyden çıkararak tanıtlamak için hiçbir inandırıcı kanıtlama bulamaz.

Daha derin felsefeden türetilen, benzer yapıda başka bir kuşkucu izlek var; ciddi bir amaca çok az hizmet edebilen kanıtlamalar ve akıl yürütmeler ortaya koymak için, çok derine dalmak gerekseydi bu izlek dikkat çekici olabilirdi. Çağdaş araştırmacılar genelde nesnelerin sert, yumuşak, sıcak, soğuk, beyaz, siyah vb. gibi duyulur niteliklerinin yalnızca ikincil olduğunu ve bu

niteliklerin nesnelerin kendilerinde var olmayıp usun algıları olduklarını, onların temsil ettiği dışsal bir arketip ya da örnek bulunmadığını kabul ederler. Bu, ikincil nitelikler bakımından kabul edilirse, birincil nitelikler oldukları kabul edilen yer kaplama ve katılık bakımından da kabul edilmelidir, birincil nitelikler bu adlandırmayı ötekilerden daha çok hak edemez. Yer kaplama ideası tümüyle görme ve dokunma duyularından edinilir ve duyular tarafından algılanan bütün nitelikler nesnede değil usta varsa, aynı sonuç, yer kaplama ideası bakımından da geçerlidir; çünkü yer kaplama ideası bütünüyle duyulur idealara ya da ikincil niteliklerin idealarına bağlıdır. Birincil niteliklerin ideasına *soyutlama* aracılığıyla ulaşıldığını ileri sürmek dışında hiçbir şey bizi bu sonuçtan kurtaramaz; oysa, doğru bir biçimde sınırsak, bu öğretinin düşünülemez ve hatta saçma olduğu görülür. Ne dokunma duyusuyla duyumsanan ne de gözle görülür olan bir yer kaplamanın anlaşılması olanaklı olamaz: Ne sert ne yumuşak, ne siyah ne de beyaz olan duyulur ya da görülür bir yer kaplama da eşit ölçüde insan kavrayışının erişiminin ötesindedir. Ne *ikizkenar* ne de *çeşitkenar* olan ya da kenarlarının belli bir uzunluğu ya da oranı olmayan genel bir üçgen düşünmeyi deneyen biri, soyutlama ve genel idealar konusundaki bütün skolastik kavramların saçmalığını hemen algılar.⁹⁸

⁹⁸ Bu kanıtlama, Dr. Berkeley'den alınmıştır (George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 30, Biblos Yayınevi, 2013) ve nitekim bu dâhi yazarın yazılarının çoğu, kuşkuculuğun, Bayle de içinde, eski ya da çağdaş filozoflar arasında görülebilecek en iyi derslerini oluşturur. Bununla birlikte o, giriş sayfasında (ve kuşkusuz büyük bir

Böylece duyunun tanıklığına ya da dışarıdaki varoluş görüşüne ilk felsefi karşı çıkış şuna dayanır: Böyle bir görüş, doğal içgüdüye dayanırsa akıl yürütme yetisine ters düşer; akıl yürütme yetisine dayandırılırsa doğal içgüdüye ters düşer; aynı zamanda yansız bir soruşturmacıyı ikna etmeyi sağlayacak ussal bir kanıt getirmez. İkinci karşı çıkış daha ileri gider ve bu görüşün akıl yürütme yetisine aykırı olduğunu öne sürer; en azından, bütün duyulur niteliklerin nesnede değil usta olduğu akıl yürütme yetisinin bir ilkesi olursa onun akıl yürütme yetisine aykırı olduğunu ileri sürer.⁹⁹ Maddeyi, ister birincil ister ikincil olsun, bütün düşünülebilir niteliklerinden yoksun bırakarak bir biçimde yok edersiniz ve algılarımızın nedeni olarak yalnızca bilinmez, açıklanamaz *bir şey* bırakırsınız; bu da hiçbir kuşkucunun uğraşmaya değer bulmayacağı kadar kusurlu bir kavramdır.

II. Parça

Akl yürütme yetisini kanıtlamayla ve akıl yürüterek¹⁰⁰ yıkmak, kuşkucuların abartılı bir girişimi gibi görülebilir; gene de onların bütün soruşturmalarının ve

doğrulukla) kitabını tanrıtanımaşlar ve özgür düşünenlere karşı olduğu kadar kuşkuculara karşı da yazdığını söyler. Ancak başka bir şey amaçlasa da onun bütün kanıtlamaları gerçekte yalnızca kuşkucudur. Bu, *onların hiçbir karşı çıkışa izin vermemesinden ve hiç inandırıcı olmamasından* bellidir. Onların tek sonucu, kuşkuculuğun sonucu olan şu anlık şaşkınlık, kararsızlık ve karmaşaya neden olmalarıdır.

⁹⁹ [Bu tümce R basımında eklenmiştir.]

¹⁰⁰ *Ratiocination*.

tartışmalarının başlıca amacı budur. Onlar, hem soyut akıl yürütmelerimize hem de olgu ve varoluşla ilgili akıl yürütmelerimize karşı itirazlar bulmaya çalıştılar.

Bütün soyut akıl yürütmelerimize yönelik başlıca karşı çıkış, uzam ve zaman idealarından türetilir. Onlar sıradan yaşamda ve dikkatsiz bir bakış için, çok açık ve anlaşılır olan, ama derin bilimlerin irdelemesinden geçtiklerinde (ve onlar bu bilimlerin başlıca nesnesidir) saçmalık ve çelişkiyle dolu gibi görünen ilkeler veren idealardır. Din adamlarının insanlığın başkaldıran akıl yürütme yetisini ehlileştirmek ve ona boyun eğdirmek için bile bile uydurduğu *dogmalar*, sağduyuyu yer kaplamanın sonsuz bölünebilirliği konusundaki öğreti ile onun sonuçlarından daha çok sarsmamıştır; çünkü onlar bütün geometriciler ve metafizikçiler tarafından bir tür zafer ve sevinçle debdebeli bir biçimde sergilendiler. Sonlu bir nicelikten sonsuz küçük olan gerçek bir nicelik, kendisinden sonsuzca küçük nicelikler içerir ve bu sonsuza kadar böyle gider; bu öylesine cesur ve olağanüstü bir düşüncedir ki sözde bir tanıtlamanın taşıyabileceğinden daha ağırdır; çünkü insanın anlama yetisinin en açık ve en doğal ilkelerini sarsar.¹⁰¹ Konuyu daha

¹⁰¹ Burada matematiksel noktalar konusunda her ne tartışılırsa tartışılsın, fiziksel noktalar, açıkçası göz ya da imgelem aracılığıyla bölünemeyen ya da azaltılamayan yer kaplama parçaları olduğunu kabul etmeliyiz. Öyleyse düş gücü ya da duyularda bulunan bu imgeler, kesinlikle bölünmez ve sonuç olarak matematikçiler tarafından yer kaplamanın gerçek bir parçasından sonsuzca daha küçük oldukları kabul edilmelidir; oysa akıl için hiçbir şey onların sonsuz sayısının sonsuz bir yer kaplama oluşturmamasından daha kesin görünmez. Sonsuz bölünebilir olduğu varsayılan yer kaplamanın şu sonsuz küçük parçalarının sayısının sonsuz bir yer kap-

olağan dışı kılan şey, saçma gibi görünen bu görüşlerin, en açık ve en doğal akıl yürütme zinciri ile desteklenmesi; sonuçları kabul etmeden öncülleri kabul etmek olanaksızdır. Hiçbir şey, daire ve üçgenlerin özellikleriyle ilgili sonuçlardan daha ikna edici ve doyurucu olamaz ve bunlar bir kez kabul edildiğinde, bir daire ve onun teğeti arasındaki değme açısının düz çizgiler arasındaki bir açıdan sonsuz kere küçük olduğunu, bir dairenin çapını *sonsuz* kadar büyüttükçe bu değme açısının daha küçüldüğünü, hatta sonsuz kadar küçüldüğünü ve diğer eğriler ve onların teğetleri arasındaki değme açısının herhangi bir daire ve onun teğetleri arasındakinden sonsuz kere daha küçük olabileceğini ve bunun da *sonsuz* kadar böyle gideceğini nasıl reddedebiliriz? Bu ilkelerin tanıtlanması bir üçgenin üç açısının iki dik açıya eşit olduğunu kanıtlayan tanıtılma kadar karşı çıkılmaz görünüyor, gerçi ikinci kanı doğal ve kolay, birincisi ise çelişki ve saçmalık doludur. Akıl yürütme yetisi burada, bir kuşkucunun varsayımları olmadan da ona kendisi ve bastığı yer konusunda bir çekingenlik veren bir tür şaşkınlık ve askıda kalma durumuna atılmış gibi görünür. Akıl yürütme yetisi, belli yerleri aydınlatan büyük bir ışık görür; ama bu ışık, en derin karanlıkla sınırlanmıştır. Ve bu aydınlık ile karanlık arasında öylesine gözleri kamaştırılmış ve şaşkına döndürülmüştür ki nesneyle ilgili olarak kesinlik ve güvenle çok zor konuşabilir.

Soyut bilimlerin bu cesur kanıtlamalarının saçmalığı, zamandan çok yer kaplama bakımından, daha belirgin gibi görünür. Zamanın art arda geçen ve birbirinin ardından biten sonsuz sayıda gerçek parçası öyle açık

lama oluşturacağı ise akla çok daha kesin görünür.

bir çelişki olarak görünür ki, yargı gücü bilimler tarafından geliştirilmek yerine bozulamamış hiçbir insanın onu kabul edebileceği düşünülmez.

Ancak akıl yürütme yetisi, görünüşteki saçmalıklar ve çelişkiler nedeniyle sürüklendiği bu kuşkuculuk yüzünden bile zorunlu olarak rahatsız ve huzursuzdur. Açık seçik bir ideanın, kendisine ya da başka açık seçik bir ideaya çelişik koşullar içerebilmesi kesinlikle anlaşılır bir şey değildir ve bu oluşturulabilecek en saçma önerme kadar saçmadır. Bu yüzden hiçbir şey geometri ya da nicelik biliminin bazı paradoksal sonuçlarından doğan bu kuşkuculuğun kendisinden daha kuşkulu ya da kuşku ve ikircikle daha dolu olamaz.¹⁰²

¹⁰² Doğruyu söylemek gerekirse soyut ve genel idealar diye bir şeyin olmadığı, bütün genel ideaların gerçekte yeri geldikçe öteki tikel ideaları anımsatan genel terimlere bağlanan tikel idealar olduğu kabul edildiğinde bu saçmalıklardan ve çelişkilerden uzak durmak olanaklı. Dolayısıyla at terimi dile getirildiğinde hemen gözümüzde belli bir boyut ya da biçimde kara ya da ak bir hayvanı canlandırırız. Ancak bu terim, genellikle başka renk, biçim ve büyüklükteki hayvanlara da uygulandığı için bu idealar gerçekte imgelemde bulunmasalar da kolayca anımsanırlar ve akıl yürütme ile sonuç çıkarma işlemimiz onlar gerçekte imgelemde bulunuyor gibi ilerler. (Akla uygun gibi görüldüğü için) bu kabul edilirse, matematikçilerin üzerine akıl yürüttüğü bütün nicelik idealarının tikel olduğu ve duyular ile imgelem tarafından böyle kabul edildikleri ve sonuç olarak sonsuzca bölünemeyecekleri sonucu çıkar.† Şu anda bu denip geçmeyi daha ileri götürmeden bırakmak yeterli. Vardıkları sonuçlar yüzünden kendilerini bilgisizlerin alay konusu yapmamak ve onlar tarafından aşağılanmamak bütün bilim severleri kesinlikle ilgilendirir; bu güçlüklerin en kolay çözümü bu gibi görünür.

Törel kanıta ya da olguyla ilgili akıl yürütmelere kuşku-
kucu karşı çıkışlar ya *halka özgüdür* ya *felsefidir*. Halka
özgü karşı çıkışlar insanın anlama yetisinin doğal güç-
süzlüğünden; farklı çağ ve uluslarda kabul edilen birbi-
riyle çelişen kanılardan; yargılarımızın hastalıkta ve
sağlıkta, gençlikte ve yaşlılıkta, bollukta ve darlıktaki
değişkenliğinden; tek tek her insanın kanılarıyla duygu-
ları arasında sürekli ortaya çıkan çelişkiden ve bu tür-
den başka birçok izleklerden kaynaklanır. Bu konu
üzerinde çok durmaya gerek yok. Bu karşı çıkışlar zayıf-
tır. Günlük yaşamda biz, her an olgu ve varoluşla ilgili
olarak akıl yürüttüğümüz için ve sürekli bu türden
kanıtlamalar kullanmadan yaşayamayacağımız için
onlardan türetilen halka özgü bir karşı çıkış, zorunlu
olarak bu kanıtı yıkmak için yetersizdir. Eylem, uğraş
ve günlük yaşamdaki işler *Pyrrhoniculuğun* ya da kuşku-
culuğun aşırıya kaçan ilkelerinin büyük yıkıcılarıdır. Bu
ilkeler okullarda gelişip büyük başarı kazanabilir, ger-
çekten orada onları çürütmek olanaksız değilse de
zordur. Ancak kuşkucu ilkeler gölgeden çıkar çıkmaz,
inançlarımız ve tutkularımızın yöneldiği gerçek şeylerle
karşı karşıya getirilir getirilmez doğamızın daha güçlü

† [E ve F basımları buraya şu bölümü girerler: Genelde biz,
geometrinin başlıca konusu olan daha büyük, daha küçük
ya da eşit idealarının böyle olağan dışı çıkarımların temeli
olmak için çok kesin ya da belirgin olmaktan uzak olduk-
larını söyleyebiliriz. Bir matematikçiye iki niteliğin eşit
olduğunu söylerken ne demek istediğini sorun size şöyle
diyecektir: Eşitlik ideası tanımlanamayanlardan biridir,
onu göstermek için birinin önüne iki eşit nitelik koymak
yeter. İmdi bu nesnelerin genel görünümüleri için imgele-
me ya da duyulara başvurmaktır, sonuç olarak da bu yeti-
lere doğrudan karşıt sonuçlar veremez.]

ilkeleriyle çatışmaya girerek duman gibi darmadağın olur ve en kararlı kuşkucuyu öteki ölümlülerle aynı durumda bırakırlar.

Dolayısıyla kuşkucu, kendi gerçek alanında durup daha derin araştırmalardan doğan bu felsefi karşı çıkışlarını orada ortaya koysa daha iyi olur. Görünüşe bakılırsa orada zafer kazanmak için daha bol gereci vardır. Bu arada haklı olarak duyunun ya da belleğin tanıklığının ötesinde bulunan bir olgu ile ilgili bütün kanıtlarımızın baştan sona neden sonuç ilişkisinden türetildiği ve bu ilişki konusunda sık sık *birlikte görünen* iki nesnenin ideasından başka hiçbir ideamız olmadığı konusunda ısrar eder; deneyimimizde sık sık benzer biçimde birlikte görünen nesnelerin diğer durumlarda da birlikte görüneceğine bizi inandıracak hiçbir kanıtlamanın olmadığı; alışkanlık ya da aslında direnmesi zor olan, ama doğamızdaki öteki içgüdüler gibi yanıltıcı ve aldatıcı olabilen belli bir içgüdü dışında hiçbir şeyin bizi bu çıkarıma götürmediği konusunda ayak direr; kuşkucu bu izlekler üzerinde dururken kendi gücünü, daha doğrusu kendisinin ve bizim zayıflığımızı gösterir ve görünüşe göre hiç değilse bir süre için her türlü güven ve inancı yıkar. Bu kanıtlamalardan toplum için kalıcı bir iyilik ya da yarar elde edileceği umulabilseydi bunlar daha enine boyuna sergilenebilirdi.

Aşırı kuşkuculuğa yönelik en şaşırtıcı karşı çıkış şudur: O olanca gücü ve canlılığını sürdürürken ondan kalıcı bir iyilik çıkamaz. Böyle bir kuşkucuya bizim yalnızca *amacının ne olduğunu, bütün bu meraklı araştırmalarda ne önerdiğini* sormamız gerekir. O, şaşırtır, ne yanıt vereceğini bilmez. Astronominin farklı sistemlerini destekleyen bir Kopernikçi ya da Ptolemaiosçu, dinleyicilerinde değişmez ve kalıcı olacak bir

görüş üretmeyi umabilir. Bir Stoacı ya da Epikürosçu olsa olsa kalıcı olamayan, ama tutum ve davranışımızı da etkileyen ilkeler sergileyebilir. Oysa bir Pyrrhoncu, felsefesinin us üzerinde değişmez bir etkisi olmasını bekleyemez ya da böyle bir etkisi olsa bile, bu etkinin topluma yararlı olabileceğini umamaz. Tersine bir şeyi kabul edecekse, ilkeleri genel ve istikrarlı bir biçimde etkili olsa, zorunlu olarak bütün insan yaşamının yok olacağını kabul etmesi gerekir. Bu ilkeler etkili olsaydı bütün konuşmalar, bütün eylemler hemen sona erer ve insanlar, doğanın giderilmemiş gereksinimleri onların acıklı varoluşlarına son verene kadar toptan bir uyuşukluk içinde kalırdı. Böylesine ölümcül bir olaydan korkmaya pek gerek olmadığı doğru. Doğa, ilkeye göre her zaman çok daha güçlüdür. Ve bir Pyrrhoncu derin akıl yürütmeleriyle kendisini ya da başkalarını bir an şaşkınlık ve karmaşaya düşürse de yaşamdaki en önemsiz ilk olay onun bütün kuşkuları ve kaygılarını bozguna uğratacak, onu eylem ve kuramın her noktasında, diğer topluluklardaki filozoflarla ya da hiçbir felsefi araştırma ile ilgilenmeyen kişilerle aynı durumda bırakacaktır. O, düşündüğü uyandığında ilk önce kendisine gülenlerle birlikte gülecek ve bütün karşı çıkışlarının yalnızca bir eğlence olduğunu ve eylemek, akıl yürütmek ve inanmak zorunda olan insanlığın tuhaf durumunu göstermekten başka bir eğilimi olmadığını itiraf edecektir. Çünkü insanlar en özenli soruşturma aracılığıyla bile eylemenin, akıl yürütmenin ve inanmanın temeli konusunda doyurucu bir yanıt veremezler ya da bu işlemlere karşı doğabilecek karşı çıkışları ortadan kaldıramazlar.

III. Parça

Nitekim daha ılımlı bir kuşkuculuk ya da *akademik* bir felsefe vardır. Bu felsefe, hem kalıcı ve yararlı olabilir hem de Pyrrhonculuğun ya da aşırı kuşkuculuğun ayırım gözetmeyen kuşkuları, sağduyu ve düşünme aracılığıyla bir ölçüde düzeltildiğinde, kısmen bu aşırı kuşkuculuğun sonucu olabilir. İnsanlığın büyük bir bölümü, doğal olarak görüşlerinde dediğim dedik ve dogmatik olmaya eğilimlidir ve nesneleri yalnızca onların bir yönünden görürler; bu arada bu görüşü dengeleyen karşı bir kanıtlama konusunda hiçbir düşünceleri yoktur, eğilimli oldukları ilkelere aceleyle atıverirler, karşıt görüşler benimseyenlere de hiç hoşgörülerini yoktur. Kararsızlık geçirmek ya da karşıt görüşlerin eşit ağırlıkta olması onların anlama yetilerini şaşkına çevirir, tutkularına engel olur ve eylemlerini havada bırakır. Bu yüzden onlar, kendilerini çok huzursuz eden bu durumdan kurtulana kadar yerlerinde duramazlar ve olumlamalarının şiddetiyle ve inançlarındaki inatla bu durumdan hiçbir zaman yeterince uzaklaşamadıklarını düşünürler. Ancak bu dogmatik düşünürler, insanın anlama yetisinde bulunan, onun en yetkin durumundayken ve belirlemelerinde en kesin ve en dikkatli olduğunda bile taşıdığı garip zayıflıkları ayırt edebilse lerd i böyle bir düşünme onlara doğal olarak daha fazla ılımlılık ve sakınlılık esinler ve kendilerine duydukları aptalca güveni ve rakiplerine karşı önyargılarını azaltırdı. Okumamış kişiler, irdeleme ve düşünmenin bütün üstünlüklerini ellerinde bulundururken bile belirlemelerinde çoğunlukla gene de çekingen olan bilgililerin bu huyunu düşünebilir. Kimi bilgili kişiler, doğal kişilikleri yüzünden burnu büyüklük ve inatılığa eğilimli olursa,

bunlara katılan azıcık Pyrrhonculuk, onlara arkadaşları karşısında erişebilecekleri birazcık üstünlüğün, insan doğasının yapısında bulunan evrensel kafa karışıklığı ve şaşkınlıkla karşılaştırıldığında önemsiz olduğunu gösterir, böylece de onların gururunu yatıştırabilir. Genelde, doğru düşünen birine her türlü irdeleme ve kararda, her zaman eşlik etmesi gereken bir kuşku, dikkat ve ölçülülük derecesi vardır.

İnsanlığa yararı olabilecek ve Pyrrhoncu kuşku ve ikirciklerin doğal bir sonucu olabilecek *ılımlı* kuşkuculuğun bir başka türü, soruşturmaları insanın anlama yetisinin dar sığasına en iyi uyan türde konularla sınırlanmaktadır. İnsanın *imgelemi* doğal olarak yücedir, uzak ve olağan dışı olan her şeyden hoşlanır ve alışkanlığın çok tanışık kıldığı nesnelerden kaçınmak için ipini koparıp uzam ve zamanın en uzak bölümlerine koşar. Doğru bir *yargı gücü*, imgeleme karşıt bir yöntem kullanır ve bütün uzak ve yüksek soruşturmalardan kaçarak kendisini gündelik yaşamla ve günlük uygulama ve deneyin kapsamına giren türde konularla sınırlar; bu arada daha yüce konuları ozan ve söylevcilerin abartmalarına ya da din adamlarının ve politikacıların sanatlarına bırakır. Bizim böyle sağlıklı bir saptamaya varmamıza en çok yarayacak şey Pyrrhoncu kuşkunun gücüne ve doğal içgüdüünün sağlam gücünden başka bir şeyin bizi bu kuşkudan kurtaramayacağına tümüyle inanmaktır. Felsefeye eğilimi olanlar araştırmalarını gene sürdürecektir; çünkü onlar, felsefi yargıların, böyle bir işle uğraşarak kazanılan doğrudan hoşnutluğun yanısıra günlük yaşamın sistemli ve düzgünce düşünülmesinden başka bir şey olmadığını düşünürler. Ancak kullandıkları yetilerin kusurlarını, erişebildiği yerin darlığını ve yanlış işlemlerini göz önünde bulundurdıkları sürece,

gündelik yaşamın ötesine gitmeye hiçbir zaman kalkışmazlar. Binlerce deneyimden sonra, bir taşın düşeceği-ne ya da ateşin yakacağına inanmak için doyurucu bir gerekçe veremezken, dünyaların başlangıcı ve sonsuzluktan sonsuzluğa uzanan doğanın durumu konusunda oluşturduğumuz bir saptamaya iyice inanabilir miyiz?

Nitekim soruşturmaları bu dar sınırlar içinde tutmak her bakımdan öylesine akla uygun ki, onu önermek için insan usunun doğal güçlerini azıcık incelemek, bu güçleri konularıyla karşılaştırmak yeter. İşte o zaman bilim ve soruşturmanın gerçek konularının neler olduğunu buluruz.

Bana öyle geliyor ki soyut bilimin ya da tanıtlamanın konuları yalnızca nicelik ve sayıdır; ötekilerden daha yetkin olan bu bilgi türünü bu sınırların ötesine genişletmeye yönelik bütün girişimler yalnızca safsata ve yanılsamadır. Nicelik ile sayının birleşen parçaları bütünüyle birbirine benzer olduğu için onların ilişkileri girift ve çapraşık olur ve hiçbir şey farklı görünüşleri boyunca onların eşitlik ya da eşitsizliğini çeşitli araçlar aracılığıyla izlemekten daha yararlı, bir o kadar da ilginç olamaz. Ancak diğer bütün idealar birbirlerinden açıkça değişik ve farklı oldukları için biz ne kadar irdelersek irdелейelim hiçbir zaman bu farklılığı gözlemekten ve açık bir düşünme aracılığıyla bir şeyin başka bir şey olmadığını söylemekten daha ileriye gidemeyiz. Ya da bu kararlarda bir güçlük varsa bu bütünüyle sözcüklerin anlamlarındaki belirsizlikten ileri gelir, bu da daha doğru tanımlarla düzeltilir. Terimlerin böyle sağın olarak tanımlandığını kabul etsek bile, *hipotenüsün karesinin, öteki iki kenarın karesine eşit olduğu*, bir akıl yürütme ve soruşturma zinciri olmadan bilinemez. Ancak *mülkiyetin olmadığı yerde adaletsizlik olamaz*

önermesine inanmak içir yalnızca terimleri tanımlamak ve adaletsizliği mülkiyetin çığnenmesi olarak açıklamak zorunludur. Nitekim bu önerme daha eksik bir tanımlamadan başka bir şey değildir. Nicelik ve sayı bilimleri dışında diğer bilgi dallarının hepsinde bulunabilen sözde tasımsal akıl yürütmelerin tümünde durum aynıdır; sanırım bilgi ve tanıtlamanın gerçek konularının yalnızca nicelik ve sayı bilimleri olduğu güvenle söylenebilir.

İnsanların diğer bütün soruşturmaları, yalnızca olgu ve varoluşla ilişkilidir ve besbelli ki bunlar kanıtlanamazlar. Olan, ne olursa olsun, olmayabilir. Bir olgunun değillemesi bir çelişki içeremez. Bir varlığın var olmayışı, istisnasız, onun varoluşu kadar açık ve seçik bir ideadır. Onun var olmadığını ileri süren önerme ¹⁰³yanlış olsa bile onun var olduğunu ileri süren kadar akla uygun ve anlaşılır bir önermedir. Doğru biçimde bilim diye adlandırılan bilimlerde durum farklıdır. Orada doğru olmayan her önerme kafa karıştırıcı ve anlaşılamazdır. 64'ün küpkökünün, 10'un yarısına eşit olduğu yanlış bir önermedir ve hiçbir zaman açık seçik düşünülemez. Ama Sezar'ın ya da Melek Cebrail'in ya da herhangi bir varlığın hiçbir zaman var olmadığı yanlış bir önerme olabilse de yetkin bir biçimde düşünülebilir ve hiçbir çelişki içermez.

Dolayısıyla bir varlığın varoluşu, yalnızca onun nedeni ve sonucundan çıkarak yapılan kanıtlamalar aracılığıyla tanıtlanabilir ve bu kanıtlamalar bütünüyle deney üzerine kurulur. *A priori* akıl yürütürsek, herhangi bir şey, herhangi bir şeyi ortaya çıkarabilir gibi görünebilir. Bildiğimiz kadarıyla, bir çakıl taşının düşmesi güneşi söndürebilir; ya da bir insanın isteği, yörüngelerindeki

¹⁰³ ["Yanlış olsa bile": F basımında eklenmiştir.]

gezegenleri yönetebilir. Bize neden ile sonucun doğasını ve sınırlarını öğreten ve bir nesnenin varoluşunu diğerinden çıkarsamamızı sağlayan yalnızca deneyimdir.¹⁰⁴ İnsan bilgisinin büyük bir bölümünü oluşturan ve bütün insan eylem ve davranışının kaynağı olan olağan akıl yürütmenin temeli böyledir.

Törel akıl yürütmeler ya tikel ya da genel olgularla ilgilidir. Yaşamdaki bütün düşünüp taşınmalar, tek tek olguları dikkate alır; tarihteki, zamanbilimdeki, coğrafyadaki ve astronomideki bütün bilimsel incelemeler de böyledir.

Genel olguları ele alan bilimler, politika, doğal felsefe, fizik, kimya vb. bilimlerdir; bunlar bütün bir nesne türünün niteliklerini, neden ve sonuçlarını araştırırlar.

Din bilim ya da Tanrı bilim, bir Tanrının varoluşunu ve ruhların ölümsüzlüğünü tanıtladığı için bir ölçüde tek tek bir ölçüde de genel olgularla ilgili akıl yürütmelerden oluşur. Deneyimle desteklendiği sürece onun *akılda* bir temeli vardır. Ancak en iyi ve en sağlam temeli, *inanç* ve tanrısal vahiydir.

Töre ve sanatsal eleştiri, anlama yetisine uygun konular olmaktan çok beğeni ve duygunun konularıdır. İster törel ister doğal olsun, güzellik bilinmekten çok duyumsanır. Güzellik konusunda akıl yürütürsek ve güzelliğin ölçütünü belirlemeye çalışırsak yeni bir olguya, açıkçası insanlığın genel beğenilerine bakmaya ya da akıl

¹⁰⁴ Antik Çağ felsefesinin maddenin yaradılışını dışlayan şu dinsiz kuralı, *ex nihilo, nihil fit -hiçten hiçbir şey çıkmaz*, bu felsefeye göre bir kural olmaktan çıkar. Üstün bir Varlığın isteği maddeyi yaratabilmekle kalmaz, *a priori* bildiğimiz kadarıyla, başka bir varlığın isteği ya da en tuhaf imgelemin verebileceği başka bir neden de onu yaratabilir.

yürütme ve soruşturmanın nesnesi olabilecek türde birtakım olgularla ilgilenmeye başlarız.

Kütüphaneleri bu ilkelere inanmış olarak, gözden geçirsek kim bilir ne kadar çok toz kaldırmak zorunda kalırdık? Bir kitabı, örneğin Tanrı bilim ya da okul metafiziği kitabını ele alırsak, kendimize şunu soralım: *Kitap, nicelik ya da sayıyla ilgili soyut bir akıl yürütme içeriyor mu?* Hayır. *Olgu ve varoluşla ilgili deneysel bir akıl yürütme içeriyor mu?* Hayır. O zaman onu alevlere atın: Çünkü onda safsata ve yanılsamadan başka hiçbir şey yoktur.

1. I CHING YA DA DEĞİŞİMLER KİTABI

C.G. Jung'un önsözü ile

Richard Wilhelm

2. MONADOLOJİ

YA DA FELSEFENİN İLKELERİ

Gottfried Wilhelm Leibniz

3. THEODİCEE 1. Kitap

YA DA TANRININ HAKLI KILINMASI

Gottfried Wilhelm Leibniz

4. CHUANG TZU'NUN KİTABI

H. A. Giles

5. EŞZAMANLILIK: NEDENSELLİK DIŞI

BAĞLAYICI BİR İLKE

Carl Gustav Jung

6. İSTEME VE TASARIM OLARAK DÜNYA

Arthur Schopenhauer

7. PARERGA İLE PARALİPOMENA 1. Kitap

YA DA KISA FELSEFE DENEMELERİ

Arthur Schopenhauer

8. PARERGA İLE PARALİPOMENA

YA DA KISA FELSEFE DENEMELERİ 2. Kitap

RUH GÖRME ÜZERİNE

Arthur Schopenhauer

9. GİZLİ FELSEFE YA DA BÜYÜ FELSEFESİ

1. Kitap Doğal Büyü

Agrippa Von Nettesheim

10. GİZLİ FELSEFE YA DA BÜYÜ FELSEFESİ

2. Kitap Sayısal Büyü

Agrippa Von Nettesheim

11. İNSANIN DEĞERİ ÜZERİNE SÖYLEV
YA DA RÖNESANSIN MANİFESTOSU

Pico Della Mirandola

12. TRACTATUS THEOLOGİCO-POLİTİCUS
YA DA TANRIBİLİMSEL POLİTİK İNCELEME

Baruch Spinoza

13. AKUPRESÖR

YA DA İĞNESİZ AKUPUNKTUR

Levent Özşar

14. BUNALIM

Edmund Husserl

15. TAO TE KİNG

Lao Tzu

16. PARERGA İLE PARALİPOMENA

YA DA KISA FELSEFE DENEMELERİ 3. Kitap

YAŞAM BİLGELİĞİ ÜZERİNE

AFORİZMALAR

Arthur Schopenhauer

17. İNSAN BİLGİSİNİN İLKELERİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME

George Berkeley

David Hume'un *Soruşturma'sı* onun insan usunun sınırları konusundaki eşsiz ve düşündürücü kavramlarının zorlu ama anlaşılır bir açıklamasını verir. Çağdaş felsefenin en etkili nedensellik kuramını ortaya koyar. Berkeley, Locke, Malebranche'la hesaplaşan bu kuram Kant'ın yepyeni bir düşünce okulu kurmasına önayak oldu.

ISBN 978-605-5960-10-0

9 786055 960100